

Одеський державний університет внутрішніх справ

Ситько О.М.

**ЛАТИНСЬКА МОВА
для юристів**

**LINGUA LATINA
ad iuris prudentes**

Підручник

Одеса 2025

УДК 811.124'02 (075.8)

*Рекомендовано до друку Вченою радою Одеського державного
університету внутрішніх справ
Протокол від 25.11.2025 № 15.*

Рецензенти: *Матієнко-Сільницька А.В.* – кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри теоретичної та прикладної фонетики англійської мови Одеського національного університету імені І. І. Мечникова;

Ноздрова О.П. – кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К.Д. Ушинського

Ситько О.М.

Латинська мова для юристів. *Lingua Latina ad iuris prudentes*. Одеса: ОДУВС, 2025. 283 с.

Пропонований підручник – це інтенсивний курс, який дозволяє за короткий час оволодіти необхідними знаннями, вміннями і навичками в галузі граматики латинської мови, що дозволить перейти до коментованого читання джерел римського права. Курс граматики викладено стисло і нормативно. Лексико-граматичні вправи спрямовані на закріплення нормативної граматики. До всіх вправ із читання подаються коментарі як граматичного змісту, так і довідкового характеру з римського права в післятекстовому розділі *Definitioēs iuris Romāni*. Допоможе з перекладом речень і текстів детальний латинсько-український словник, поданий наприкінці посібника, а також словник латинських юридичних і крилатих висловів.

Призначений для здобувачів вищої освіти, які навчаються за освітньо-професійною програмою «Право», і широкого кола зацікавлених.

ЗМІСТ

Передмова	7
Короткі відомості з історії латинської мови	9
Lectio prima Фонетика. Латинський алфавіт	14
Lectio secunda Nomen substantivum. Іменник. Declinatio prima I відміна. Дієслово esse в теперішньому часі	20
Lectio tertia Verbum. Дієслово. Основні форми дієслова. Вираження заперечення. Структура простого речення. Теперішній час дійсного способу активного стану. Наказовий спосіб теперішнього часу	25
Lectio quarta Declinatio secunda II відміна. Прикметники I – II відміни. Порядкові числівники. Присвійні займенники. Прийменники	33
Lectio quinta Pronomina Займенники. Особові займенники. Зворотний займенник. Вказівний займенник is, ea, id. Займенникові прикметники. Найуживаніші префікси. Дієслова, складені з esse. Дієслово posse <i>можти</i> в Praesens indicativi activi	40
Lectio sexta Теперішній час дійсного способу пасивного стану. Синтаксис пасивної конструкції. Постпозитивна частка –que.	46
Lectio septima Declinatio tertia III відміна іменника. Узгодження прикметників I-II відміни з іменниками III відміни	50

Lectio octava

Минулий час недоконаного виду дійсного способу активного і пасивного стану. Неправильні дієслова esse і posse в Imperfectum indicatīvi. Майбутній час I дійсного способу активного і пасивного стану.

Futurum I indicatīvi дієслів esse і posse 57

Lectio nona

Adiectiva III declinatiōnis Прикметники III відміни.

Дієприкметник теперішнього часу активного стану 64

Lectio decīma

Ступені порівняння прикметників. Ablatīvus comparatiōnis.

Genetīvus partitīvus. Adverbium Прислівник.

Ступені порівняння прислівників 70

Lectio undecīma

Declinatio quarta IV відміна іменника. Ablativus loci.

Синтаксис назв міст. Declinatio quinta V відміна іменника.

Зведена таблиця відмінкових закінчень I-V відмін 78

Lectio duodecīma

Часи системи перфекта активного стану. Perfectum indicatīvi activi.

Plusquamperfectum indicatīvi activi.

Futurum II indicatīvi activi.

Неправильні дієслова esse і posse

у часах перфекта активного стану 85

Lectio tertia decīma

Pronomīna demonstratīva Вказівні займенники.

Pronomina determinativa Означальні займенники.

Pronōmen relatīvum Відносний займенник.

Pronomīna interrogatīva Питальні займенники.

Pronomīna indefinīta Неозначені займенники.

Pronomīna negatīva Заперечні займенники 91

Lectio quarta decīma

Часи системи перфекта пасивного стану.

Дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану.

Дієприкметник майбутнього часу активного стану	97
Lectio quinta decīma	
Numeralia Числівники. Синтаксис числівників. Римські цифри. Римський календар	104
Lectio sexta decīma	
Види інфінітивів. Accusatīvus cum infinitīvo Знахідний відмінок з інфінітивом Nominatīvus cum infinitīvo Називний відмінок з інфінітивом	114
Lectio septīma decīma	
Віддієслівний іменник Gerundium. Віддієслівний прикметник Gerundivum. Герундивна конструкція. Verba deponentia Відкладені дієслова. Verba semideponentia Напіввідкладені дієслова. Неправильне дієслово eo, ii, itum, ire <i>йту</i>	120
Lectio duodevicesīma	
Аблатив незалежний Ablativus absolutus. Неповний Ablatīvus absolūtus	127
Lectio undevicesīma	
Умовний спосіб Modus coniunctivus Вживання кон'юнктива у незалежних реченнях	132
Lectio vicesīma	
Кон'юнктив у підрядних реченнях. Consecutio temporum Правило послідовності часів. Quaestio obliqua Непряме питання. Підрядні речення, які вводяться сполучниками <i>ut щоб, ne щоб не.</i> Підрядні речення часу зі сполучником <i>cum</i>	143
Гаудеамус	152

Зразки тестових завдань для підсумкового контролю	153
Граматичний довідник	170
Видатні римські юристи <i>Personalia</i>	183
Хрестоматія	188
Словник латинських юридичних висловів	203
Крилаті латинські вислови <i>Sententiae Latinae</i>	237
Латинсько-український словник	246
Предметний покажчик	279
Література	283

ПЕРЕДМОВА

На сучасному етапі розвитку України як європейської держави велика увага приділяється вивченню і осмисленню європейської античної спадщини, класичних мов, а саме латини, якою Європа розмовляла, навчалась майже десять століть. Латина упродовж тривалого часу, будучи мовою мертвою, проте залишалася основною мовою науки, дипломатії, юриспруденції Європи. Отже, вивчення латинської мови здавна було і залишається фундаментом гуманітарної освіти. У силу цієї традиції латина стала прикладною дисципліною в освоєнні цілого ряду спеціальностей.

В освіті майбутнього юриста латинська мова займає важливе місце. Одним із завдань дисципліни є усвідомлене освоєння й оволодіння майбутніми фахівцями-правознавцями юридичною термінологією на базі ґрунтовного вивчення основних положень юридичної освіти, які містяться в римському праві, що було прийнято Європою й дотепер лежить в основі сучасних європейських законодавств. Юристи європейських країн говорять єдиною мовою основних юридичних понять – мовою римського права. До 80% юридичних термінів у цих країнах – це терміни римського права. Юристу латина необхідна для читання в оригіналі джерел римського права і розуміння міжнародних латинських термінів, формул і сентенцій в галузі юриспруденції.

Незважаючи на те, що латина належить до фундаментальних дисциплін гуманітарної освіти, на юридичних факультетах різних закладів вищої освіти вона є вибірковою дисципліною, на вивчення якої відводиться три кредити (90 годин). Суттєвою особливістю підручника є те, що це інтенсивний курс, який дозволяє за короткий час оволодіти необхідними знаннями, вміннями і навичками в галузі граматики, що дозволить скоріше перейти до коментованого читання джерел римського права.

Кожне заняття побудоване за таким принципом: теоретичні відомості з граматики, питання для перевірки знань із нової теми, лексико-граматичні вправи, вправи для перекладу. Після кожної теми розміщені фрази для заучування напам'ять із необхідними коментарями у розділі **Ad memoriam**. Розділ **Ad memoriam** поділено на дві частини: **A** (юридичні сентенції, формули, процесуальна термінологія) і **B** (крилаті вислови загальнокультурного значення).

Курс граматики викладено стисло і нормативно. Однотипні граматичні утворення подаються комбіновано у вигляді єдиних

тематичних комплексів. Лексико-граматичні вправи спрямовані на закріплення нормативної граматики. Вправи для перекладу розбито на два блоки, які складаються з окремих речень (це навчальні речення і сентенції римських юристів) і текстів юридичного змісту, оскільки, читаючи і перекладаючи саме тексти, студенти краще засвоюють лексику. До всіх вправ із читання подаються коментарі як граматичного змісту, так і довідкового характеру з римського права в післятекстовому розділі **Definiōnes iuris Romāni**. Допоможе з перекладом речень і текстів детальний латинсько-український словник, поданий наприкінці посібника, а також словник латинських юридичних і крилатих висловів.

У граматичному довіднику частково узагальнюється вивчений граматичний матеріал, а також даються додаткові відомості з граматики (наприклад, парадигми відмінювання неправильних дієслів).

У хрестоматії наводяться фрагменти з давньоримських юридичних пам'яток (*Інституції* Гая, *Дігести* Юстиніана), а також як зразок ораторського мистецтва – уривок з першої Катілінарії Цицерона і фрагмент з його трактату *De oratore*. До текстів подаються необхідні коментарі граматичного і реального характеру. У розділі **Personalia – curriculum vitae** і відомості про творчий доробок людей, які творили римське право – славетних давньоримських *iuris prudentes*.

КОРОТКІ ВІДОМОСТІ З ІСТОРІЇ ЛАТИНСЬКОЇ МОВИ

Латинська мова (*lingua Latina*) – мова індоєвропейської сім'ї. Вона дістала свою назву від племені латинів (*Latini*), які на початку I тис. до н.е. заселили невелику (2000 км²) область Центральної Італії – Лації. Серед міст Лація особливого значення набуло місто Рим (*Roma*), засноване, за переказом, у 753 р. до н.е. легендарними Ромулом і Ремом. У результаті постійних війн Рим перетворився з міста-держави на столицю могутньої рабовласницької імперії, до складу якої входили країни басейну Середземного моря, Північної Африки, Малої Азії, значна частина Західної і Південної Європи. Латинська мова стає державною мовою на території підкорених областей. Латина на цих землях використовується у всіх соціальних сферах, витісняє місцеві говірки, стає ефективним засобом романізації (від лат. *Romanus* – римський) провінцій. Розмовна форма латинської мови (*sermo cotidiānus*), народна латина (*sermo vulgāris*) поширюються в підкорених областях Середземномор'я і південно-західної частини Європи, де на базі латинської мови під впливом місцевих говірок виникають романські мови: італійська, французька, провансальська, ретороманська, іспанська, португальська, румунська, молдавська тощо. В 476 р. н.е. Римська імперія розпадається, і латина як жива розмовна мова поступово втрачає своє значення. На теренах колишньої імперії виникають нові держави зі своїми національними культурами і мовами.

В історичному розвитку латинської мови виділяють кілька етапів, упродовж яких мова визнавала фонетичних, лексичних, морфологічних і синтаксичних змін.

Найдавніші писемні пам'ятки датуються VII-IV ст. до н.е. Це уривок сакрального напису на Чорному камені, знайденому під час розкопок римського форуму. Текст погано зберігся, слова в ньому – латинські, літери – грецькі. Місце, де його знайшли, називають могилою Ромула. Інший найдавніший текст – надпис на золотій застібці (фібулі), яку було знайдено у місті Пренесте (сучасна Палестрина) в Лації – пренестинській фібулі. Кінцем VI ст. до н. е. датовано надпис із латинського містечка Сатрик з ім'ям консула Валерія Попліколи. Отже архаїчний період, період становлення літературної латинської мови, датують V-II ст. до н.е. До архаїчної епохи належить творчість Лівія Андроніка (полонений грек, який переклав латиною «Одіссею» Гомера), комедії Тіта Макція Плавта,

які популярні й сьогодні, драматурга Теренція Аффа, а також Катона Старшого (трактат “De agricultura” Про землеробство). У 451-450 рр. до н. е. законодавчою комісією з десяти чоловіків (*decemviri*) за зразком грецьких законів Солона були розроблені Закони XII таблиць (*Leges duodēcim tabulārum*), які стали основою для подальшого правового розвитку Риму.

Наступний період розвитку літературної мови називають золотим або класичним. Це – I ст. до н. е. – початок I ст. н. е., епоха правління Цезаря і Августа. Саме у цей час відбувається становлення літературної мови, латина досягає найбільшої виразності, синтаксичної досконалості в ораторській та історичній прозі Цезаря (ця людина вміла, здається, все: керувати величезною країною, завоювати сусідню державу і талановито описати це (“*Commentarii de bello Gallico*” Записки про Галльську війну), реформувати календар (саме на честь нього він і має назву “юліанський”); блискучі промови Цицерона (наприклад, Катілінарії). Це період найвищого розквіту римської літератури. У цей час творив Публій Вергілій Марон – автор “Буколік”, “Георгик” і безсмертної “Енеїди”. Твори Вергілія вчили у школах і в університетах, знали напам’ять ремісники і аристократи, цитати з його Енеїди писали на надгробках і міських стінах; до епохи Відродження існував звичай ворожити на цій поемі: книгу відкривали навмання і рядок, який кидався в очі, був пророцтвом. 1798 року почалася нова українська література, почалася саме з “Енеїди” Івана Котляревського.

Літературну спадщину видатного поета античності Квінта Горація Флакка складають оди, еподи, сатири. Мотиви його славетної оди “*Ad Melpomēnen*” (До Мельпомени): *Ehēgi monumentum aere perēnius etc.* були і є близькими багатьом поетам: Микола Зеров (“Мій пам’ятник стоїть, триваліший від міді. Піднісся він чолом над царські піраміди...”), Ломоносов, Державін, Пушкін, Фет, Брюсов.

Поета Публія Овідія Назона називають великим романтиком класичної епохи. І дотепер залишаються цікавими і свіжими його “*Ars amandī*” (Мистецтво кохання), “*Amores*” (Любовні елегії), “*Tristia*” (Скорботні елегії), віршовані листи друзям “*Ex Ponto*” (З Понта) etc. Він дружив з онукою Августа Юлією, яка була веселою і розбещеною. Август покарав і Юлію, і 50-річного Овідія. Причому наказав вилучити з бібліотек усі книжки поета. Овідія відправили до Том (сучасна Констанца), де він пробув дев’ять років і де помер.

Поет втратив батьківщину, дім, родину, друзів. Саме тут напише Овідій у своїх “Tristia”:

Dónec erís felíx, multós numerábis amícos, //
Témpora si fuerínt núbila, sólus erís.

Поки щасливо живеш – багатьох рахуватимеш друзів,
Хмарні настануть часи – лишишся на самоті.

Переклад А. Содомори

До золотого періоду належить також творчість видатного історика Тита Лівія, поетів Секста Проперція, Альбія Тібулла, Гая Валерія Катулла.

Період, який називають післякласичним (або срібною латиною), тривав від початку I ст. до початку II ст. Латинська мова характеризується відступами від чистоти класичної літературної мови й зазнає впливу від мов колоній. До цього часу вже остаточно склалися фонетичні й морфологічні норми літературної мови, були встановлені правила орфографії, якими дотепер керуються при виданні латинських текстів. Представниками цього періоду є прозаїки і поети Луцій Анней Сенека, Марк Валерій Марціал, Децим Юній Ювенал, Луцій Апулей.

Латинську мову II ст. – VI ст. називають пізньою. Кажуть, що Рим дав світу дві речі – римське право (ius Romanum) і водопровід (aquaeductus). І саме на цей період припадає діяльність найвидатніших давньоримських iuris prudentes (знавців права). Пише свої “Інституції” (підручник з права) у 12 книгах Флорентин, провінційний професор Гай складає свої “Інституції” у 4 книгах – найпопулярніший підручник часів античності. Цей твір було знайдено в 1816 році у бібліотеці Веронського собору на манускрипті з листами св. Ієроніма. Зараз – це найважливіший документ римського права. У цей час плідно працюють видатні давньоримські юристи Юліан, Цельс, Помпоній, а при Папініані, Павлі, Ульпіані римська юриспруденція досягне своєї вершини.

Під час правління імператора Юстиніана комісією під керівництвом квестора Трібоніана у 528 – 534 роках було здійснено кодифікацію всього римського законодавства під назвою “Codex Iustinianus”. У XII ст. кодексу дають назву “Corpus iuris civilis” Звід цивільного права, а перше друковане видання під титулом “Corpus iuris civilis” було здійснено Діонісієм Готофредом і побачило світ у 1583 році.

Звід Юстиніана складається з чотирьох основних частин:

1. *Institutiones* (4 книги) – елементарний виклад основ римського права для початкового вивчення.

2. *Digesta* (*Pandectae*) – це уривки із 1625 творів 39 римських юристів I-III ст. Збірка складається з 50 книг, які, у свою чергу, розділені на титули, а титули – на фрагменти. Це – найважливіша частина кодифікації, в якій міститься багатіший матеріал з римського права.

3. *Codex* (12 книг) – це звід найважливіших імператорських указів (*constitutions*) від Адріана до Юстиніана.

4. *Novellae* (*leges*) містять 168 новел (нових законів), виданих Юстиніаном після другої редакції кодексу.

“*Corpus iuris civilis*” став підсумком багатовікового історичного розвитку юриспруденції. Цей звід законів став основою для законодавства європейських держав.

Як мова науки латинь і після падіння Риму (нагадаємо, що це 476 р.) не втратила свого значення. Вона продовжує бути мовою школи, науки і літератури, мовою церкви, дипломатії і законодавства.

Епоха середньовіччя в історії латинської мови характеризується як період *Latinitas vulgāris* (вulgарна латина) чи ще як *Latinitas culinaria* (кухонна латина). Саме в цей період у латинську мову вводиться маса нових слів і понять, яких не було в класичній латині. У XIII – XV ст. монополія латини була порушена, і на письмі почали вживатися італійська, французька, німецька, чеська та інші мови, хоча латина ще довго продовжувала зберігати почесне місце в ієрархії мов: бути “писемним” означало володіти латиною. Згідно зі сформульованим у часи пізньої Античності поділом людей на *litterati* та *illitterati*, або *idiotae*, перші вважалися освіченими, тобто такими, що знають латину, другі – неписемними. У юриспруденції, дипломатії, у закладах освіти, при написанні наукових трактатів користувалися латинською мовою. Найпопулярнішими в середньовічній Європі були такі європейські університети, як Болонський, Падуанський, Краківський, Гейдельберзький, Празький. Руські діти (українці та білоруси) їздили до західних університетів з 14 ст. У 1482 році ректором Болонського університету став Юрій Дрогобич-Котермак син вбогого ремісника з українського міста Дрогобича. Саме тоді було створено славетний Гаудеамус, який і дотепер залишається міжнародним гімном студентів. Згодом у 1632 році в Києві митрополитом П. Могилою було створено Словено-

греко-латинський колегіум – перший вищий навчальний заклад у Східній Європі. В навчальній практиці колегіуму латинська мова, втім, так само як і весь латинокультурний універсум, відігравали безпребільшення визначальну роль, слугували концептуальним центром усього навчально-виховного та наукового процесу. Про правильність даного припущення свідчить, зокрема, те, що велика кількість професорів та студентів цього славетного навчального закладу створили шедеври європейської новолатинської словесності. До плеяди цих митців належать Ф. Прокопович, І. Калимон, Г. Сковорода тощо.

В нові часи, до XVIII ст. включно, латинська мова зберігала в Європі роль міжнародної мови науки та дипломатії. Наприклад, твори таких видатних гуманістів, учених та просвітителів, як Еразм Роттердамський, Томас Мор, Томасо Кампанелла, Бенедикт Спіноза, Ісаак Ньютон, Лейбніц, Рене Декарт, Ян Амос Коменський. У цьому ж латиномовному загальноєвропейському річищі розвивали національну науку та літературу видатні українські вчені і митці XV – XVIII століть, до яких належать Юрій Дрогобич, Григорій Чуй Русин, Іван Туробинський Рутенець, Павло Русин з Кросна, Георгій Тичинський Рутенець, Симон Пекалід, Станіслав Оріховський, Севастян Кленович, Іван Домбровський, Феофан Прокопович, Григорій Сковорода.

Відомо, що латинська мова в Україні у згадані століття була не лише мовою літератури, науки, освіти, духовності, але й мовою державотворення, дипломатичних відносин з іншими державами, мовою правових актів та епістолярію. Про це свідчить дипломатичне листування гетьманської військової канцелярії часів Богдана Хмельницького, його листи до Трансільванії, Венеції, Швеції, Молдавії упродовж 1649 – 1656 років. Ця сама традиція продовжувалась і в діловодстві часів гетьмана Мазепи – видатного державного діяча, мецената, людини енциклопедичних знань.

Усе сказане вище доводить необхідність продовження традицій формування майбутніх юристів не тільки як справжніх майстрів своєї справи, а й як різнобічно розвинених особистостей.

**ЛЕСТІО PRIMA
ФОНЕТИКА.
Латинський алфавіт**

Літери	Назва	Вимова	Літери	Назва	Вимова
A a	а	а	N n	ен	н
B b	бе	б	O o	о	о
C c	це	к, ц	P p	пе	п
D d	де	д	Q q	ку	к
E e	е	е	R r	ер	р
F f	еф	ф	S s	ес	с, з
G g	ге	г	T t	те	т
H h	га	г	U u	у	у
I i	і	і	V v	ве	в
I i	йота	й	X x	ікс	кс
K k	ка	к	Y y	іпсилон	і
L l	ель	ль	Z z	зета	з, ц
M m	ем	м			

1. Вивчаючи латинський алфавіт, слід звернути увагу на те, що немає усної традиції вимови латинських звуків, їх артикуляцію можна лише приблизно реконструювати. Разом із тим слід підкреслити, що сучасна їх вимова у різних національностей підлягає умовам артикуляційної бази відповідної мови.

2. Буква **V v** позначала голосний і приголосний звуки [y], і [v]. У XVI ст. було прийнято позначати буквою **V v** тільки приголосний звук, а для позначення голосного введено **U u**.

3. Букви **J j** в латинському алфавіту класичної епохи не було. Її ввів французький вчений Петрус Рамус в епоху Відродження. Буква **J j** самостійно не вживається, а лише у сполученні з **a, e, o, u**: **justus** [юстус] справедливий.

4. Літера **K k** рано перестала вживатися і збереглася тільки в деяких словах, наприклад, **Kalendae** [календе] Календи (перший день місяця).

**Правила читання
Vocāles Голосні**

Літери **a, e, i, o, u**, у позначають голосні звуки. Вимовляються так:

a – вимовляється як український [a]:

раста [пакта] – договори

е – вимовляється твердо, як український [e]:

nemo [немо] – ніхто

i – вимовляється як українське [i]

ira [іра] – гнів

Nota bene! Літера **I i** може позначати приголосний звук і тоді вимовляється як український [й] у таких позиціях:

а) початок слова або складу перед іншим голосним:

ius [юс] право

iniuria [ін'юрія] – несправедливість

б) середина слова між двома голосними (інтервокал):

Gaius [гаюс] Гай – римський юрист II ст.

maior [майор] – більший

o – вимовляється як український [o]:

orator [оратор] – промовець

u – вимовляється як український [y]:

usus [узус] – вживання

y – вимовляється як український [i], зустрічається у словах грецького походження:

tyrannus [тіранус] – тиран

Дифтонги

Сполучення двох різних голосних, які вимовляються як один склад називається дифтонгом. У латинській мові два дифтонги:

au вимовляється як [au]:

nauta [наута] моряк

eu вимовляється як [eu]:

Europa [єуропа]

Диграфи

Сполучення двох різних голосних, які вимовляються як один звук називають диграфом. У латинській мові два диграфи:

ae вимовляється як [e]:

praetor [претор] міський суддя

oe вимовляється теж як [e]:

poena [пена] покарання, штраф

Nota bene! Іноді сполучення ae, oe не утворюють диграфа, тобто кожна голосна утворює окремий склад. Тоді над e ставиться двокрапка (трема) або часокількісний знак: aēr = aēr [aep] повітря, poēta = poēta [поета] поет.

Consonantes Приголосні

Більшість латинських приголосних вимовляється як відповідні українські. Вимова деяких приголосних має деякі особливості:

-с вимовляється як [ц] перед е, і, у, ае, ое; як [к] – в інших випадках (перед а, о, у, перед приголосним, наприкінці слова):

civis [цивіс] громадянин	crimen [крімен] злочин
sensor [цензор] цензор	culpa [кульпа] провина
caedes [цедес] вбивство	corpus [корпус] тіло

-g вимовляється як український [г]:

gratus [гратус] бажаний	generalis [генераліс] головний
-------------------------	--------------------------------

-h вимовляється як український [г]:

heres [герес] спадкоємець	homo [гомо] людина
---------------------------	--------------------

l вимовляється м'яко, як у німецькій і французькій мовах:

sol [соль] сонце	legalis [легаліс] законний
------------------	----------------------------

s може вимовлятися глухо чи дзвінко:

як [з] між голосними, а також між голосними і приголосними m або n:

casus [казус] випадок	sensor [цензор] цензор
-----------------------	------------------------

[с] – в інших випадках:

senatus [сенатус] сенат	servus [сервус] раб
-------------------------	---------------------

Nota bene! У словах грецького походження, а також після деяких префіксів (con-, de-) s вимовляється як [с]:

Aesopus [есопус] Езоп	consensus [консенсус] згода
-----------------------	-----------------------------

designare [десігнаре] відмічати

x – вимовляється як [кс], а між голосними на початку слова – [кз]:

lex [лекс] – закон	exemplum [екземпліум] приклад
--------------------	-------------------------------

z – вимовляється як український [з] у словах грецького походження, у негрецьких словах – [ц]:

zona [зона] – пояс	zincum [цінкум] – цинк
--------------------	------------------------

Літера q живається лише з u і читається як [кв]:

quadriga [квадріга] четвірка коней	querella [квереля] скарга
------------------------------------	---------------------------

-ti має два варіанти читання: [ці] – перед голосним, [ті] – перед приголосним і після s, x, t:

constitutio [конституціо] установа, але bestia [бестія] звір.

Як [ті] вимовляється це буквосполучення, якщо голосний у ньому довгий:

totius [тотіус] – родовий відмінок однини від totus цілий

ngu перед голосним вимовляється як [нгв], а перед приголосним – [нгу]:

lingua [лінгва] мова singularis [сінгуляріс] одина
su перед голосним, який входить до складу буквосполучення,
вимовляється як [св], а перед приголосним – [су]:

consuetudo [консвєтудо] звичка suspectus [суспектус] підозрілий
Сполучення приголосних з h, які зустрічаються у словах
грецького походження, слід читати так:

а) буквосполучення ch як [х]:

charta [харта] папір

Gracchus [гракхус] Гракх

б) буквосполучення th як [т]:

thermae [терме] терми

theatrum [театрум] театр

в) буквосполучення ph як [ф]:

triumphus [тріумфус] тріумф syngrapha [сінграфа] боргова
розписка

г) буквосполучення rh як [р]:

arha [ара] завдаток

rhetor [ретор] учитель красномовства

Accentus Наголос

Латинські голосні можуть бути і довгими, і короткими. Довгота і короткість бувають природними і позиційними. Природна довгота і короткість позначаються надрядковими знаками: довгота – ē (наголошений), короткість – ě (ненаголошений), наприклад: tutēla, prorġētas. Позиційні довгота і короткість визначаються правилами і не позначаються на письмі.

Nota bene!

1. Наголос ніколи не падає на перший склад від кінця і далі третього складу від кінця.

2. У двоскладових словах наголос завжди падає на другий від кінця склад: sárut голова, sáusa справа.

3. У багатоскладових словах наголос падає на передостанній склад, якщо голосний цього складу довгий.

4. Якщо голосний передостаннього складу короткий, наголос переноситься на третій склад від кінця.

Правила позиційної довготи голосного передостаннього складу:

-голосний складу стоїть перед кількома приголосними:

testaméntum заповіт

codicillus додаток до заповіту

-голосний складу дифтонг або диграф:

emphytéusis спадкоємна оренда

-голосний складу довгий перед x або z:

aspéxi я помітив

orýza – рис

-голосний довгий у складі суфіксів -al , -ar-, -ur-, -os-, -an- -at-, -in-, -iv-, -ut-:

criminosus злочинний

usúrga надлишок

Правила позиційної короткості голосного передостаннього складу

- голосний складу стоїть перед голосним:

obligatio зобов'язання

filia донька

- голосний складу знаходиться перед h сполученням приголосного з (ch, ph, rh, th):

chirográphum боргова розписка

contráho стягую

- голосний складу стоїть перед сполученням німих приголосних із плавними: b, p, d, t, c, g з l або r:

arbítri судді

tenēbrae тінь

-голосний входить до складу суфіксів: -ul-, -ic-, -il-, -it-, -ol-:

publícus громадський

mobílis рухомий

Вправи

Прочитайте. Поясніть постановку наголосу:

1. Ager, avis, barba, navis, vita, forum, nemo, sanus, possum, unus, sanctus, clamo, cibus, certe, credo, corpus, civis, codex, calvus, levis, locus, cyclus risus, casa, culpa donec, novus, aedes, aequus, quaero, quoque, quisque, aqua, quasi, lingua sanguis, princeps, fama, domus, umbra, laetus, moenia, coelum, foedus, Caesar, caecus, aequus, poena, praetor, aēr, laudo, causa, homo, hortus, hie, ira, iustus, pinus, iudex, aio, ianua, ius, adiuvo, subiectus, Syria, lyra, Gracchus, schola, pulcher, Rhenus, Phaedrus, charta, Pyrrhus, thesis, Rhodos.

2. Europa, cessio, civitas, christianitas, theatrum, philosophus, Philippus, iustitia, militia, vitium, portio, silentium, maximus, civilis, successio, habēre, gerēre, thesaurus, Quirites, delictum, curriculum, constituo, tyrannus, accūso, reliquus, scribundis, debitum, tutelā, venditio, contractus, coemptio, auctio, exilium, honorarium, generalis, impunitus, aequitas, periculosus, vinculum, usura, emphyteusis, regula, exceptio, syngraphus, hypothēca, pupillus.

3. Res publica, status quo, nota bene, pacta conventa, ius gentium, ius Romanum, iniectio manus, ius civile, ius possidendi, iustae nuptiae, mores maiorum, non liquet, species facti, vis maior, comitas gentium, bona fide, casus belli, actio legis, lapsus calami, lapsus linguae, culpa lata, causa privata, dolus malus.

4. Gaius Iulius Caesar, Marcus Tullius Cicero, Appius Claudius, Quintus Mucius Scaevola, Iulius Paulus, Marcus Antistius Labeo, Aemilius Papinianus, Lucius Neratius Priscus, Herennius Modestinus, Domitius Ulpianus.

5. Leges duodecim tabularum. Corpus iuris civilis. Institutiones Iustiniani. Codex Hermogenianus. Quaestiones. De stipulationibus. Epistulae. De iure pontificio.

LECTIO SECUNDA

NOMEN SUBSTANTIVUM ІМЕННИК

Граматичні категорії іменника

Латинський іменник (*nomen substantivum*) має такі граматичні категорії:

1. Genus рід:

-*masculinum* (m) чоловічий рід;

-*femininum* (f) жіночий рід;

-*neutrum* (n) середній рід.

Nota bene! У латинській мові назви річок і місяців – чоловічого роду, назви міст, країн, островів і дерев – жіночого. Слід запам'ятати, що родова ознака іменника у латинській і в українській мовах може не збігатися. Наприклад, *lex* (закон) в латинській мові – жіночого роду, *testamentum* (заповіт) – середнього, *ager* (поле) – чоловічого.

2. Numerus число:

-*singularis* (sing.) одина;

-*pluralis* (pl.) множина.

3. Casus відмінок:

Nominativus (Nom.) – називний відмінок (хто? що?)

Genetivus (Gen.) – родовий відмінок (кого? чого?)

Dativus (Dat.) – давальний відмінок (кому? чому?)

Accusativus (Acc.) – знахідний відмінок (кого? що?)

Ablativus (Abl.) – орудно-місцевий відмінок (ким? чим? на кому? на чому? де? коли?)

Vocativus (Voc.) – кличний відмінок.

4. *Declinatio* відміна. Латинські іменники розділяються на 5 відмін, які на практиці визначаються за закінченням родового відмінка однини.

Ознаки відмін

Відміна	Gen.sg.	Приклад
I	-ae	tutela, ae f опіка
II	-i	servus, i m раб
III	-is	lex, legis f закон
IV	-ūs	contractus, ūs m договір
V	-ei	res, rei f річ

Відмінюються іменники приєднанням до практичної основи відмінкових закінчень.

Nota bene! За закінченням називного відмінка однини можна визначити граматичний рід іменника. За формою родового відмінка визначається відміна іменника і основа. Відкинувши від форми родового відмінка однини закінчення, отримуємо практичну основу іменника. Отже, Gen. sing – показник відміни іменника, а Nom. sing – роду.

Словникова форма іменника

Словникова форма іменника, тобто запис іменника в словнику, складається з таких компонентів:

- форма називного відмінка однини (Nom. sing.);
- закінчення родового відмінка однини (Gen. sing.);
- скорочене позначення роду (m, f, n).

Exempli gratia (наприклад): слово *filia*, ae f дочка. Це іменник жіночого роду I відміни, тому що в Gen. sing. має закінчення ae. Практична основа – *fili-*.

Declinatio prima. Перша відміна іменника.

До I відміни належать іменники, що мають у Gen. sing. закінчення -ae, у Nom. sing. – -a. Більшість іменників I відміни – жіночого роду. Але є група іменників, що позначають осіб чоловічої статі, які відносяться до чоловічого роду. Це назви чоловічих професій, імен, народів: *nauta*, ae m моряк, *Persa*, ae, m – перс, *Catilina*, ae, m – Катіліна.

Відмінкові закінчення I відміни

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	-a	-ae
Gen.	-ae	-ārum
Dat.	-ae	-is
Acc.	-am	-as
Abl.	-ā	-is
Voc.	-a	-ae

Зразок відмінювання іменника I відміни *familia*, ae f *родина*

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	famili-a	famili-ae
Gen.	famili-ae	famili-ārum
Dat.	famili-ae	famili-is
Acc.	famili-am	famili-as
Abl.	famili-ā	famili-is
Voc.	famili-a	famili-ae

При відмінюванні зверніть увагу на те, що в Dat. і Abl. pl. закінчення збігаються. Це спостерігається у всіх відмінах.

Nota bene! Також за I відміною відмінюються прикметники, порядкові числівники, присвійні займенники жіночого роду, що закінчуються на -a, які узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку, стоять після означуваного слова. Наприклад: *victoria clara* славно перемога, *gloria magna* велика слава, *tabula votiva* меморіальна дошка.

Дієслово *esse* бути, існувати в теперішньому часі

У теперішньому часі дієслово **esse** (бути, існувати) має такі форми:

Особа	Singulāris	Plurālis
1.	sum я є(існую)	sumus ми є (існуємо)
2.	es ти є(існуєш)	estis ви є (існуєте)
3.	est він (вона, воно) є(існує)	sunt вони є (існують)

Дієслово **esse** може вживатися як самостійне дієслово і як дієслово-зв'язка:

Sunt regulae. – Існують правила.

Historia est magistra vitae. – Історія (є) – наставниця життя.

У ролі зв'язки латинське дієслово **esse** звичайно не опускається. Але в прислів'ях і афоризмах іноді допускається відсутність дієслова-зв'язки: **Ibi victoria, ubi concordia.** – Там перемога, де згода.

Перевірте свої знання з граматики:

1. Які граматичні категорії латинського іменника вам відомі?
2. Яка система відмінків була в латинській мові?
3. З яких елементів складається словникова форма іменника?
4. Як визначити основу іменника?
5. Які іменники належать до I відміни?
6. Які особливості мають іменники I відміни?
7. Які форми має дієслово *esse* в теперішньому часі?
8. Як перекладаються речення з дієсловом-зв'язкою?

Вправи

1. Визначте відміну і основу іменників за словниковою формою:
dolus, і m *намір*; *magistratus*, us m *магістрат*; *via*, ae f *дорога*; *spes*, ei f *надія*; *finis*, is f *кінець*; *delictum*, i n *злочин*; *lapsus*, us m *помилка*; *species*, ēi f *вид*; *sensor*, ōris m *цензор*; *collega*, ae m *колега*; *dominium*, i

п власність; actio, ōnis f позов; actus, us m рух, право прогону худоби; corpus, ōnis n тіло.

2. Провідмініайте словосполучення:

causa privata (приватна справа), victoria nostra (наша перемога), terra magna (велика земля), persona grata (бажана особа), toga candida (біла тога), historia clara (славна історія).

3. Прочитайте речення, випишіть словникові форми й визначте граматичну форму (відміну, число, відмінок) іменників, перекладіть речення.

I. 1. Scientia potentia est. 2. Aurōra musis amīca. 3. Ira saepe causa iniuriae est. 4. Vita rustīca parsimoniae, diligentiae, iustitiae magistra est. 5. Collēgae sumus. 6. Schola est via scientiārum. 7. Roma est in Italiā. 8. Athēnae sunt in Graeciā. 9. Amica Tulliae sum. 10. Causa magnae gloriae Romae antiquae est audacia incolarum. 11. Non solum in terrā, sed etiam in aquā sunt bestiae. 12. Amīcae sunt. 13. Sine amicitia vita est nulla. 14. Incolae insūlae sunt nautae. 15. Minerva est dea pugnārum.

II.

De terris Europae

In Europa multae terrae sunt: Italia, Graecia, Germania, Britannia, Gallia, Polonia, Bohemia, Slovenia, Scotia, Ungaria alias Pannonia, Hispania, Belgia, Helvetia, Romania et multae aliae. Natūra terrārum Eurōpae varia est. Patria nostra in Europa sita est. Nomen patriae nostrae est Ucraina vel Roxolania. Patria nostra est terra magna et pulchra. Nota est audacia incolārum Ucrāinae. Incolae Ucrāinae agricolae, nautae, magistrae, poetae et multae aliae sunt. Historia patriae nostrae clara et heroica est.

Ad memoriam

A

Ab instantia – звільнення від суду із залишенням у підозрі

Causa iusta. – Законне обґрунтування.

Causa privata. – Приватна судова справа.

Causa publica. – Суспільна судова справа.

Culpa lata. – Груба недбалість.

Ignorantia non est argumentum. Незнання (законів) – не доказ.

Mea culpa – моя провина

Persōna grata. – Бажана особа.

Persōna non grata. – Небажана особа.

Querēla, ae f – скарга.

Iustae nuptiae – дійсний шлюб.

В

Ad Kalendas Graecas – до грецьких календ (тобто ніколи, бо календи – перше число кожного місяця – існували лише в римському календарі).

Ex cathedra – з кафедри (повчально, вагомо, авторитетно).

Historia est magistra vitae. – Історія – наставниця життя. Автор – видатний оратор Марк Тулій Цицерон (106-43 рр. до н.е.).

Ibi victoria, ubi concordia. – Там перемога, де згода.

Nulla est doctrina sine linguā Latinā. – Немає науки без латини.

Scientia potentia est. – Знання – це сила. Слова належать англійському філософу Френсису Бекону (1561-1626 рр.)

Sub rosā – під трояндою (у таємниці). Троянда була символом мовчання: вважалося, що богиня кохання Венера подарувала її своєму синові Амуру, а той присвятив богу мовчання, щоб закохані оберегали таємниці свого кохання.

Tabūla rasa – чиста дошка (про розум дитини).

Terra incognita – невідома земля (щось непізнане). Так позначали недосліджені місця на старовинних географічних картах.

LECTIO TERTIA

VERBUM ДІЄСЛОВО

Граматичні категорії дієслова

Латинське дієслово (**verbum**) має такі граматичні категорії:

1. **Tempus** (час): три недоконані часи (система інфекта) та три доконані часи (система перфекта).

Часи системи інфекта це:

а) Praesens (теперішній);

б) Imperfectum (минулий недоконаного виду);

в) Futūrum primum (майбутній недоконаного виду).

Часи системи перфекта це:

а) Perfectum (минулий доконаного виду);

б) Plusquamperfectum (давноминулий);

в) Futūrum secundum (майбутній доконаного виду).

2. **Modus** (спосіб):
indicatīvus (дійсний)
coniunctīvus (умовний).
imperatīvus (наказовий)

3. **Genus** (стан):
actīvum (активний)
passīvum (пасивний)

4. **Persōna** (особа):
prima (перша)
secunda (друга)
tertia (третя)

5. **Numērus** (число):
singulāris (однина)
plurālis (множина).

6. **Coniugatio** (дієвідміна): prima (перша)
secunda (друга)
tertia (третя)
quarta (четверта).

Основні форми дієслова. Словникова форма

Латинське дієслово має чотири основні форми, тому в словнику записується так:

1. **Praesens indicativi activi, persōna prima, sing.** (теперішній час дійсного способу активного стану, I особа, однина) – закінчення **-o**.

2. **Perfectum indicativi activi persōna prima, sing.** (минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану, I особа, однина) – закінчення **-i** (відкинувши його отримуємо **основу перфекта**).

3. Supinum супін, віддієслівний іменник зі значенням мети – закінчення **-um** (відкинувши його отримуємо **основу супіна**).

4. Infinitivus praesentis activi (неозначена форма теперішнього часу активного стану): – закінчення **-re** (відкинувши його отримуємо **основу інфекта**).

Exempli gratia:

condemno, condemnāvi, condemnātum condemnāre засуджувати
video, vidi, visum, vidēre дивитися

absolvo, absolvi, absolutum, absolvēre звільняти

punio, punīvi, punītum, punīre карати

У словнику звичайно записується скорочена словникова форма: **condemno, āvi, ātum, āre** засуджувати; **video, vidi, visum, ēre** дивитися; **absolvo, solvi, solutum, ēre** звільняти **punio, īvi, ītum, īre** карати.

Неозначена форма теперішнього часу активного стану.

Основа інфекта

Infinitivus praesentis activi (неозначена форма теперішнього часу активного стану) закінчується на **-re**. Відкинувши від цієї форми закінчення **-re** або **ēre**, одержуємо **основу інфекта**:

condemnāre	condemna-
vidēre	vide-
absolvēre	absolv-
punīre	puni-

За допомогою цієї основи утворюємо всі незавершені часи системи інфекта активного і пасивного стану дійсного, (praesens, futūrum I) наказового та (praesens, imperfectum) умовного способів; інфінітиви теперішнього часу, дієслівні форми герундій і герундив.

Залежно від закінчення основи інфекта правильні дієслова поділяються на 4 дієвідміни:

Дієвідміна	Інфінітив	Основа інфекта	Закінчення основи
I	condemnāre	condemnā-	-ā-
II	vidēre	vidē-	-ē-
III	absolvēre	absolv-	пригол., -i-, -u-
IV	punīre	punī-	-ī-

Praesens indicatīvi actīvi

Теперішній час дійсного способу активного стану

Утворюється від основи інфекта шляхом приєднання особових закінчень активного стану:

Singulāris

1. –o
2. –s
3. –t

Plurālis

1. –mus
2. –tis
3. –nt

Зразок відмінювання у **praesens indicatīvi actīvi** дієслів I-IV дієвідмін:

persona	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemno	vide-o	absolv-o	puni-o
2.	condemna-s	vide-s	absolv-i-s	puni-s
3.	condemna-t	vide-t	absolv-i-t	puni-t
Plurālis				
1.	condemnā-mus	vidē-mus	absolv-ī-mus	punī-mus
2.	condemnā-tis	vidē-tis	absolv-ī-tis	punī-tis
3.	condemna-nt	vide-nt	absolv-u-nt	puni-u-nt

Nota bene! Особливості дієвідмінювання:

1. У дієслів I дієвідміни у 1-й особі однини відбувається злиття кінцевої голосної основи **-ā** із закінченням **-o**: **condemna + -o = condemno**.

2. У дієслів III дієвідміни між основою і особовим закінченням вставляються з'єднувальні голосні з метою уникнення збігу приголосних: перед **-s**, **-t**, **-m** – **-ī-**; перед **-nt** – **-ū-**.

3. У дієслів IV дієвідміни в 3 особі множини між основою і закінченням **nt** ставиться **u** за аналогією з III дієвідміною.

Imperatīvus praesentis Наказовий спосіб теперішнього часу

Має форми II особи однини і II особи множини. У II особі однини I, II, IV дієвідмін вживається основа інфекта в чистому вигляді.

У дієслів III дієвідміни до основи інфекта додається **-e**.

Для утворення 2-ої особи множини до основи інфекта додається закінчення **-te**. У дієслів III дієвідміни закінчення приєднується через сполучну голосну **-i-**.

Дієвідміна	Інфінітив	Singulāris	Plurālis
I	condemnāre	Condemna!	Condemnā-te!
II	vidēre	Vide!	Vidē-te!
III	absolvēre	Absolv-e!	Absolv-ī-te!
IV	punīre	Puni!	Punī-te!

Nota bene! Чотири дієслова III дієвідмини (**ducēre** – *вести*, **dicēre** – *говорити*, **facēre** – *робити*, **ferre** – *нести*) утворюють наказовий спосіб однини без кінцевого –e: (**dic!** *говори!* **duc!** *веди!* **fac!** *роби!* **fer!** *неси!*). Однак другу особу множини **imperatīvus** ці дієслова, за винятком **ferre**, утворюють за загальним правилом: **dic-ī-te** – *говорить*, **duc-ī-te** – *водить*, **facī-te** – *робіть*, але **fer-te** – *несить*.

Nota bene! До речі, полегшить запам'ятовування винятків те, що ці дієслова складають так звані чотири заповіді юриста:

Dic, duc, fac, fer! – Говори правду, веди справу чесно, роби, що потрібно, стійко перенось труднощі (головні заповіді юриста).

Заперечення в наказовому способі утворюється аналітичним шляхом: за допомогою неозначеної форми дієслова з наказовою формою дієслова **nolo** не бажаю (в однині) і **nolite** (в множині):

Noli condemnāre! Не засуджуй! **Noli punire!** Не карай!

Nolite condemnāre! Не засуджуйте! **Nolite punire!** Не карайте!

Вираження заперечення

У латинському заперечному реченні може бути тільки одне заперечення. Воно передається за допомогою частки **non**, або заперечних слів **nullus**, **a**, **um** ніякий; **nihil** ніщо; **nemo** ніхто; **nunquam** ніколи: **Natūra nihil sine causā gignit**. Природа нічого не породжує даремно. **Nemo debet**. Ніхто не повинен.

Якщо в реченні є два заперечення, то все висловлювання набуває позитивного змісту: **Nihil non fecit**. Він все зробив.

Структура простого речення

1. Порядок слів у латинському реченні вільний, але здебільшого на першому місці стоїть підмет, на останньому – присудок.

2. Якщо дієслово вжите у 1-й або 2-й особах, підмета шукати не слід, бо логічним підметом буде відповідний особовий займенник, який у латинській мові, як правило, випускається. Якщо ж дієслово-присудок стоїть у 3-й особі, треба шукати підмет – іменник у називному відмінку.

3. Прямий додаток знаходиться ближче до присудка, виражається знахідним відмінком без прийменника.

4. Узгоджене означення в основному ставиться після означуваного слова.

5. Коли в реченні замість особового дієслова є дієслово-зв'язка, то, крім підмета, слід також відразу знайти іменну частину складеного присудка.

Схема перекладу простого поширеного речення

Sententiam Scaevōlae libenter probāmus.

Sententiam	probāmus
(що?)	(що робимо?)
думку	(ми) схвалюємо
Scaevōlae	libenter
(кого? чий?)	(як?)
Сцеволи	охоче

Починати переклад речення потрібно з дієслова. Воно, як правило, стоїть наприкінці речення. Знайшовши присудок, слід визначити його особу і число: дієслово **probāmus** вжите у формі 1 особи множини теперішнього часу дійсного способу активного стану (*praesens indicatīvi actīvi*). На це вказує особове закінчення **-mus**. У словнику шукаємо дієслово в словниковій формі, тобто в 1 особі однини: **probo, 1 – схвалювати**. Перекладаємо **probāmus** як (ми) схвалюємо. Логічним підметом буде відповідний особовий займенник, який у латинській мові, як правило, випускається, тобто ми. Отже, синтаксичною основою речення є Ми схвалюємо.

Після визначення підмета і присудка встановлюються другорядні члени речення: додатки, означення, обставини. Якщо при цьому присудок виражений перехідним дієсловом, тобто вимагає після себе питання *кого? що?*, то логічно спершу шукати прямий додаток у знахідному відмінку. Іменник I відміни **sententiam** вживається у формі знахідного відмінка однини (*Acc. sing.*). У словнику шукаємо його у формі: *sententia, ae f – думка*. *Непрямий додаток групи підмета Scaevōlae* – іменник I відміни чоловічого роду, скоріше за все, у родовому відмінку однини (у словнику – *Scaevola, ae m – Сцевола*). Тобто відповідає на питання *кого? чого? чий?*. Слово *libenter* – прислівник, який у такому самому вигляді подається у словнику. Це обставина групи присудку.

Отже, речення перекладається так: Ми охоче схвалюємо думку Сцеволи.

Перевірте свої знання з граматики:

1. Які граматичні категорії має латинське дієслово?
2. На які групи діляться часи дієслова? Які часи входять до кожної з цих груп?
3. За якою ознакою дієслова діляться на чотири дієвідміни?
4. Як розрізнити дієслова III і IV дієвідміни? Наведіть приклади.
5. Як утворюється неозначена форма дієслова?
6. Що таке основні форми дієслова? Як дієслово записується у словнику?
7. Як утворюється *praesens indicatīvi actīvi* дієслів I-IV дієвідмін?
8. Назвіть особливості відмінювання дієслів у теперішньому часі?
9. Як утворюється наказовий спосіб теперішнього часу і його заперечна форма?

Вправи

I.1. *Визначте дієвідміну і основу інфекта дієслів, утворіть форму першої особи однини і множини praes. ind. act. Перекладіть:*

tegēre, narrare, adhibēre, solvĕre, venire, statuĕre, tacĕre, adrogare, dividĕre, timĕre.

2. *Визначте особу і число дієслів, перекладіть українською: mittunt, audis, habet, tegitis, dicimus, trado, audimus, valĕmus, scribis, consentiunt, dividitis, clamas, vetat, credunt, taceo.*

3. *Провідмініайте в praes. ind. act. Утворіть наказовий спосіб і заперечну форму наказового способу для дієслів *probo* і *sxvalювати, divido* і *розділяти*. Перекладіть усі форми українською.*

4. *Перекладіть латинською, поставивши дієслово в потрібну форму: ти обираєш, ви обираєте, не обирай!, вони схвалюють, схвалюй!, я схвалюю, ми збираємо, не збирайте!, він збирає, ти маєш, вона має, ми маємо.*

Слова для перекладу: eligĕre – обирати; probare – схвалювати; colligĕre – збирати; habĕre – мати.

II. Перекладіть, зробивши граматичний аналіз за зразком.

Зразок: *Incolae patriam defendunt.* Жителі захищають Батьківщину.

Incolae – іменник, словникова форма *incola*, ae, m – житель, перша відміна, називний множини (дієслово у множині, місце на початку речення);

patriam – іменник, словникова форма patria, ae, f, перша відміна, знахідний відмінок однини;

defendunt – дієслово, словникова форма defendo, ndi, nsum, ěre, третя дієвідміна, теперішній час дійсного способу активного стану, третя особа множини.

1. Cum tacent, clamant (Cicero). 2. Culpam negātis. 3. Sententiam Scaevōlae probāmus. 4. Iuste iudicāre debētis. 5. Nautam culpā absolvis. 6. Victoria concordiam dat. 7. Incōlae patriam defendunt. 8. Sententiae collegārum consentiunt. 9. Contumacia poenam cumūlat. 10. Tantum scimus, quantum memoriā tenēmus. 11. Non poena sed natura ab iniuria arcere debet. 12. Non scholae, sed vitae discimus. 13. Bene dicis, sed male agis. 14. Quis in vita nunquam errat? Qui nihil agit. 15. Patriam amāmus, patriam defendīmus. 16. Cur taces? Respondere debes. 17. Catilina copias ducit. 18. Quid dicis? Nihil dico, taceo. Quid dicitis? Nihil dicimus, tacemus. 19. Si vales bene est, ego valeo. 20. Festināte discēre. 21. Valēte, amīcae! 22. Causam dic. 23. Redde pecuniam. 24. Nolīte nocēre! 25. Credite, si magistrae dicunt. 26. Noli tacēre, si dicēre debes. 27. Nolīte prodēre amīcas.

Ad memoriam

A

Absolvo (скор. A.). – Виправдовую.

Audire querēlam – вислухати скаргу.

Causa cadēre – програти справу.

Causam dicēre – захищати на суді, вести судову справу.

Causam discēre – вивчати справу.

Causam vincēre – вигравати справу.

Condemno (скор. C.). – Обвинувачую.

Contra factum non est argumentum. – Проти факту немає доказу.

Convenīre – подавати позов.

Dare, facēre, praestāre – дати, зробити, надати (предмети зобов'язання: перенести право власності, вчинити певні дії, гарантувати).

Dic, duc, fac, fer! – Говори правду, веди справу чесно, роби, що потрібно, стійко перенось труднощі (головні заповіді юриста).

Respondēre, cavēre, agēre – давати відповіді, оформляти документи, виступати в суді (три види діяльності юриста).

Sententiam pronuntiāre – оголошувати рішення.

Uti possidētis. – Оскільки ви володієте (формула інтердикта, яка означає, що відповідна сторона може зберігати за собою те, що вона захопила).

Veto. – Я забороняю (формула втручання народного трибуна у діяльність судових чи законодавчих установ; нині – право голови виконавчої влади відмовити у схваленні законопроекту).

В

Aquila non captat muscas. – Орел не ловить мух.

Cogito, ergo sum. – Мислю, значить існую. Вислів належить французькому вченому Р.Декарту (1596-1650).

Divide et imp̄era. – Поділяй і володарюй. Цей вислів приписують французькому королю Людовіку XI (1423-1483) або італійському політику Нікколо Мак'явеллі (1469-1527).

Dum spiro, spero. – Поки дихаю, сподіваюсь. Вислів подібного змісту зустрічається у творах Цицерона і Сенеки. Нині – гасло підводників і американського штата Південна Кароліна.

Errāre humanum est. – Людині властиво помилятися. Автор – Сенека Старший (55 рр. до н. е.-39 р. н.е.), твір “Контроверсії”.

Exceptio firmat regulam. – Виняток підтверджує правило.

Festīna lente! – Поспішай повільно. За Светонієм (“Життя дванадцяти цезарів”) це прислів'я любив повторювати Октавіан Август (31 р. до н.е.-14 р. н.е.).

Mala herba cito crescit. – Бур'ян швидко росте.

Natura nihil sine causā gignit. – Природа нічого не породжує даремно.

Non scholae, sed vitae discimus. – Не для школи, а для життя ми вчимося. Автор – Сенека у творі “Моральні листи до Луцилія”

Nota bene (NB). Добре запам'ятай, зверни увагу.

Qui quaerit – rep̄erit. Хто шукає – знаходить.

Vive valeque. – Живи і бувай здоровий. (Заклучна формула дружнього листа в древніх римлян).

Vivēre est militāre. Жити – значить боротися. Автор вислову Сенека (4 р.до н.е.-65 р. н.е.)

LECTIO QUARTA

DECLINATIO SECUNDA II ВІДМІНА ІМЕННИКА

До II відміни належать іменники, що мають у **Gen. sing.** закінчення **-i**. Це іменники чоловічого роду із закінченнями в **Nom. sing. -us** або **-er** і один іменник на **-ir** (*vir, i, m* – чоловік, муж), а також середнього роду із закінченням у **Nom. sing. -um: servus, i m раб, arbiter, tri m суддя, bellum, i n війна**.

Nota bene! До другої відміни належать деякі іменники жіночого роду, які закінчуються на **-us** у **Nom. sing.:**

а) назви країн, міст, островів, дерев: **Chersonesus, i f** – Херсонес; **Cyprus, i, f** – Кіпр; **Malus, i, f** – яблуня. До речі, давні римляни і греки вірили, що в деревах живуть істоти жіночої статі, так звані дріади. І ще: дерево дає плоди, родить, а народжують жінки. Саме цим пояснюється те, що незалежно від відміни і закінчення в **Nom. sing.** назви дерев жіночого роду.

б) іменники із загальним значенням: **humus, i, f** – земля, ґрунт; **methodus, i, f** – метод.

До другої відміни належать деякі іменники середнього роду із закінченням **-us** у **Nom. sing.:** **vulgus, i, n** – натовп, юрба.

Зразок відмінювання іменників II відміни **servus, i m раб, arbiter, tri m суддя, bellum, i n війна**

	Singularis			Pluralis		
	m	m	n	m	m	N
Nom	serv-us	arbiter	bell-um	serv-i	arbitr-i	bell-a
Gen	serv-i	arbitr-i	bell-i	serv-ōrum	arbitr-ōrum	bell-ōrum
Dat.	serv-o	arbitr-o	bell-o	serv-is	arbitr-is	bell-is
Acc	serv-um	arbitr-um	bell-um	serv-os	arbitr-os	bell-a
Abl.	serv-o	arbitr-o	bell-o	serv-is	arbitr-is	bell-is
Voc	serv-e	arbiter	bell-um	serv-i	arbitr-i	bell-a

Nota bene! Особливості відмінювання:

1. Іменники чоловічого роду на **-us** утворюють **Voc. sing.** за допомогою закінчення **-e**, у всіх інших іменників другої відміни закінчення **voc. sing.** збігається із закінченням **nom. sing.:** *amicus – amice (друже!)*. Власні імена на **-ius**, а також слово *filius, ii, m* – син у кличному відмінку мають закінчення **-i:** *filius – fili (сину!) Gaius – Gai (Гаю!).*

2. У закінченні *-er* голосний *e* може відноситися до основи (*puer, puēr-i*) чи випадати (*liber, libr-i*).

Особливості відмінювання іменників середнього роду

1. І в *singulāris*, і в *plurālis* форми *nominatīvus, accusatīvus* і *vocatīvus* завжди збігаються.

2. У *plurālis* ці відмінки мають закінчення *-a*.

Ці правила поширюються і на відмінювання прикметників, займенників, числівників, дієприкметників, незалежно від відміни.

Прикметники I–II відміни

Мають такі родові закінчення: **-us, -er** для чоловічого роду; **-a** – для жіночого; **-um** – для середнього.

Словникова форма прикметників записується так: **iustus, iusta, iustum** *справедливий, справедлива, справедливе*; (у словнику – скорочено **iustus, a, um**);

NB. Прикметники узгоджуються з іменниками в роді, числі і відмінку. Прикметники I-II відміни відмінюються так:

- форма жіночого роду — за I відміною;
- форми чоловічого і середнього роду — за II відміною.

Порядкові числівники

Мають таку ж словникову форму, як прикметники I – II відміни, так само узгоджуються з іменниками і відмінюються:

primus, a, um <i>перший, а, е;</i>	sextus, a, um <i>шостий, а, е;</i>
secundus, a, um <i>другий, а, е;</i>	septimus, a, um <i>сьомий, а, е;</i>
tertius, a, um <i>третій, я, е;</i>	octavus, a, um <i>восьмий, а, е;</i>
quartus, a, um <i>четвертий, а, е;</i>	nonus, a, um <i>дев'ятий, а, е;</i>
quintus, a, um <i>п'ятий, а, е;</i>	decimus, a, um <i>десятий, а, е.</i>

Exempli gratia: **testamentum primum** перший заповіт

Присвійні займенники

Таким же чином відмінюються, мають таку ж словникову форму **присвійні займенники**:

meus, a, um <i>мій; моя, мое;</i>	noster, tra, trum – <i>наш, наша, наше;</i>
tuus, a, um – <i>твій, твоя, твоє;</i>	vester, tra, trum – <i>ваш, ваша, ваше</i>
suus, a, um – <i>свій, своя, своє.</i>	

Exempli gratia: **amicus meus** *мій друг*; Pater noster Отче наш.

Nota bene! Займенник **meus** у **Vocativus** має форму **mi: mi fili!**
Сину мій!

Зразок відмінювання іменників і прикметників I-II відміни
amicus bonus *добрий друг*

C.	Singulāris	Plurālis
Nom	amic-us bon-us	amic-i bon-i
Gen.	amic-i bon-i	amic-orum bon-ōrum
Dat.	amic-o bon-o	amic-is bon-is
Acc.	amic-um bon-um	amic-os bon-os
Abl.	amic-o bon-o	amic-is bon-is
Voc.	amic-e bon-e	amic-i bon-i

arbiter noster *наш суддя*

C.	Singulāris	Plurālis
Nom.	arbiter noster	arbitr-i nostr-i
Gen.	arbitr-i nostr-i	arbitr-orum nostr-ōrum
Dat.	arbitr-o nostr-o	arbitr-is nostr-is
Acc.	arbitr-um nostr-um	arbitr-os nostr-os
Abl.	arbitr-o nostr-o	arbitr-is nostr-is
Voc.	arbiter noster	arbitr-i nostr-i

matrimonium iustum *дійсний шлюб*

C.	Singulāris	Plurālis
Nom.	matrimoni-um iust-um	matrimoni-a iust-a
Gen.	matrimoni-i iust-i	matrimoni-ōrum iust-ōrum
Dat.	matrimoni-o iust-o	matrimoni-is iust-is
Acc.	matrimoni-um iust-um	matrimoni-a iust-a
Abl.	matrimoni-o iust-o	matrimoni-is iust-is
Voc.	matrimoni-um iust-um	matrimoni-a iust-a

Прийменники Praepositōnes

У латинській мові вживаються з двома відмінками: знахідним і орудним (**Accusativus** і **Ablativus**).

NB. Лише два прийменники **in** (*в, на*) і **sub** (*під*) вживаються з обома відмінками.

Прийменники, які вживані з Accusativus:

ad *до, для*

ante *до, перед*

apud *у, біля*

contra *проти*

ad memoriam *для пам'яті*

ante nuptias *до шлюбу*

apud arbitrum *у судді*

contra factum *проти факту*

inter між
intra усередині, у
extra поза, зовні, за винятком
поза торговим обігом
per через
post після
propter через, з-за

Найбільш уживані прийменники з Ablativus.

a, ab від
початку
cum з, разом з
de про, по, згідно
e, ex із, по, від
pro за, для, заради, замість
sine без

inter collegas між колегами
intra muros усередині стін
extra commercium
per formulas через формули
post factum після факту
propter delictum через злочин

ab ovo від яйця, із самого

cum Deo з Богом
de facto фактично, по факту
ex officio по обов'язку
pro forma для форми
sine cura без турботи.

NB. Лише два прийменники **in** (*в, на*) і **sub** (*під*) вживаються з обома відмінками **Accusativus** і **Ablativus**. Якщо питання куди? – з **Accusativus**, якщо питання де? – з **Ablativus**:

Два прийменники **causa** (з причини), **gratia** (заради, для) керують генетивом і вживаються постпозитивно: **Dei gratia** – заради Бога, **exempli gratia** – для прикладу, **honoris causa** – заради пошани.

Перевірте свої знання з граматики:

1. Які іменники належать до II відміни?
2. Назвіть особливості і винятки стосовно відмінювання цих іменників.
3. У чому полягає специфіка відмінювання іменників середнього роду?
4. З яких елементів складається словникова форма прикметників, порядкових числівників і присвійних займенників?
5. Як узгоджуються прикметники, порядкові числівники і присвійні займенники з іменником?
6. З якими відмінками вживаються прийменники в латинській мові?

Вправи

I.1. Провідмінійте іменники і словосполучення:

dominus, i m *хазяїн, власник*; domina, ae f *хазяйка, господиня*;
magister, stri m *учитель*; magistra, ae f *учителька*; puer, pueri m
хлопчик; puella, ae f *дівчинка*; discipulus, i m *учень*; discipula, ae f

учениця; pupillus, i m *малолітній*; pupilla, ae f *малолітня*; collega noster *наш товариш*; dolus malus *злий намір*; periculum magnum *велика небезпека*.

2. Узгодьте прикметники і присвійні займенники з іменниками, поставте словосполучення в Nominativus pluralis:

tutela, ae f	legitimus, a, um	<i>законна опіка</i>
privilegium, i n	odiosus, a, um	<i>ненависний привілей</i>
forisfactura, ae f	plenus, a, um	<i>повна конфіскація</i>
arbiter, tri m	noster, tra, trum	<i>наш суддя</i>
poeta, ae m	antiquus, a, um	<i>античний поет</i>

3. Визначте відмінок, число іменників та перекладіть їх українською:

Sine ira et studio, ex officiis, de testamentis, pro forma, sine cura, sub aqua, in Roma, vitae causa, amicarum gratia, per aspera, extra portas, de terris, contra factum, apud arbitrum.

4. Визначте відмінкові форми. Перекладіть:

Vulgi, officia, locorum, furtum, bellis, agros, facta, dubium, testamento, privilegia, delicto, iudicium, argumenta, rei, decretis, puerum, libros, amicis, servos, anno, astra, numero, inimicis.

II. Перекладіть, зробивши морфологічний аналіз за схемою (стор.)

1. Advocatus reum defendit. 2. Vicinus meus aquam per fundum suum ducit. 3. Reus culpam suam negat. 4. Candidatus togam candidam gerit. 5. Lucius Titius servum emit. 6. Femina in familia viri sui locum filiae obtinet. 7. Dominus severus servos emit et punit. 8. Advocatus noster in Foro Romano causam dicit. 9. Arbitri reos aut condemnant aut absolvunt. 10. Servi Romani vitam miseram agunt.

Слова, примітки: 2. vicinus, i m *сусід*; fundus, i m *тут: ділянка*. 4. toga, ae f *тога, верхній одяг римського громадянина; претенденти на державні посади носили toga candida білосніжну тогу*; **gero, 3** *тут: носити*. 6. vir, viri m *тут: чоловік*; **obtineo, 2** *тут: займати місце*. 8. causam dicere *вести судову справу*; in foro – forum, i n *ринкова площа, тут: форум у Римі*. 10. ago, 3 *тут: вести*.

In villā

In villā opulenti viri Romani multi servi laborant. Multi domini severi sunt, servos saepe vituperant et puniunt. Servi dominos severos non amant, sed timent. Servi dominos bonos laudant et amant. Etiam Marcus Tullius Cicero multos servos habet. Tiro-servus dominum suum et filium domini valde amat. “Ubi Tiro est?” – filius rogat. Marcus respondet: “Tiro

in cubiculo suo manet, nam aeger est”. Tullius medicos vocat et rogat: “O viri boni! Curate servum meum! Tiro vir bonus, doctus, et amicus meus est”. Medici periti servum curant. Cicero medicis gratias agit et praemium dat.

Apud arbitrum

Arbiter noster Marcus Tullius est vir laboriosus et iustus. Hodie apud arbitrum multae causae privatae sunt: de debitis pecuniariis; de testamentis et de mandatis. Primus reus iam in iudicio est, ceteri rei etiam in iudicio sunt. In numero causarum prima est causa mea de mandato et debito pecuniario. Adversarius meus est Gaius Sempronius.

Слова, примітки: **villa, ae f** маєток; **opulentus, a, um** заможний, багатий; **saepe** часто; **multus, a, um** числений, багато; **laboro, 1** працювати; **amo, 1** любити; **dominus, i m** хазяїн, господар; **punio, 4** карати; **severus, a, um** суворий; **vitupero, 1** тут: лаяти; **timeo, 2** боятися; **bonus, a, um** добрий; **laudo, 1** хвалити; **habeo, 2** мати; **filius, i m** син; **valde** дуже; **rogo, 1** запитувати; **aeger, gra, grum** хворий; **cubiculum, i n** спальня; **maneo, 2** залишатися; **voco, 1** кликати; **O viri boni!** О добродії!; **curo, 1** лікувати; **doctus, a, um** вчений; **peritus, a, um** досвідчений; **gratias agere** дякувати; **do, 1** давати; **laboriosus, a, um** працюючий; **mandatum, i n** доручення; **pecuniarius, a, um** грошовий; **iudicium, i n** суд; **reus, i m** відповідач.

Ad memoriam

A

Acta emendare – внести виправлення до протоколу.

Ad acta – долучити до справи.

Arbitrium liberum – вільне рішення

Argumentum ad oculos. Наочний доказ.

Cum privilegio – з привілеєм

De facto. Де-факто (По факту).

Dolus malus – злий намір.

Furtum manifestum. Крадіжка з речовим доказом. **Furtum nec manifestum.** Нерозкрита крадіжка (коли злодія не захоплено на місці злочину).

In dubio pro reo. При сумніві – на користь підсудного..

Iudicia administrare – керувати судовою частиною.

Libellus accusatorius – обвинувальний вирок.

Matrimonium iustum – дійсний шлюб.

Pro forma. Заради форми, формально, проформа.

Removēre officio – усунути з посади.

Reus, i m – відповідач, обвинувачений.

В

Ab ovo usque ad mala. – *Від яйця до яблук*, тобто від початку до кінця: обід у стародавніх римлян починався з яєць і закінчувався фруктами.

Anno Domīni (A.D.). – *Року Божого* (тобто від Різдва Христового). **Anno mundi (A.m.).** – *Року від створення світу*.

Aut cum scuto, aut in scuto. – *Або зі щитом, або на щиті*. Слова матері-спартанки, що вона сказала сину, який ішов на війну, тобто повернись переможцем, або загинь: у спартанців на щиті виносили загиблого з поля бою.

Curriculum vitae – життєпис, автобіографія.

Elephantum ex musca facis. – *Робиш із мухи слона*.

Ex libris. – *Із книг, екслібрис* – знак власника книги.

Ex officio – з обов'язку служби, офіційно.

Mala gallīna, malum ovum. – *Погана курка, погане яйце*.

Per aspēra ad astra. – *Крізь терни (труднощі) до зірок* (Сенека).

У зворотному порядку **Ad astra per aspēra** – гасло американського штату Канзас.

Sine ira et studio. – *Без гніву і пристрасті*. Цей вислів належить римському історику Таціту (бл. 58-бл. 117 рр.), який у своєму творі “Аннали” цими словами почав розповідь про діяння імператорів Тіберія, Калігули, Клавдія і Нерона.

LECTIO QUINTA

PRONOMINA

Pronomina personalia Особові займенники

Латинські особові займенники це: **ego** я; **tu** ти; **nos** ми; **vos** ви. Відмінюються вони так:

C.	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
Nom.	ego	nos	tu	vos
Gen.	mei	nostri/nostrum	tui	vestri/vestrum
Dat.	mihi	nobis	tibi	vobis
Acc.	me	nos	te	vos
Abl.	me	nobis	te	vobis

Nota bene!

1. Особового займенника 3-ої особи в латинській мові немає. Його функцію виконують вказівні займенники.

2. Форми gen.pl. **nostri**, **vestri** переводяться як “нас”, “вас”, форми **nostrum**, **vestrum** – з нас, з вас.

3. Прийменник **cum** ставиться після форми **Ablativus** особових займенників і пишеться разом з нею: **mecum** із мною, **tecum** з тобою, **nobiscum** з нами, **vobiscum** з вами.

Pronomen reflexivum Зворотний займенник

Латинський зворотний займенник **sui** себе відмінюється так:

C.	Singulāris /Plurālis
Nom.	–
Gen.	sui
Dat.	sibi
Acc.	se (sese)
Abl.	se (sese)

Nota bene!

1. Зворотний займенник уживається тільки для позначення 3 особи однини і множини. Для позначення 1 і 2-ої особи вживаються особові займенники. На відміну від української мови, де цей займенник уживається

2. Прийменник **cum** уживається зі зворотним займенником разом і пишеться після нього: **secum** із собою.

Pronomen demonstrativum Вказівний займенник

is, ea, id *цей, ця, це*

Найбільш уживаний вказівний займенник **is, ea, id** *цей, ця, це* може також виконувати функцію особового займенника 3-особи *він, вона, воно*, якого немає в латинській мові. Відмінюється так:

Causus	Singularis			Pluralis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	is	ea	id	e-i (ii)	e-ae	e-a
Gen.	e-īus			e-ōrum	e-ārum	e-ōrum
Dat.	e-ī			e-is (iis)		
Acc.	e-um	e-am	id	e-os	e-as	e-a
Abl.	e-ō	e-ā	e-ō	e-is (iis)		

Nota bene!

1. Основа цього займенника **e-/i-**, до якої додаються відмінкові закінчення.

2. Цей займенник відмінюються як прикметник I-II відміни, тобто в жіночому роді за I-ою відміною, у чоловічому і середньому роді – за II відміною, за винятком двох відмінків: у **Gen. sing.** він має закінчення **-īus**, у **Dat. sing.** – **-ī** для всіх трьох родів.

Adiectiva pronominalia Займенникові прикметники

Займенниковими називаються прикметники I-II відміни, які в **Gen. sing.** всіх трьох родів мають закінчення **-īus**, в **Dat. sing.** **-ī**. До займенникових прикметників належать такі:

unus, a, um один

totus, a, um цілий, весь

alter, era, erum іншої (із двох)

ullus, a, um який-небудь

alius, a, ud інший

(**Gen. sing.** alterius)

solus, a, um тільки один

uter, tra, trum який (із двох)

neuter, tra, trum ні той, ні інший

nullus, a, um ніякий, жоден

uterque, utraque, utrumque

кожний із двох, і той і інший

Зразок відмінювання ullus, a, um який-небудь

Causus	Singularis			Pluralis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	ullus	ulla	ullum	ulli	ullae	ulla
Gen.	ullīus			ullōrum	ullārum	ullōrum
Dat.	ulli			ullis		
Acc.	illum	illam	illum	illos	illas	illa
Abl.	ullo	ullā	ullo	ullis		
Voc.	ulle	ulla	illum	ulli	ullae	ulla

Найуживаніші префікси

a-, ab- – означає віддалення: **abducĕre** відводити;
ad- – наближення, приєднання: **advenire** прибувати;
con- (co-) – з'єднання, сумісна дія: **conducĕre** зводити; **concordia** згода;
de- – усунення, відділення, віддалення: **deducĕre** відводити;
deportatio вивезення, перевезення;
dis-, di- – розділення: **dispartire** розподіляти; **discordia** розлад;
e- (ex-) – вилучення: **evenire** виходити; **exhereditatio** позбавлення спадщини;
in- (im-) – рух всередину: **imponĕre** вкладати;
in- – заперечення: **incognitus** невідомий;
ob- – рух назустріч, навпроти: **opponĕre** ставити навпроти, протиставляти;
per- – рух по: **permanere** – перебувати; залишатися;
pro- – рух уперед: **producĕre** виводити вперед;
prae- – знаходження попереду, дія попереду: **praedicĕre** попереджати;
re- (red-) – рух назад: **reddĕre** повертати; **restitutio** відновлення;
se- – відділення: **separare** відділяти; **sequester** посередник;
sub- – рух під: **subscribĕre** підписувати, реєструвати;
trans- (tra-) – рух через: **tradĕre** передавати, заповідати.
Більшість префіксів походять від прийменників з таким самим значенням. Латинські префікси широко використовуються в сучасних мовах для утворення нових слів із латинськими або грецькими коренями.

Дієслова, складені з **sum, esse**

Від дієслова **sum, fui, esse** (бути) за допомогою префіксів утворюється ряд дієслів, які відмінюються так само, як дієслово :

absum, afui, –, abesse бути відсутнім

adsum, affui, –, adesse бути присутнім, допомагати

desum, defui, –, deesse не вистачати

insum, infui, –, inesse бути в середині

intersum, interfui, –, interesse брати участь, знаходитися між чимось

obsum, obfui, –, obesse шкодити

praesum, praefui, –, praeesse очолювати, бути попереду

prosum, profui, –, prodesse приносити користь, допомагати

supersum, superfui, –, superesse бути зайвим

Nota bene! У дієслова **prosum** префікс **pro-** перед голосним переходить в **prod-**.

Зразок дієвідмінювання adsum, adesse бути присутнім у

Praesens indicativi activi

persona	Singulāris	Plurālis
1	adsum	adsumus
2	ades	adestis
3	adest	adsunt

Infinitivus praesentis: adesse

Imperativus praesentis: sing. ad-es; pl. ad-este

Неправильне дієслово possum, potui, –, posse могли в Praesens indicativi activi

Дієслово **possum, potui, –, posse** могли утворюється так: основа **pot-** прикметника **potis** могутній і дієслово **esse**. Кінцевий приголосний основи **-t** перед **s, t** змінюється на **s**. Відмінюється так:

persona	Singulāris	Plurālis
1	pos-sum	pos-sumus
2	pot-es	pot-estis
3	pot-est	pos-sunt

Infinitivus praesentis: posse

Imperativus praesentis: sing. pot-es; pl. pot-este.

Перевірте свої знання з граматики:

1. Які особові займенники ви знаєте? У чому особливості їх відмінювання?
2. Які особливості відмінювання і вживання має зворотний займенник?
3. Як відмінюється вказівний займенник?
4. Яку функцію виконують вказівні займенники в латинській мові?
5. Чому розряд займенника має назву займенникові прикметники? У чому особливість їх відмінювання?
6. Назвіть основні латинські префікси та їх значення.
7. Як утворюються і відмінюються дієслова, складені з **sum**?

Вправи

I. 1. Перекладіть та провідмініайте:

is arbiter iustus, ea amica bona, id bellum domesticum, ea vita mea, is nauta solus, id debitum, is servus miser, ulla causa, aliud edictum.

2. Визначте відмінкові форми. Перекладіть:

amicorum meorum, in eo libro, eo bello, filii tui, agros vestros, potentia mea, ei viri, ei viro, alios discipulos, populo meo soli, illi domini, bellis longis, totius vitae humanae, ipsi amici mei, tuam potentiam, totius agri, ipsum collegam, tuorum discipulorum, illas insulas, unam bestiam.

II. Перекладіть, зробивши синтаксичний аналіз кожного речення.

1. Advocātus te in iudicio defendit. 2. Nos amīcos in pericūlis defendimus. 3. Debēmus facēre ea, quae regulae impērant. 4. Arbitri condemnant eos, qui delicta efficiunt. 5. Delictum facēre is solet, cui prodest. 6. De vobis et de libēris vestris cogitāte. 7. Ubi tu Gaius, ibi ego Gaia. 8. Tecum una laboro. 9. Scientia nobis lucet, sicut stella in via. 10. Reus abest in iudicio. 11. Advocātus adest reis. 12. Arbītri non possunt iniuste iudicāre. 13. Iustae sententiae prosunt popūlo. 14. Dum absum, amīcus meus negotia mea gerit. 15. Nolīte prodēre amīcos.

Слова, примітки:

2. **in pericūlis** у небезпеці. 3. **...ea, quae...** те, що; **impēro, āvi, ātum** 1 тут: визначати (про правила). 4. **delictum, i n** неправомірна дія; безчесний, аморальний вчинок; злочин. 5. **soleo, solitus sum, 2** тут: вчиняти; **cui prodest** кому на користь. 6. **cogitāte – Imperatīvus praesentis (pl.); libēri, orum m. (pl.)** діти. 7. У римлян, можливо, відповідь нареченої нареченому. Ці слова використовували також як надписи на обручках. 9. **luceo, luxi, – , 2** бути світлим, світити. 12. **iniuste** несправедливо. 15. **Nolīte prodēre – Imperatīvus negatīvus (pl.)**.

Ad memoriam:

A

Eo ipso – тим самим.

Ipso iure – у силу самого права, автоматично.

Nemo iudex in propria causa. – Ніхто не суддя у власній справі.

Nullum crimen, nulla poena sine lege. – Немає злочину, немає покарання, якщо вони не передбачені законом.

Partium meārum non est – мені не підсудне, не в моїй компетенції.

B

Alter ego. – Друге я (вірний друг).

Cognosce te ipsum! – Пізнай самого себе. За переказами, цей надпис було накреслено на фронтоні храму Аполона в Дельфах. Авторство приписують Фалесу із Мілета (бл. 625-бл. 547 рр. до н.е.) або Хілону і вважають основою всієї елінської мудрості.

Et tu, Brute, contra me! – І ти, Бруте, проти мене! За переказами, це передсмертні слова Юлія Цезаря, який побачив серед своїх убивць Марка Юнія Брута, свого друга і прибічника.

Nec sibi, nec alteri. – Ні собі, ні іншому. Фраза трапляється у трактаті Цицерона “Про обов’язки”.

Qui non est nobiscum, adversus nos est. – Хто не з нами – той проти нас.

Vade mecum. – Ідемо зі мною. Традиційна назва путівника, довідника, розмовника.

LECTIO SEXTA

VERBUM

Praesens indicativi passivi

Теперішній час дійсного способу пасивного стану

Praesens indicativi passivi утворюється так: до основи інфекта додаються особові закінчення пасивного стану:

Singularis: 1. -or; **Pluralis:** 1. -mur;
 2. -ris; 2. -mini;
 3. -tur; 3. -ntur

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідміни
в **Praesens indicativi passivi**

P	I	II	III	IV
Singulāris				
1	condemn-or мене засуджують	vide-or мене бачать	absolv-or мене звільняють	puni-or мене карають
2	condemna-ris	vide-ris	absolv-e-ris	puni-ris
3	condemna-tur	vide-tur	absolv-i-tur	puni-tur
Plurālis				
1	condemnā-mur	vidē-mur	absolv-ī-mur	punī-mur
2	condemnā-mini	vidē-mini	absolv-ī-mini	punī-mini
3	condemna-ntur	vide-ntur	absolv-u-ntur	puni-u-ntur

Nota bene!

1. У дієслів I дієвідміни в 1-й особі однини відбувається злиття кінцевої голосної основи -a з особовим закінченням -or: **condemna + or = condemnor.**

2. У дієслів III дієвідміни в **Praesens indicativi passivi** між основою і закінченням з'являються такі з'єднувальні голосні: перед **r** -e-; перед **s, m, t** -i-; перед **nt** -u.

3. У дієслів IV дієвідміни в 3-ій особі множини між основою і особовим закінченням вставляється -u- (за аналогією з III дієвідміною).

Infinitivus praesentis passivi Неозначена форма дієслова теперішнього часу пасивного стану

Infinitivus praesentis passivi утворюється додаванням до основи інфекта в I, II, IV дієвідміні закінчення -ri, а в III дієвідміні – закінчення -i.

- I. **condemnari** – бути засудженим
- II. **videri** – бути побаченим
- III. **absolvi** – бути звільненим
- IV. **puniri** – бути покараним

Синтаксис пасивної конструкції

У реченнях, де присудок – перехідне дієслово, може бути дві конструкції: активна і пасивна. В активній конструкції підмет – носій дії, присудок ставиться в активному стані:

Arbiter reum absolvit. – Суддя звільняє підсудного.

Concordia victoriam gignit. – Згода народжує перемогу

У цих реченнях підмет (**arbiter, concordia**), носій дії, виражений іменником в **Nom. sing.** Присудок (**absolvit, gignit**) – виражений дієсловом 3-ї особи однини в Praesens indicativi activi. Об'єктом дії є прямий додаток (**reum, victoriam**), виражений іменником в Acc. sing.

У пасивному звороті дія спрямована на підмет: Підсудний звільняється суддею. Заміна активної конструкції пасивною в латинській мові відбувається так:

1. Прямий додаток активної конструкції в Accusativus стає підметом в Nominativus:

reum → reus; victoriam → victoria

2. Дієслово-присудок активної конструкції переходить у пасивний стан, узгоджуючись з новим підметом:

absolvit → absolvitur; gignit → gignitur

3. Підмет активної конструкції стає непрямим додатком в Ablativus:

arbiter → arbitro concordia → concordia

4. У випадку, коли непрямий додаток виражений іменником в **Ablativus**, що вказує на діючу особу, він вживається з прийменником **a (ab)**. Такий **Ablativus** називають **Ablativus auctōris** (аблатив діючої особи):

Reus ab arbitro absolvitur. – Підсудний звільняється суддею.

У випадку, коли непрямий додаток виражений іменником в **Ablativus**, що позначає неживий предмет або абстрактне поняття, він вживається без прийменника. Такий **Ablativus** називають **Ablativus instrumenti** (аблатив знаряддя):

Victoria concordia gignitur. Перемога народжується згодою.

Постпозитивна частка -que

Частка **-que** пишеться разом зі словом і вживається постпозитивно (приєднується до кінця слова). За значенням ця частка еквівалентна сполучнику **et i**:

Domini servi**que** = domini **et** servi (господарі і раби)

Lex mos**que** = lex **et** mos (закон і звичай)

Перевірте свої знання з граматики:

1. Як утворюється Praesens indicativi passīvi дієслів усіх дієвідмін?
2. Які фонетичні зміни відбуваються при відмінюванні дієслів у пасивному стані?
3. Як утворюється неозначена форма пасивного стану?
4. У чому різниця між активною і пасивною синтаксичною конструкцією?
5. Як замінити активний зворот на пасивний?
6. Який аблатив називають Ablatīvus auctōris, Ablatīvus instrumenti?
7. Коли вживається прийменник a (ab) у пасивному звороті?
8. Як перекладаються слова з постпозитивною часткою -que?

Вправи

I. 1. Провідмініяйте у Praesens indicativi passīvi.

Iudico, avi, atum, are – судити; punio, ivi, itum, ire – карати; vinco, vici, victum, ěre – перемагати; deleo, vi, tum, ěre – руйнувати;

2. Визначте особові форми дієслів, перекладіть:

monentur, accusaris, amor, laudamur, capitur, vincimini, mittuntur, defendimur, ornatur, vocamur, gignitur, puniuntur, colitur, monstraris, monstros, doceris, vincitur, defendimini.

3. Замініть активні звороти пасивними, пасивні – активними:

1) Viri iniusti ab arbitris puniuntur.

2) Amici sententias Ulpiani probant.

3) Reus a iudicibus condemnatur.

4) Vita amicitia ornatur.

II. *Перекладіть, визначте синтаксичну функцію пасиву.*

I. 1. Contra factum non datur argumentum. 2 Reus ab advocato defenditur. 3. Magna copia aquae campus irrigatur. 4. Patria in periculis a viris defendi debent. 5. Culpa lata dolo comparatur, culpa lata proxima est. 6. Argumenta culpa rei reperiuntur. 7. Sententia absolutoria reo datur. 8. Reus non debet condemnari iniuste. 9. Imperitia pro culpa habetur. 10. Sententiae Mesallae probantur ab amicis. 11. Augetur memoria, si exercetur. 12. Reus condemnatur pro dolo malo. 13. Alimenta

cum vita finiuntur. 14. Alimenta Mamercus ab avo praestantur. 15. Querimonia habetur. 16. Apud Romanos pueri a servis educantur.

Слова, примітки:

3. **copia, ae f** тут: кількість; **irrigo, āvi, ātum 1** зрошувати, зволожувати. 5. **compāro, āvi, ātum 1** порівнювати (компаративний). 7. Sententia absolutoria виправдальний вирок. 9. pro culpa habetur обвинувачується. 10. Mesalla, ae m когномен (прізвисько, прізвище) в роді Валеріїв. 13. alimentum, i n – їжа, харчі 14. Alimenta (юрид.) – утримування, утримання, а також взаємний аліментарний обов'язок між батьками і дітьми, що визнавався із часів принципату; Mamercus, i m Мамерк – преномен (власне ім'я римського громадянина) в роді Еміліїв; **praesto, stīti, stītum 1** тут: надавати.

Ad memoriam:

А

Actio intenditur – позов подається.

Aprobatur. – Дозволено

Nemo debet bis puniri pro uno delicto. – Ніхто не може бути покараним двічі за той самий злочин.

Non testatur. – Не підтверджується

Numerantur sententiae, non ponderantur. – Голоси рахують, а не зважують.

Querimonia habetur – надійшла скарга.

Servi pro nullis habentur. – Раби вважаються нічим. Вислів належить Доміцію Ульпіану (помер у 228 р.) – видатному римському юристу.

Tertium non datur. – Третього не дано. Формулювання другого закону мислення.

В

Amicus certus in re incerta cernitur. – Справжній друг пізнається в біді.

Clavus clavo pellitur. – Клинок клином вибивають.

Contraria contrariis curantur. – Протилежне лікується протилежним.

Nullum periculum sine periculo vincitur. – Жодна небезпека не долається без ризику. Вислів належить Публію Сіру (I ст. до н. е.) – римському поету, який прославився своїми одновіршовими сентенціями.

Si vis amari, ama. – Якщо хочеш, щоб тебе кохали, кохай. (Сенека “Моральні листи до Луцілія”)

LECTIO SEPTIMA

NOMEN SUBSTANTIVUM

Declinatio tertia III відміна іменника

До III відміни належать іменники всіх трьох родів з різними основами та різними закінченнями в **Nom. sing.**, а в **Gen. sing.** вони мають спільне закінчення **-is**.

Їхньою характерною рисою є наявність слів з основою, що змінюється. У словниковій формі іменника перед закінченням у **Gen. sing.** пишеться частина основи, що змінюється порівняно з **Nom. sing.**

Відкинувши закінчення **-is** у **Gen. sing.**, визначаємо практичну основу іменника, до якої приєднуються відмінкові закінчення:

Nom. sing.		Gen. sing.	Основа
homo, m	людина	homīn-is	homīn-
actor, m	позивач	actor-is	actor-
actio, f	позов	action-is	action-
lex, f	закон	leg-is	leg-
ius, n	право	iur- is	iur-
crimen, n	злочин	crimin-is	crimin-

Таблиця відмінкових закінчень іменників III відміни

	Singularis		Pluralis	
	m, f	n	m, f	n
Nom.=Voc.	-s (-x); нульове	нульове	-es	-a, -ia
Gen.	-is	-is	-um, -ium	-um, -ium
Dat.	-i	-i	-ibus	-ibus
Acc.	-em	= Nom.	-es	-a, -ia
Abl.	-e	-e, -i	-ibus	-ibus

Розрізняють три типи III відміни: приголосний, голосний, мішаний.

Приголосний тип (основний)

До приголосного типу належать іменники всіх трьох родів, нерівноскладові, тобто ті, що мають у **Gen. sing.** на один склад більше, ніж у **Nom. sing.**). Їх основа закінчується на один приголосний (**actor, actor-is m** позивач, **lex, leg-is f** закон, **crimen, crimin-is n** злочин).

Зразок відмінювання іменників приголосного типу

Singularis				Pluralis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	actor позивач	lex закон	crimen злочин	actor-es	leg-es	crimīn-a
Gen.	actor-is	leg-is	crimīn-is	actor-um	leg-um	crimīn-um
Dat.	actor-i	leg-i	crimīn-i	actor-ibus	leg-ibus	crimin-ibus
Acc.	actor-em	leg-em	crimen	actor-es	leg-es	crimīn-a
Abl.	actor-e	leg-e	crimīn-e	actor-ibus	leg-ibus	crimin-ibus

Nota bene!

1. За приголосним типом відмінюються іменники: mater, tris f мати; pater, tris m батько; frater, tris m брат; iuvēnis, is m юнак; parens, entis m, f батько, мати, батьки; canis, is m собака.

2. Відмінювання іменника bos, bovis m, f бик, корова; Iuppīter, Iovis m Юпітер

	Singularis	Pluralis	Singularis
Nom.	bos	boves	Iuppīter
Gen.	bovis	bovm	Iovis
Dat.	bovi	bobus, bubus	Iovi
Acc.	bovem	boves	Iovem
Abl.	bove	bobus, bubus	Iove

Голосний тип

До голосного типу належать іменники середнього роду, що у **Nom. sing.** закінчуються на **-e, -al, -ar (capitale, alis n** кримінальний злочин, **vectigal, alis n** податок, **exemplar, aris n** зразок).

Singularis				Pluralis		
Nom.	capitale	vectigal	exemplar	capital-ia	animal-ia	exemplar-ia
Gen.	capital-is	vectigal-is	exemplār-is	capital-ium	animal-ium	exemplar-ium
Dat.	capital-i	vectigal-i	exemplār-i	capital-ibus	animal-ibus	exemplar-ibus
Acc.	capitale	vectigal	exemplar	capital-ia	animal-ia	exemplar-ia
Abl.	capital-i	vectigal-i	exemplār-i	capital-ibus	animal-ibus	exemplar-ibus

Nota bene!

1. Від приголосного типу голосний тип відрізняється закінченнями в **Abl. sing., Nom. pl., Acc. pl., Gen. pl.**, де голосний **i**,

на який історично закінчувалася основа, з'являється у закінченнях цих відмінків.

2. За голосним типом відмінюються іменники *sitis, is f* спрага; *ruppis, is f* корма; *turtis, is f* вежа; *febris, is f* лихоманка; *vis f* сила; *secūris, is f* сокира, а також назви рік і міст на **-is** (наприклад, *Tibēris, is m* Тибр; *Neapōlis, is f* Неаполь). Вони мають в *Acc. sing.* закінчення **-im**.

3. За голосним типом відмінюється також іменник *vis f* – сила з основою *vi-*. У цього іменника відсутні форми *Gen. sing.* і *Dat. sing.* Форми множини утворюються від основи *vir-*.

Відмінюється він так:

	Singulāris	Plurālis
Nom	vis	vires
Gen.	–	virium
Dat.	–	virībus
Acc.	vim	vires
Abl.	vi	virībus

Мішаний тип

За мішаним типом відмінюються:

1. Нерівноскладові іменники з основою, що закінчується на кілька приголосних: **urbs, urbis f** місто (основа **urb-**); **mors, mortis f** смерть (основа **mort-**).

2. Рівноскладові іменники (мають однакову кількість складів у **Nom.** і **Gen. sing.**) із закінченнями в **Nom. sing. -is, -es**: **civis, is m**, f громадянин (-ка); **finis, is m** кінець; **testis, is m** свідок.

	Singulāris		Plurālis	
Nom.	test-is	urbs	test-es	urb-es
Gen.	test-is	urb-is	test-ium	urb-ium
Dat.	test-i	urb-i	test-ibus	urb-ibus
Acc.	test-em	urb-em	test-es	urb-es
Abl.	test-e	urb-e	test-ibus	urb-ibus
Voc.	test-is	urbs	test-es	urb-es

Від приголосного типу мішаний тип відрізняється лише закінченням в **Gen. plur.**

Узгодження прикметників I-II відміни з іменниками III відміни

Будьте уважні, узгоджуючи іменники III відміни з прикметниками I-II відміни: їх родові закінчення не співпадають – це слова різних відмін! *Exempli gratia*: *ius, iuris n* право; *Romanus, a, um* римський.

Римське право – ius Romanum. Іменник ius відмінюємо за III відміною приголосного типу, прикметник середнього роду Romanum – за II відміною. Тобто: Gen. sing. iur-is Roman-i; Dat. sing. iur-i Romano etc. Або: lex, legis f закон; primus, a, um перший. Перший закон – lex prima. Іменник lex відмінюємо за III відміною приголосного типу, порядковий числівник жіночого роду prima – за I відміною. Тобто: Gen. sing. leg-is primae; Dat. sing. leg-i primae etc.

Перевірте свої знання з граматики

1. Які іменники належать до III відміни?
2. Як визначити основу іменників III відміни?
3. У чому особливості запису іменників III відміни у словнику?
4. Які типи іменників III відміни вам відомі?
5. Які іменники називають нерівноскладовими, рівноскладовим?
6. Які іменники належать до приголосного типу?
7. Які іменники належать до голосного типу і в яких відмінках виявляються особливості голосного типу?
8. Які іменники належать до мішаного типу і які вони мають закінчення?
9. У чому особливість відмінювання іменників vis, Iuppiter і bos?

Вправи

I. 1. *Визначте тип іменників III відміни. Провідмінійте по одному іменнику кожного типу.*

Actio, ōnis f позов; tempus, ōris n час; civis, is m, f громадянин; пох, noctis f ніч; pax, pacis f мир; miles, itis m воїн; administratio, ōnis f керування; fons, fontis m джерело; panis, is m хліб, mare, is n море, venditio, ōnis f продаж, conditio, ōnis f умова, urbs, urbis f місто, animal, ālis n тварина, ius, iuris n право, corpus, corpōris n тіло.

2. *Узгодьте прикметники I-II відміни з іменниками III відміни. Провідмінійте словосполучення.*

Praetor, ōris m	urbanus, a, um	міський претор
actio, ōnis f	meus, a um	мій позов
civis, is m, f	Romanus, a, um	римлянин
ius, iuris n	privatus, a, um	приватне право.

3. *Визначте відмінкові форми, перекладіть:*

Adoptionem, maria, duces, finem, artibus, cives, leges, civium, temporibus, naves, corpora, finibus, hostium, militis, capitibus, consules, nomina, mater, iudicem, honor, patres, opera, regi, legibus, mores, carmina, civitati, codicis, libertatem, oratoribus, honore, patribus,

corporis, dolores, duce, civitatem, capita.

II. Перекладіть, зробивши синтаксичний аналіз речень.

1. Leges virtus est imperare, vetare, permittēre, punire (Modestinus). 2. Tempus mutat leges antīquas. 3. Iudīces pro criminībus cives iudīcant. 4. Sub nomīne pacis bellum latet (Cicēro). 5. Iudīces, qui ex lege iudicātis, obtemperāre legībus debētis. 6. Ius est ars boni et aequi (Celsus). 7. Voluntas testatōris pro veritāte habētur. 8. Sine legībus nulla est civitas, nam legībus civitas continētur. 9. Censōres popūli mores regunt. 10. Ius publicum privatōrum pactis mutārī non potest. 11. Nulla potentia supra leges esse debet. 12. Reus sine provocatiōne condemnātur. 13. Ius gentium vetat legātos aliēnae civitātis tenēre. 14. Testes ponderantur, non numerantur.

Слова, примітки, персоналії:

1. Herennius Modestinus Гереній Модестін – учень Ульпіана, жив у III ст., юрист-класик, автор Regulae, Pandecta, De praescriptionibus. 4. sub nomine – під ім'ям, тут: під покровом. 6. Publius Iuventius Celsus Публій Ювенцій Цельс – видатний юрист II ст., належав до прокуліанської школи римської юриспруденції, автор Digesta; ars, artis f – тут: наука. 9. censor, oris m цензор – ординарний (звичайний, регулярний) магістрат з IV ст. до н. е. 10. mutari – Infinitivus praesentis passivi. 12. provocatio, onis f – виклик, тут: оскарження. 13. ius gentium – право народів, у публічному праві – сукупність юридичних правил взаємин Риму з іншими державами.

In iure. In iudicio.

Aulus Agerius apud Numerium Negidium mensam argenteam deponit, sed Numerius Negidius dolo malo mensam non reddit. Aulus Agerius bovem vendit, Numerius Negidius bovem emit. Emptor venditori pretium solvere debet, sed Numerius Negidius non solvit, pecuniam Aulo Agerio non dat.

Tum actor (Aulus Agerius) reum (Numerium Negidium) in ius vocat. Iurisdictionem inter cives Romanos praetor urbanus habet. Actor in iure apud praetorem a reo mensam vel pecuniam postulat. Praetor ius dicit et actori legis actionem atque iudicem dat. Iudex in iudicio reum aut condemnat, aut absolvit.

Sic causae privatae in iure et in iudicio aguntur.

Definiōnes iuris Romāni

In iure у праві – перша стадія цивільного процесу, який існував у період принципату і мав назву формулярного (per formulas). На стадії

in iure сторони з'являлися перед судовим магістратом, претором, який давав позивачеві записку (формулу), адресовану судді. Претор у формулі вказував ті умови, за яких відмовлялося в позові або надати його позивачу.

In iudicio у судді – це друга стадія формулярного процесу. Суддя, якого призначав претор, розглядав справу, знайомився з документами, слухав свідків і потім виносив рішення.

Слова, примітки:

Aulus Agerius Авл Агерій (умовно символічне ім'я позивача в прикладах у римських юристів); **Numerius Negidius** Нумерій Негідій (умовне ім'я відповідача); **dolo malo** тут: обманом; **iurisdictio, onis f** юрисдикція, судова компетенція, правова сфера, на яку поширюються повноваження в даному випадку претора; **ius dicere** творити суд; **ius vocare** викликати до суду; **actio legis** законний позов; **dare actionem** надавати позов, тобто визнавати правомірність позову.

Ad memoriam:

A

Actio in personam – особистий позов.

Actio quiescit – справу припинено.

Actiōnem denegāre – відмовити у прийнятті позовної заяви.

Actor, oris m – позивач.

Appellatiōnem interponere – подати апеляцію.

Comitas gentium – міжнародна ввічливість.

Contra legem – проти закону.

Corpus delicti – склад злочину.

Corpus iuris – звід права.

De iure – юридично, за правом.

Dura lex, sed lex. – Суворий закон, але закон.

Ius est ars boni et aequi. – Право – це мистецтво добра і справедливості. Сентенція видатного юриста II ст Цельса, яку Ульпіан наводить у Дігестах.

Ius vitae ac necis – право життя і смерті.

Libellus appellatiōnis – апеляційна скарга.

Libellus conventiōnis – позовна заява.

Manifestum non eget probatiōne. – Очевидне не потребує доказів.

Patrum more – за звичаєм предків.

Ultra vires – з перевищенням повноважень.

В

Alma mater. – Мати-годувальниця (так студенти і випускники поважно називають свій університет).

Amicus Plato, sed magis amica veritas. – Платон – друг, але істина дорожча. В основі – “Нікомахова етика” Аристотеля, де автор, перефразуючи слова свого наставника Платона, критикує его вчення про ідеї.

Aurea mediocritas – золота середина. Формула житейської філософії Горация (65-8 рр. до н.е.).

Consuetudo est altera natura. – Звичка – друга натура.

O, sancta simplicitas! – О, свята простота! За переказами – це останні слова Яна Гуса (1371-1415), ідеолога Реформації у Чехії, які він вимовив під час свого спалення як еретика, коли благочестива стара жінка підкинула у вогнище оберемок хмизу.

O tempora, o mores! – О часи, о звичаї! Вислів належить Цицерону (“Промова проти Катіліни” I).

Panem et circenses! – Хліба і видовищ! (основна вимога римського плебса).

Quod licet Iovi, non licet bovi. – Що дозволено Юпітеру, те не дозволено бикові.

Repetitio est mater studiorum. – Повторення – мати навчання.

Si vis pacem, para bellum. – Хочеш миру, готуйся до війни. Слова належать римському письменнику Вегецію (“Короткі настанови у військовій справі”). Подібну думку висловлював Цицерон у “Філіппіках”. Друга частина фрази стала назвою німецького автоматичного пістолету – парабелуму.

Tempora mutantur, et nos mutamur in illis. – Часи змінюються і ми змінюємося разом із ними. В основі – вірш, який приписують франкському імператору Лотарю I (795-855 рр.), онуку Карла Великого.

Urbi et orbi. – Місту (тобто Риму) і світу (формула благословення Папи Римського католицькому світу).

LECTIO OCTAVA VERBUM

Imperfectum indicatīvi actīvi et passīvi

Минулий час недоконаного виду дійсного способу активного і пасивного стану

Відповідає на питання *що робив?*. Перекладається минулим часом недоконаного виду. **Imperfectum indicatīvi actīvi** утворюється так: основа інфекта + суфікс **-bā-** (для I-II дієвід.); **-ēbā-** (для III-IV дієвідмін) + особові закінчення активу (пасиву).

Nota bene!

1. У 1-ій особі однини активного стану – закінчення **-m**.
2. У 1-ій особі однини пасивного стану – закінчення **-r**.
3. При дієвідмінюванні в **Imperfectum indicatīvi** не потрібні з'єднувальні голосні (суфікс закінчується на голосну).

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін: *condemno*, 1 засуджувати; *video*, 2 бачити; *absolvo*, 3 звільняти; *punio*, 4 карати

Imperfectum indicatīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-ba-m я засуджував	vidē-ba-m я бачив	absolv-ēba-m я звільняв	puni-ēba-m я карав
2.	condemnā-ba-s	vidē-ba-s	absolv-ēba-s	puni-ēba-s
3.	condemnā-ba-t	vidē-ba-t	absolv-ēba-t	puni-ēba-t
Plurālis				
1.	condemna-bā-mus	vide-bā-mus	absolv-ebā-mus	puni-ebā-mus
2.	condemna-bā-tis	vide-bā-tis	absolv-ebā-tis	puni-ebā-tis
3.	condemna-ba-nt	vidē-ba-nt	absolv-ēba-nt	puni-ēba-nt
Imperfectum indicatīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-ba-r мене засуджували	vidē-ba-r мене бачили	absolv-ēba-r мене звільняли	puni-ēba-r мене карали
2.	condemna-bā-ris	vide-bā-ris	absolv-ebā-ris	puni-ebā-ris
3.	condemna-bā-tur	vide-bā-tur	absolv-ebā-tur	puni-ebā-tur
Plurālis				
1.	condemna-bā-mur	vide-bā-mur	absolv-ebā-mur	puni-ebā-mur
2.	condemna-ba-mīni	vide-ba-mīni	absolv-eba-mīni	puni-eba-mīni
3.	condemna-ba-ntur	vide-ba-ntur	absolv-eba-ntur	puni-eba-ntur

Неправильні дієслова *esse* *бути* і *posse* *могти* в Imperfectum indicatīvi

Неправильні дієслова *esse* *бути* і *posse* *могти* утворюють **imperfectum indicatīvi** не за загальним правилом:

Singularis		Pluralis	
1. eram я був	potēram я міг	erāmus	poterāmus
2. eras	potēras	erātis	poterātis
3. erat	potērat	erant	potērant

Futurum I indicatīvi actīvi et passīvi

Майбутній час перший дійсного способу активного і пасивного стану

Відповідає на питання що зроблю?, що буду робити. Перекладається майбутнім часом. Утворюється так:

- у I-II дієвідмінах: шляхом додавання до основи інфекта суфікса -b-, зеднувальної голосної й особових закінчень активного (в 1-ій особі однини -o) або пасивного (в 1-ій особі однини -or) стану;

- у III-IV дієвідмінах: шляхом додавання до основи інфекта суфікса -a- (в 1-ій особі однини) або -e- (в інших формах) і особових закінчень активного (в 1-ій особі однини закінчення -m) або пасивного (в 1-ій особі однини -r) стану.

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін: **condemno, 1 засуджувати; video, 2 бачити; absolvo, 3 звільняти; punio, 4 карати**

Futurum I indicatīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singularis				
1.	condemnā-b-o я засуджуватиму	vidē-b-o я побачу	absolv-a-m я звільню	puni-a-m я каратиму
2.	condemnā-b-i-s	vidē-b-i-s	absolv-e-s	puni-e-s
3.	condemnā-b-i-t	vidē-b-i-t	absolv-e-t	puni-e-t
Pluralis				
1.	condemna-b-i-mus	vide-b-i-mus	absolv-ē-mus	puni-ē-mus
2.	condemnā-b-i-tis	vide-b-i-tis	absolv-ētis	puni-ētis
3.	condemnā-b-u-nt	vidē-b-u-nt	absolv-e-nt	puni-e-nt
Futurum I indicatīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singularis				
1.	condemnā-b-or	vide-b-or	absolv-a-r	puni-a-r мене

	мене засудять	мене побачать	мене звільнять	покарають
2.	condemna-b-ē-ris	vide-b-ē-ris	absolv-ē-ris	puni-ē-ris
3.	condemna-b-ī-tur	vide-b-ī-tur	absolv-ē-tur	puni-ē-tur
Plurālis				
1.	condemna-b-ī-mur	vide-b-ī-mur	absolv-ē-mur	puni-ē-mur
2.	condemna-b-i-mīni	vide-b-i-mīni	absolv-e-mīni	puni-e-mīni
3.	condemna-b-u-ntur	vide-b-u-ntur	absolv-e-ntur	puni-e-ntur

Futurum I indicatīvi неправильних дієслів esse і posse

Неправильні дієслова **esse** *бути* і **posse** *могти* і дієслова, похідні від них, утворюють **Futurum I indicatīvi** так:

Singulāris		Plurālis	
1. ero я буду	potēro я зможу	eřimus	poterēmus
2. eris	potēris	eřitis	poterētis
3. erit	potērit	erunt	poterunt

Imperatīvus futūri Наказовий спосіб майбутнього часу

Imperatīvus, що виражає як наказ, так і настанову, прохання, має крім форми теперішнього часу (**imperatīvus praesentis**) і форму майбутнього часу (**imperatīvus futūri**). На відміну від першої із цих форм, **imperatīvus futūri** має не тільки 2-у, але й 3-ю особу. Утворюються ці форми шляхом додавання до основи інфекта закінчень:

Singulāris	2. -to	Plurālis	2. -tōte
	3. -to		3. -nto

Nota bene! У дієслів III дієвідміни ці закінчення приєднуються за допомогою відповідних з'єднувальних голосних. У дієслів IV дієвідміни перед **-nto** пишуть **-u**.

Condemno, 1 засуджувати; absolvo, 3 звільняти

Sing.	2.	condemnāto	ти повинен засуджувати
	3.	condemnāto	він повинен засуджувати
Plur.	2.	condemnatōte	ви повинні засуджувати
	3.	condemnānto	вони повинні засуджувати
Sing.	2.	absolvīto	ти повинен звільняти
	3.	absolvīto	він повинен звільняти
Plur.	2.	absolvītōte	ви повинні звільняти
	3.	absolvuntō	вони повинні звільняти

Imperatīvus futūri широко вживався в законах, договорах, заповідях, настановах:

Praetor urbanus ius inter cives dicito. Нехай міський претор творить право серед громадян.

Деякі дієслова мають тільки **imperatīvus futūri**: **scio, scīre** *знати* – **scito** *знай*, **scitōte** *знайте*; **memīni, meminisse** *пам'ятати* – **memento** *пам'ятай*, **mementōte** *пам'ятайте*.

В юридичних текстах широко вживається **imperatīvus futūri** від **esse**:

P.	Singularis	Pluralis
2.	esto будь	estōte будьте
3.	esto нехай він буде	sunto нехай вони будуть

Stichus servus meus liber esto. Нехай мій раб Стіх буде вільним.

Consules bini sunt. Нехай будуть два консули.

Перевірте свої знання з граматики

1. Як утворюється Imperfectum indicativi activi et passivi від дієслів усіх чотирьох дієвідмін?

2. Як утворюється Futurum I indicativi activi et passivi від дієслів усіх чотирьох дієвідмін?

3. У чому полягає особливість відмінювання дієслів I-II дієвідмін у майбутньому часі?

4. Як відмінюються в Imperfectum indicativi activi et passivi і у Futurum I indicativi activi et passivi дієслова **esse** і **posse**?

5. Як утворюються форми наказового способу у майбутньому часі?

6. Як перекладаються речення з Imperatīvus futūri?

Вправи

I. 1. Провідмініяйте в Imperfectum indicativi activi et passivi і у Futurum I indicativi activi et passivi такі дієслова:

Voco, avi, atum, are кликати; **respondeo, pondi, ponsum, ēre** відповідати; **vincō, vici, victum, ēre** перемогати; **audio, ivi, itum, ire** слухати.

2. *Визначте час, спосіб і стан дієслів, перекладіть українською:*

sperabant, audiuntur, debēre, negas, iudicabis, superabat, accusabamur, studemus, gignebat, struo, legebas, defendit, errabam, debemus, videbat, ducebantur, expectatur, tradebantur, videbat, regam, regebatur, putabant, docemus, dabo, eram, erunt, sunt, eramus, erimus, abest, aberat, aberit, possumus, poteramus, poterimus, dabant, dabantur.

3. Замініть активну конструкцію пасивною. Перекладіть.

Aulus Agerius Numerium Negidium in ius vocabat.

4. Перекладіть речення. Замініть форми теперішнього часу відповідними формами Imperfectum і Futurum I за зразком:

Зразок: Credo. – Я вірю. Credēbam. – Я вірив. Credam. – Я повірю.

1. Dum vivimus, sperāmus. 2. De lingua stulta veniunt incommōda multa. 3. Veto. 4. Omnia mea mecum porto.

II. Перекладіть:

1. Destruam et aedificabo. 2. Primum reges civitatem Romānam regēbant. 3. Ait praetor: “Si non habebunt advocatum, ego dabo”. 4. Leges Romānae sevērae erant. 5. Reus dicere causam suam ipse non potērat. 6. Advocātus in foro causam dicēbat. 7. Cives Romani togam gerebat. 8. Reus culpam suam negabo. 9. Sine iustitiā nihil valēbit prudentia. 10. Romani antique multos deos habēbant. 11. Domīni crudeliter servos pro delicto puniēbant. 12. Servi a Romānis pecuniā emebantur et vendebantur. 13. Culpam rei demonstrāre non poteritis. 14. Lex semper dabit remedium.

Слова, примітки:

5. causam dicere вести судову справу; in foro – форум, і п ринкова площа, тут: форум у Римі, де були розташовані державні, а також судові установи, тому in foro у суді. 7. toga, ае f верхній одяг римського громадянина. 9. valeo, з мати силу, значення; 14. remedium, і п ліки, тут у значенні спосіб захисту.

De servis Romanōrum

In civitate Romana magna erat multitudo servorum. In numero servorum erant Graeci et barbari captivi. Servorum officia varia erant: alii terram colebant, alii in agris latifundorum laborabant, alii urbi et domi ministrabant. Multi servorum Graecorum erant docti, in numeros servorum scribae, medici et magistri puerorum erant. Domini in eos vitae necisque potestatem habebant et supplicia edebant. Divites et nobiles Romani eos appellabant instrumenta vocalia et res mancipi, vellut domus et boves, hostium loco habebant. Unde proverbium: “Quot servi, tot hostes”.

De oratoribus antiquis

Multi sunt oratores Graecorum et Romanorum. Orator magnus Graecus Demosthēnes erat. Clarae sunt Demosthēnis orationes in Philippum, regem Macedonum, pro libertate patriae orationibus certabat. Frustra orationibus civitates Graeciae ad concordiam incitabat. Discordia civitatum libertatem Graeciae delevit.

In numero clarorum oratorum Romanorum erat Marcus Tullius Cicero.

Cicero orationibus suis multos viros defendebat. Non solum clarus orator, sed etiam scriptor egregius erat. Multa opera praeclari oratoris nobis nota sunt, exempli gratia: “De oratore”, “De legibus”, “De officiis” et cetera. Ciceroni res publica magnae curae erat. Adversarii Ciceronem exilio mittebant.

Слова, примітки, персоналії:

multitudo, inis f велика кількість; **barbarus captivus** полонений варвар; **latifundium, i n** (від *latus*, a, um широкий і *fundus*, i m зімелъна ділянка) – маєток, велике зімелъне володіння приватних осіб, імператора або держави, на яких працювала велика кількість рабів; **ministro, 1** служити; **scriba, ae m** писар; **supplicium, ii n** тут: кара; **edo, 3** тут: призначати; **ius vitae necisque** право життя й смерті: центральне повноваження домовладки; **dives, itis** багатий (прикметник III відміни, *divites* – Nom. pl.); **nobilis, is m** знатний (прикметник III відміни, *nobiles* – Nom. pl.); **instrumenta vocalia** знаряддя, що говорять; **res mancipi** манципована річ; річ, передача якої у власність відбувалася через спеціальний обряд манципації; **quot... tot** скільки... стільки; **Demosthènes, is m** Демосфен (бл. 384-322 р.р. до н. е.) – видатний афінський оратор і політичний діяч; **incito, are 1** тут: підбурювати, спонукати; **delevit** – Perfectum ind. act. III особа однини від **deleo, 2** знищувати.

Ad memoriam:

A

Lex retro non agit. – Закон не має зворотної сили.

Non rex est lex, sed lex est rex. – Не цар – закон, але закон – цар.

Reicere iudicem – відвести суддю.

Sub iudice lis est – справа ще у провадженні.

B

Dato deo, quae dei sunt, et Caesari, quae sunt Caesaris. – Віддай богу – богове, а кесарю – кесареве.

Dónec eris felix, multós numerábis amícos, // Témpora si fuerint núbila, sólus eris. – Поки щасливо живеш – багатьох рахуватимеш друзів, Хмарні настануть часи – лишишся на самоті. Овідій “Tristia” (Скорботні елегії). Переклад А. Содомори.

Pulsate et aperietur vobis. – Стукайте і вам відчинять. Слова Ісуса Христа (Євангеліє від Матфея).

Qui seminat mala, metet mala. – Хто сіє зло – пожне зло.

Salus popŭli – suprēma lex esto. – Нехай благо народу стане

найвищим законом. Слова Цицерона (“De legibus” Про закони). Ці слова – гасло штату Міссурі (США).

Ut salutas, ita salutaberis. –Як ти вітаєш, так і тебе привітають.

LECTIO NONA
NOMEN ADIECTIVUM

Adiectiva III declinatiōnis Прикметники III відміни

За кількістю родових закінчень у **Nom. sing.** прикметники III відміни діляться на три групи:

1 група. Прикметники трьох закінчень, коли кожний рід прикметника має своє закінчення: **m -er, f -is, n -e**:

acer, acris, acre – гострий, -а, -е; словникова форма: **acer, acris, acre**; **celer, celeris, celere** – швидкий, -а, -е; словникова форма: **celer, -eris, -ere**.

2 група. Прикметники двох закінчень, коли прикметники чоловічого і жіночого родів мають однакове закінчення **-is**, а середнього роду **-e**:

brevis (m,f), brevis (n) – короткий, -а, -е; словникова форма: **brevis, -e**; **civilis (m, f), civile (n)** громадянський, цивільний, -а, -е; словникова форма **civilis, e**.

3 група. Прикметники одного закінчення, коли всі три роди мають однакове закінчення:

felix (Gen. sing. felicis) – щасливий, -а, -е; словникова форма: **felix, -icis**; **sapiens (Gen. sing. sapientis)** – мудрий, -а, -е; словникова форма: **sapiens, -entis**; **par (Gen. sing. paris)** – рівний, -а, -е; словникова форма: **par, paris**.

Основа прикметників визначається за формою **Gen. sing.** шляхом відкиданням закінчення **-is**.

Nota bene! Щоб провідмінити прикметник III відміни, потрібно знати його основу. Основа прикметника визначається за формою **Gen. sing.** У прикметників першої і другої групи форма **Gen. sing.** дорівнює формі прикметника жіночого роду в **nom. sing.**, у прикметників третьої групи **gen. sing.** наводиться у словнику: **felix, icis**, тобто **nom. - felix, gen. - felic-is**, основа **felic-**.

		m	f	n			
3 зак.	Nom.	acer	acr-is	acr-e	основа	acr-	
	Gen.		acr-is				
		m, f		n			
2 зак.	Nom.	brev-is		brev-e	основа	brev-	
	Gen.	brev-is					
		m, f, n					
1 зак.	Nom.	sapiens					
	Gen.	sapient-is				основа	sapient-

Прикметники III відміни відмінюються за III відміною голосного типу і мають такі закінчення:

Прикм. 3-х закінчень			Прикм. 2-х закінчень		Прикм. 1-го закінчення.	
m	f	n	m, f		n	
Singulāris						
Nom	acer	acr-is	acr-e	brev-is	brev-e	felix
Gen.	acr-is		brev-is		felīc-is	
Dat.	acr-i		brev-i		felīc-i	
Acc.	acr-em	acr-e	brev-em	brev-e	felīc-em	felix
Abl.	acr-i		brev-i		felīc-i	
Plurālis						
Nom	acr-es	acr-ia	brev-es	brev-ia	felīc-es	felīc-ia
Gen.	acr-ium		brev-ium		felīc-ium	
Dat.	acr-ībus		brev-ībus		felīc-ībus	
Acc.	acr-es	acr-ia	brev-es	brev-ia	felīc-es	felīc-ia
Abl.	acr-ībus		brev-ībus		felīc-ībus	

Nota bene! Такі прикметники одного закінчення відмінюються як іменники III відміни приголосного типу, тобто в **Abl. sing. -e**, **Nom., Acc. pl.** середнього роду **-a**, **Gen. pl. -um**): **pauper**, **ēris** бідний; **dives**, **ītis** багатий; **vetus**, **ēris** старий; **particeps**, **cīpis** причетний; **princeps**, **cīpis** головний (перший).

Participium praesentis actīvi

Дієприкметник теперішнього часу активного стану

Participium praesentis actīvi утворюється додаванням до основи інфекта закінчення **-ns** (m, f, n) для дієслів I–II дієвідмін і закінчення **-ens** (m, f, n) для дієслів III–IV дієвідмін. У родовому відмінку однини закінчення **-is** (m, f, n).

Зразок утворення **participium praesentis actīvi** від дієслів I-IV дієвідмін:

Дієвідміна			
I	II	III	IV
condemnā-re	vidē-re	absolv-ēre	punī-re
Participium praesentis actīvi			
condemna-ns, antis (m, f, n) – той, що засуджує, засуджуючий	vide-ns, entis (m, f, n) – той, що бачить	absolv-ens, entis (m, f, n) – той, що звільняє, звільняючий	puni-ens, entis (m, f, n) – той, що карає, караючий

Participium praesentis actīvi відмінюється за III відміною голосного типу, як прикметники III відміни з одним закінченням для трьох родів.

Зразок відмінювання **participium praesentis actīvi videns, ntis**

Casus	Singularis			Pluralis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	videns	videns	videns	vident-es	vident-es	vident-ia
Gen.	vident-is	vident-is	vident-is	vident-ium	vident-ium	vident-ium
Dat.	vident-i	vident-i	vident-i	vident-ibus	vident-ibus	vident-ibus
Acc.	vident-em	vident-em	videns	vident-es	vident-es	vident-ia
Abl.	vident-i (e)	vident-i (e)	vident-i (e)	vident-ibus	vident-ibus	vident-ibus
Voc.	videns	videns	videns	vident-es	vident-es	vident-ia

Якщо **participium praesentis actīvi** виступає у функції дієприкметника або іменника, то в **ablativus singularis** вживається закінчення **-e**. В усіх інших випадках – закінчення **-i**.

У латинській мові від основи на **-nt** утворюються іменники I відміни **scientia** *знання*, **potentia** *сила*. В українській мові від латинських дієприкметників теперішнього часу активного стану утворені слова типу: студент (той, хто навчається), агент (діючий), регент (управляючий), респондент (відповідаючий) тощо.

Перевірте свої знання з граматики

1. Які прикметники належать до III відміни?
2. За яким принципом прикметники III відміни розподіляють на групи?
3. Як визначити основу прикметників III відміни?
4. За яким правилом відмінюються прикметники III відміни?
5. Як утворюється **participium praesentis actīvi**?
6. Як відмінюється **participium praesentis actīvi**?

Вправи

I. 1. Узгодьте прикметники III відміни з іменниками.
Провідмінійте словосполучення:

actio, onis f позов	noxalis, e нокальний (штрафний)
roena, ae f покарання	levis, e легкий
ius, iuris n право	par, paris рівний
vir, i m чоловік	prudens, ntis мудрий

2. Узгодьте прикметник **omnis, e** з іменниками різних відмін:
homines, servi, iudex, pax, hostes, lex, iura, maria, arma.

II. Перекладіть речення, визначте відмінок прикметника:

1. Omnis definitio in iure civili periculosa est (Iavolenus). 2. Lex brevis esse debet. 3. Homo animal sociale est. 4. Servitus fundo utilis esse debet (Ulpianus). 5. Omnes servi liberi esse cupiunt. 6. Pacta privata non derogant iuri communi. 7. Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt. 8. Par in parem non habet iurisdictionem. 9. Lex specialis derogat generali. 10. Testes adhibere possumus non solum in criminalibus causis, sed etiam in pecuniariis litibus. 11. Homo vocabulum naturae est, persona vocabulum iuris civilis est. 12. Terra communis possessio est omnium hominum. 13. Iura aequalia omnibus civibus civitatis nostrae dantur.

Слова, примітки, персоналій:

1. Iavolenus Priscus – Яволен Приск (I ст.) – радник імператорів Траяна і Адріана, вчитель Юліана, відомий юрист, державний діяч, голова сабініанців після Целія Сабіна. 4. **Ulpianus Domitius** – Ульпіан Доміцій, відомий юрист III ст. н.е. Один із класиків римського права. Префект преторія при Олександрі Севері. Головна праця “**Ad edictum**” – коментарі до преторського едикту. 8. iurisdiction, opis f юрисдикція, підсудність, судова компетенція.

Ordines in Romā

Romae liberi cives et servi erant. Liberi cives in negotiis publicis tempus consumunt et in Foro congregabantur, servi autem omnes difficiles labores faciunt. Etiam liberi cives non omnes inter se pares putantur. Nam eis, qui claros maiores habent, via ad omnes honores patet, nomen eis est patricii. Reliqua pars, quae nomen plebis habet: multi mercatores et opifices.

Est apud Romanos quoque vetus mos, quo homines pauperes sibi inter nobiles patronos sumunt et eis se commendant. Patronus clientes suos in iudiciis defendere, praeterea cibo aut pecunia adiuvarere debet.

Est etiam inter liberos cives et servos descrimen in vestimentis. Nam servi modo tunicam, liberi super tunicam togam induunt. Toga insigne civis Romani putatur.

Ius civile et ius gentium

Omnes populi, qui legibus et moribus reguntur, partim suo proprio, partim communi omnium hominum iure utuntur.

Nam ius, quod (quisque) populus ipse sibi constituit, id ipsius civitatis proprium est vocaturque ius civile, quasi ius proprium civitatis.

Quod autem naturalis ratio inter omnes homines constituit, id apud omnes populos peraeque custoditur vocaturque ius gentium, quasi eo iure omnes gentes utuntur.

Popūlus itāque Romānus partim suo proprio, partim commūni omnium homīnum iure utitur. (Gaius)

Definiōnes iuris Romāni

Ius civile – цивільне право, внутрішньодержавне. Право окремої римської громади (civitas), яке засновано на законі, прийнятому всім народом. Суб'єкти – римські громадяне, квіріти. Тобто квірітське і цивільне право – синоніми.

Ius gentium – право народів; майнове римське право, створене судовою практикою в суперечках між чужоземцями або між римлянами і чужоземцями; у публічному праві – сукупність правил взаємин Риму з іншими державами, римських громадян з переґрінами (іноземцями).

Слова, примітки, персоналії:

ordo, ordinis, m тут: прошарок; **maiores, um m pl** предки; **eis, qui...** тим, хто...; **se commendare** ввірятися, довірятися; **discrimen, inis n** різниця; **custodio, 4** тут: дотримуватися; **peraeque** так само; **id ipsius civitātis proprium** це є власністю самої держави; **vocaturque** і називається; **Gaius** – Гай, видатний римський юрист класиноґо періоду, другої половини II ст. Головна праця - “**Institutionum iuris civilis commentarii**”. “Інституції” Гая ввійшли в “Дігести” Юстиніана.

Ad memoriam:

A

Beāti possidentes – щасливі власники.

Culpa levis – незначна провина.

Damnum emergens et lucrum cessans – фактично заподіяна шкода та втрачена вигода.

Hereditas iacens – лежача (тобто ще не прийнята) спадщина.

In flagranti delicto – на місці злочину.

Ius civile. – Цивільне право

Ius naturale. – Природне право.

Lex speciālis derōgat generāli. – Спеціальний закон скасовує дію (для даної справи) загального закону.

Mors civilis. – Громадянська смерть (позбавлення всіх громадянських прав).

Par in parem non habet iurisdictiōnem. – Рівний проти рівного не має юрисдикції (принцип судового імунітету іноземної держави).

Primus inter pares. – Перший серед рівних. Формула, яка

характеризує становище монарха у феодальній державі. Виникла за часів імператора Августа. Він називав себе “першим громадянином”, першим серед рівних.

В

Ars longa, vita brevis (est). – Життя коротке, мистецтво вічне. Джерело – сформульований Сенекою латиною перший афоризм грецького лікаря Гіппократа.

Fac simile. – Зроби подібне.

Fortes fortuna adiuvat. – Хоробрим доля допомагає. Зустрічається у Теренція у “Форміоні”, а також у Цицерона у “Тускуланських бесідах”.

Labor omnia vincit. – Труд перемагає все. Автор – Вергілій (“Георгіки”). Ці слова є гаслом штату Оклахома (США).

Miscere utile dulci. – Поєднувати приємне з корисним. Вислів зустрічається у поезії Горація: “Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci” – той досяг одностайного схвалення, хто поєднав корисне з приємним. За часів Вольтера початкові літери цього виразу писалися на театральних квитках: O. T. P. Q. M. U. D.

Nomina stultorum ubique sunt locorum. – Дурні пишуть свої імена всюди.

Non omnia possunt omnes. – Не всі можуть усе.

O fallacem hominum spem! – О марна людська надіє! Цицерон (“Про оратора”) так говорить про блискучого оратора Луція Красса, який раптово помер від пневмонії у той самий рік, коли отримав довгоочікувану посаду.

Omne initium difficile est. – Всякий початок важкий.

Omnia praeclara rara. – Все прекрасне – рідкісне.

Perpetuum mobile. – Вічний рух. Так називали уявну машину, яка б працювала без перерви, без отримання енергії ззовні, що суперечить закону збереження енергії.

Personalia. – Характеристика особи.

Sapienti sat. – Розумному достатньо. Зустрічається у комедії Плавта “Перс”, а потім – у комедії Теренція “Форміон” у вигляді “Dictum sapienti sat est” – Сказаного розумному достатньо.

Similis simili gaudet. – Подібний подібному радіє.

LECTIO DECIMA

Gradus comparationis adiectivorum

Ступені порівняння прикметників

Якісні прикметники утворюють три ступені порівняння: **gradus positivus** – звичайний, **gradus comparativus** – вищий, **gradus superlativus** – найвищий.

Gradus comparativus Вищий ступінь

Gradus comparativus утворюється від основи прикметника за допомогою суфіксів – **ior** (m; f) та **-ius** (n). Форма Gen. sing. закінчується на **-iōr-is**.

Gradus positivus	Gradus comparativus			Переклад
	Nom. sing.		Gen. sing.	
	m, f	n	m, f, n	
altus, a, um високий	altior	altius	alt-iōr-is	вищий
pulcher, chra, chrum гарний	pulchrior	pulchrius	pulchr-iōr-is	гарніший
gravis, e важкий	gravior	gravius	grav-iōr-is	важчий
felix, icis щасливий	felicior	felicius	felic-iōr-is	щасливіший

Відмінюються прикметники у вищому ступені як іменники III відміни приголосного типу.

Зразок відмінювання **altior, ius** вищий

	Singularis		Pluralis	
	m, f	n	m, f	n
Nom.	alt-ior	alt-ius	altiōr-es	altiōr-a
Gen.	altiōr-is		altiōr-um	
Dat.	altiōr-i		altiōr-ibus	
Acc.	altiōr-em	alt-ius	altiōr-es	altiōr-a
Abl.	altiōr-e		altiōr-ibus	

Gradus superlativus Найвищий ступінь

Gradus superlativus утворюється так:

1. У більшості прикметників – за допомогою суфікса **-issim-**, доданого до основи прикметника, і родових закінчень прикметників I-II відміни **-us, -a, -um**:

Positivus	Superlativus	Переклад
altus, a, um високий	alt-issim-us, a, um	найвищий
gravis, e важкий	grav-issim-us, a, um	найважчий
felix, icis щасливий	felic-issim-us, a, um	найщасливіший

2. Прикметники, що закінчуються на **-er**, утворюють найвищий ступінь за допомогою суфікса **-rim**, якій приєднується до повної форми чоловічого роду, та закінчень **us, a, um**:

Positivus	Superlativus	Переклад
acer, acris, acre гострий	acer-rim-us,-a,-um	найгостріший
pulcher, chra, chrum гарний	pulcher-rim-us,-a,-um	найгарніший
miser, era, erum нещасний	miser-rim-us,-a,-um	найнещасніший

3. Шість прикметників III відміни двох закінчень на **-lis, e** утворюють найвищий ступінь за допомогою суфікса **-lim-** і закінчень **-us, a, um**:

Positivus	Переклад	Superlativus
facilis, e	легкий	facil-lim-us, a, um
difficilis, e	важкий	difficil-lim-us, a, um
similis, e	схожий	simil-lim-us, a, um
dissimilis, e	несхожий	dissimil-lim-us, a, um
humilis, e	низький	humil-lim-us, a, um
gracilis, e	стрункий	gracil-lim-us, a, um

Решта прикметників на **-ilis** утворюють найвищий ступінь за загальним правилом:

utilis, e корисний – **util-issim-us, a, um** найкорисніший;

mirabilis, e дивовижний – **mirabilissimus, a, um** найдивовижніший.

Nota bene! Прикметники у найвищому ступені порівняння відмінюються як прикметники I-II відміни.

Особливості утворення ступенів порівняння

1. Прикметники з основою на голосний утворюють вищий і найвищий ступені порівняння описово: вищий за допомогою слова **magis** (більш), найвищий за допомогою слова **maxime** (найбільш):

Positivus	Comparativus	Superlativus
idoneus, a, um вигідний	magis idoneus, a, um	maxime idoneus, a, um

necessarius, a, um необхідний	magis necessarius, a, um	maxīme necessarius, a, um
----------------------------------	--------------------------	---------------------------

2. П'ять прикметників утворюють ступені порівняння від різних основ, тобто суцільно:

Positīvus	Comparatīvus	Superlatīvus
bonus, a, um – добрий	melior, melius	optīmus, -a, -um
malus, a, um – поганий	peior, peius	pessīmus, -a, -um
magnus, a, um – великий	maior, maius	maxīmus, -a, -um
parvus, a, um – малий	minor, minus	minīmus, -a, -um
multi, ae, a – численні	plures, plura	plurīmi, -ae, -a

3. Складні прикметники на **-dīcus**, **-fīcus**, **-vōlus** утворюють вищий ступінь за допомогою суфікса **-ent-ior** (m, f), **-ent-ius** (n), а найвищий – за допомогою **-ent-issim-** та родових закінчень **-us**, **-a**, **-um**.

Positīvus	Comparatīvus	Superlatīvus
benevōlus, a, um доброзичливий	benevol-entior, -ius <i>Gen.sg.</i> benevol-entiōr-is	benevolentissīmus, a, um
magnīficus, a, um величний	magnific-entior, ius <i>Gen.sg.</i> magnific-entiōr-is	magnificentissīmus, a, um

4. Деякі прикметники мають неповні ступені порівняння:

Comparatīvus	Superlatīvus
prior, prius – попередній	primus, a, um – перший
proprior, proprius – ближчий	proxīmus, a, um – найближчий
posterior, posterius – пізніший	postrēmus, a, um останній
exterior, exterius – зовнішній	extrēmus, a, um – крайній
interior, interius – внутрішній	intīmus, a, um – найглибший
superior, superius – вищий	suprēmus, a, um – найвищий
inferior, inferius – нижчий	infīmus, a, um – найнижчий
ulterior, ulterius – дальший	ultīmus, a, um – останній

5. Прикметник **vetus**, **ēris** старий утворює ступені порівняння так: **comparativus** – **vetustior, ius**; **superlativus** – **veterrīmus, a, um**.

Вживання відмінків при ступенях порівняння Ablativus comparationis

У вищому ступені можливі дві граматичні конструкції:

1) із сполучником **quam** (ніж, як): обидва предмети, які порівнюють, вживаються в **Nominativus**.

Exempli gratia:

Homo sapientior est quam animal. – Людина більш розумна, ніж тварина.

2) без сполучника **quam**, коли іменник, що позначає предмет, з яким порівнюють, ставиться в **ablativus**. Такий **ablativus** називається аблятивом порівняння – **ablativus comparationis**:

Homo sapientior est animali. – Людина розумніша за тварину.

Genetivus partitivus Родовий частковий

У найвищому ступені порівняння для виділення іменника, що позначає предмет, наділений особливою мірою якості, вживається родовий відмінок множини без прийменника – **genetivus partitivus** (родовий частковий). Перекладається на українську з прийменниками *з-поміж, серед, із*: **iustissimus hominum** (найсправедливіший з усіх людей).

Adverbia Прислівник

У латинській мові прислівники діляться на самостійні і похідні. Самостійні прислівники – це: **ubi де, semper завжди, iam вже, fere майже, nunc тепер, vix ледве** etc.

Похідні прислівники найчастіше утворюються від прикметників:

1) I-II відміни – від основи прикметника за допомогою закінчення **-e**:

iustus, a, um – справедливий	iust-e – справедливо;
pulcher, chra, chrum – гарний	pulchr-e – гарно.

2) Від деяких прикметників II відміни шляхом приєднання закінчення **-o**:

serus, a, um – пізній	ser-o – пізно
subitus, a, um – раптовий	subit-o – раптово

3) III відміни – від основи прикметника за допомогою суфікса **-iter**. Якщо основа закінчується на **-nt**- приєднується **-er**:

fortis, e – відважний	fort-iter – відважно
felix, icis – щасливий	felic-iter – щасливо
sapiens, entis – розумний	sapient-er – розумно.

Як прислівники вживаються також деякі відмінкові форми іменників і прикметників: partim – частково, casu – випадково, multum – багато, facile – легко.

Ступені порівняння прислівників

Прислівники, утворені від якісних іменників мають ступені порівняння. **Comparatīvus** прислівників збігається з формою вищого ступеня прикметників у середньому роді:

long-ius – довше min-us – менше

Superlatīvus прислівників утворюється за допомогою тих же суфіксів, що і найвищий ступінь прикметників, тільки до суфікса додається закінчення **-e**:

long-issim-e – найдовше facil-īm-e – найлегше
pulcher-īm-e – найгарніше minim-e – найменше.

Перевірте свої знання з граматики

1. Як утворюється вищий ступінь порівняння прикметників?
2. Як відмінюються прикметники у вищому ступені?
3. Що таке Ablatīvus comparatīōnis і коли він вживається?
4. Як утворюється найвищий ступінь порівняння прикметників?
5. Які особливості утворення найвищого ступеня порівняння прикметників?
6. Які ступені порівняння називають суплетивними і які прикметники їх утворюють?
7. Коли, за якими правилами вживається Genetīvus partitīvus?
8. Як утворюються прислівники від прикметників I-II відміни, від прикметників III відміни?
9. Як і з якими особливостями утворюються ступені порівняння прислівника?

Вправи:

I. 1. Утворіть вищий і найвищий ступінь порівняння прикметників.

longus, a, um довгий, miser, ěra, ěrum нещасний, utilis, e корисний, dives, itis багатий.

2. Перекладіть речення двома способами:зі сполучником quam і без сполучника:

1. Репутація дорожча за гроші. 2. Завжди початок роботи важчий за кінець. 3. Авл Агерій бідніший за Нумерія Негідія.

Слова для перекладу: fama, ae f слава, чутка, добре ім'я; pecunia, ae f гроші; carus, a, um дорогий; initium, i n початок; finis, is m кінець; difficilis, e важкий; labor, oris m праця, труд; pauper, eris бідний.

II. Перекладіть:

1. Melior est iustitia vere praeveniens, quam severe puniens. 2. Minus

est actionem habere, quam rem (Pomponius). 3. Dolus malus gravior est dolo eventuāli. 4. Probatōnes debent esse luce clariōres. 5. Iustae leges maxīum bonum civium sunt. 6. Cicēro semper optīmos viros et iustissīmas civitātes defendebat. 7. Testamentum posterior derogat priori. 8. Pares cum parībus facillīme conveniunt. 9. Non tam praeclārum est scire Latīne, quam turpe nescīre (Cicero). 10. Nemo ex suo delicto meliorem suam condicionem facere potest. 11. Honesta mors turpi vitā beatior. 12. Nihil est dulcis veritatis luce. 13. In maiore summa continetur minor. 14. Libertas, leges et pax sunt optīma bona. 15. Fortior est custodia legis quam hominis. 16. Est culpa lata, levis, levissīma.

Слова, примітки, персоналії:

1. praeveniens – participium praes. act. від дієслова praevenio, 4 попереджати. 2. Pomponius – видатний давньоримський юрист II ст.; rem – Acc. sing. від res, rei f річ. 3. eventuālis, е можливий, тут: непрямий.

Capītis deminutio

Capītis deminutionis tria genēra sunt, maxīma, media, minima: tria enim sunt quae habemus: libertatem, civitatem, familiam (Paulus).

Est autem capītis deminutio prioris status permutation. Eaque tribus modis accīdit: nam aut maxīma est capītis deminutio, aut minor, quam quidam mediam vocant, aut minima.

Maxīma est capītis deminutio cum aliquis simul et civitatem et libertatem amittit.

Minor sive media est capītis deminutio, cum civitas amittitur, libertas retinetur; quod accīdit ei cui aqua et igni interdictum fuerit.

Minima est capītis deminutio, cum et libertas et civitas retinentur, sed status hominis commutatur; quod accīdit in his qui adoptantur, item in his quae coēmptionem faciunt, et in his qui mancipio dantur quique ex mancipatione manumittuntur (Gaius).

Definiōnes iuris Romāni

Capītis deminutio – дослівно означає зменшення на голову, обмеження правоздатності, зміна правового положення римського громадянина.

Capītis deminutio maxīma – утрата волі і всіх громадянських і приватних прав, повне знищення правоздатності – громадянин стає рабом.

Capītis deminutio media (minor) – утрата римського громадянства і приватних прав, що ґрунтувалися на цивільному праві.

Capītis deminutio magna – сукупність обох попередніх змін

правового стану.

Capitis deminutio minima – вихід із колишньої родини (але не внаслідок смерті батька) чи вступ в іншу родину, втрата агнації (споріднення з батьком), але не когнації (кровного споріднення), розірвання шлюбу чи втрата громадянських прав.

Слова, примітки, персоналії:

Paulus Iulius Юлій Павел – видатний давньоримський юрист II-III ст., префект преторія, учень Муція Сцеволи. Уривки з його творів увійшли до Дігест; genus, eris n рід, тут: категорія; accido, 3 тут: траплятися, відбуватися; aqua et igni interdicere відмовляти у воді і вогні, тобто виганяти з країни; fuerit – perfectum coniunctivi від esse, перекладати: було; commuto, 1 змінювати; coemptio, onis f перехід жінки в родину і під владу чоловіка за допомогою урочистого ритуалу (per aes et libram); mancipium, i n (пізніше mancipatio) ритуал відчуження, формальний продаж або передача; manumitto, 3 відпускати на волю; cum тут: коли; ei cui тому кому.

Ad memoriam:

А

De minimis non curat praetor. – Претор (суддя) не займається незначними справами.

In dubio melior est causa possidentis – якщо є сумнів, перевага на боці фактичного володільця.

Ius nudum – пусте (голе) право (яке нічого не дає).

Lex posterior derogat priori. – Наступний закон скасовує попередній.

Maximum ius est saepe maxima iniuria. – Вищий закон часто є найвищою несправедливістю.

Optima legum interpres consuetudo. – Звичай – найкращий тлумач законів.

Prior tempore potior iure. – Перший за часом – сильніший за правом.

В

A posteriori. – На підставі досвіду.

A priori. – Заздалегідь (незалежно від досвіду).

Ad felicitiora tempora – до кращих часів.

Citius, altius, fortius. – Швидше, вище, сильніше.

Honores mutant mores, sed raro in meliores. – Почесті міняють звичаї, але рідко – на кращі. Грецький історик і письменник Плутарх

(50–120) у “Житті Сулли”, повідомляє, що Сулла (давньоримський полководець), який у молодості був м’яким і співчутливим, у проявив крайню жорстокість, ставши диктатором.

Plenus venter non student libenter. – Повний живіт глухий до науки.

Reformatio in peius – зміна на гірше.

Usus est optimus magister omnium rerum. – Досвід – найкращий учитель усього.

Vive valeque, magister carissime! – Живи і бувай здоровий, вельмишановний учителю!

LECTIO UNDECIMA

NOMEN SUBSTANTIVUM

Declinatio quarta IV відміна іменника

До IV відміни належать іменники чоловічого і середнього роду, що мають у **Gen. sing.** закінчення **-us**. У **Nom. sing.** слова чоловічого роду закінчуються на **-us**, середнього роду на **-u**:

magistratus, us m магістрат	cornu, us, n – ріг, фланг
contractus, us, m – угода, договір	gelu, us n мороз, холод
casus, us, m – випадок, відмінок	genu, us, n – коліно, рід
usus, us, m – вживання, досвід	veru, us, n – дротик

Nota bene! До IV відміни належать деякі іменники жіночого роду на **-us**:

acus, us, f – голка	anus, us, f – стара жінка
manus, us, f – рука	porticus, us, f – колонада
tribus, us, f – триба, район	domus, us, f – дім

Idus, uum, f – Іди (13 або 15 число місяця, вживається тільки у множині).

Зразок відмінювання іменників IV відміни **contractus, us, m** – *угода, договір* і **cornu, us, n** – *ріг, фланг*

Causus	Singularis		Pluralis	
	m	n	m	n
Nom.	contract-us	corn-u	contract-ūs	corn-ua
Gen.	contract-ūs	corn-ūs	contract-uum	corn-um
Dat.	contract-ui	corn-u	contract-ībus	corn-ībus
Acc.	contract-um	corn-u	contract-ūs	corn-ua
Abl.	contract-u	corn-u	contract-ībus	corn-ībus
Voc.	contract-us	corn-u	contract-ūs	corn-ua

Nota bene! Іменник **domus, us f** дім має ряд паралельних форм II відміни. У значенні прислівників уживаються форми **domi** вдома, **domo** з дому, **domos** по домах.

Зразок відмінювання іменника **domus, us f** *дім*

Causus	Singularis	Pluralis
Nom.	dom -us	dom -us
Gen.	dom -us	dom -uum (dom -ōrum)
Dat.	dom -ui	dom -ībus
Acc.	dom -um	dom -os
Abl.	dom -o	dom -ībus
Voc.	dom -us	dom -us

Ablativus loci Орудний місця

Позначає місце дії. Відповідає на питання “де?”. Вживається без прийменника зі словами: **locus, i m** *місце, pars, partis f* *частина, totus, a, um* *увесь: totā Asiā* *у всій Азії, terrā marīque* – *на суші і на морі.*

Синтаксис назв міст

1. Для позначення міст на питання “де?” в однині I-II відміни вживається **genetivus**, у всіх інших випадках – **ablativus: Romae** – *в Римі, Kiioviae* – *в Києві, Athēnis* – *в Афінах.*

2. На питання “куди?” вживається **accusativus: Romam** – *до Рима, Kiioviam* – *до Києва, Athēnas* – *до Афин.*

3. На питання “звідки?” вживається **ablativus: Romā** – *з Рима, Kiioviā* – *з Києва, Athēnis* – *з Афин.*

Declinatio quinta V відміна іменників

До V відміни належать іменники жіночого роду із закінченням **-es** у **nom. sing.** У **gen. sing.** вони мають закінчення **-ei**. У цьому закінченні **ĕ** після приголосного, **ē** після голосного:

res, rei – річ, справа species, speciēi – вид, явище, ідея
fides, fidēi – віра facies, faciēi – обличчя;
series, seriēi – ряд spes, spei – надія

Nota bene! Іменник dies, ēi f – день і meridies, ēi f – полудень – чоловічого роду. Іменник dies, ēi f у значенні “встановлений строк” – жіночого роду. Про це потрібно пам’ятати, узгоджуючи прикметники з цим іменником: dies constituta – установлений день, dies novus – новий день.

Тільки два іменники V відміни res і dies мають форми однини і множини, а інші, які означають в більшості абстрактні поняття, не мають множини:

Casus	Singulāris	Plurālis
Nom.	r -es, di-es	r -es, di-es
Gen.	r -ei, di-ēi	r -erum, di-ērum
Dat.	r -ei, di-ēi	r -ebus, di-ēbus
Acc.	r-em, di-em	r -es, di-es
Abl.	r -ē, di-ē	r -ebus, di-ēbus
Voc.	r -es, di-es	r-es, di-es

Іменник **res, rei f** з прикметниками I відміни утворює певні фразеологічні поняття:

Res publica – держава, республіка, спільна справа

Res gestae (plur.) – подвиги, діяння, спільна справа

Res secundae (plur.) – удача, щастя, сприятливі справи
 Res adversae (plur.) – невдача, нещастя, несприятливі справи
 Res novae (plur.) – державний переворот, нові справи
 Res bonae (plur.) – цінні речі, цінності
 Res summae (plur.) – найважливіші справи, верховна влада
 Res frumentaria – продукти
 Res rustica – сільське господарство
 Res divinae (plur.) – релігія
 Res familiaris – майно

Зведена таблиця відмінкових закінчень I-V відмін

Від.	I	II	III пригол.	III мнш.	III гол.	IV	V		
Singularis									
	f	m	n	m, f	n	m	n	F	
Nom.	-a	-us, -er	-um	-s, н. зак.	-is, -es	-e, -al, -ar	-us -u	-es	
Gen.	-ae	-i		-is	-is	-is	-us	-ei	
Dat.	-ae	-o		-i	-i	-i	-ui -u	-ei	
Acc.	-am	-um =Nom.		-em =Nom.	-em	-e, -al, -ar	-um -u	-em	
Abl.	-ā	-o		-e	-e	-i	-u	-e	
Voc.	-a	-e, -er	-um	=Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.	
Pluralis									
Nom.	-ae	-i	-a	-es	-a	-es	-ia	-us -ua	-es
Gen.	-ārum	-ōrum		-um	-ium	-ium	-uum	-ērum	
Dat.	-is	-is		-ībus	-ībus	-ībus	-ībus	-ēbus	
Acc.	-as	-os	-a	-es	-a	-es	-ia	-us -ua	-es
Abl.	-is	-is		-ībus	-ībus	-ībus	-ībus	-ēbus	

Перевірте свої знання з граматики

1. Які іменники належать до IV відміни?
2. Які іменники IV відміни є винятками з правил про рід?
3. Які іменники належать до V відміни?
4. Які словосполучення утворюють прикметники з іменником res?
5. У чому полягає особливість вживання іменника dies?
6. За якими правилами вживається Ablativus loci?
7. Які відмінки іменника вживаються для позначення назв міст?

Вправи

I. 1. Узгодьте прикметники і займенники з іменниками.
 Провідмініайте словосполучення:

magistratus, us m; Romanus, a, um – римський магістрат

fructus, us m; utilis, e – корисний дохід
domus, us f; meus, a, um – мій дім
usus, us m; publicus, a, um – суспільне користування
res, ei f; publicus, a, um – суспільна справа
fides, ei f; bonus, a, um – сумлінність
dies, ei f; certus, a, um – визначений термін

2. Провідмінійте:

senatus Romanus, res publica, genu generosum, gradus plenus.

3. Визначте відміну іменників:

die, spe, gradu, manu, campo, populo, lege, scholas, partes, nominum, rerum, orbium, annorum, oppida, nomina, maria, cornua, filiarum, filiorum, fontium, graduum, locum, lacrimam, casum, urbium, tauros, puerorum, caputum, terris, verba, vim, patria, sorore, fructuum, generum.

II. Перекладіть:

1. Abusus non tollit usum. 2. Fructus sine usu esse non potest (Ulpianus). 3. Senātus permittit consūli bellum gerere. 4. Res sacra non recipit aestimationem (Ulpianus). 5. In signis exercitus Romāni sunt littērae: SPQR, id est senātus populusque Romānus. 6. Omne ius, quo utimur, vel ad persōnas pertinet vel ad res vel ad actiōnes (Gaius). 7. Iustitia est fundamentum rei publicae. 8. Superficies solo cedit. 9. Res gestae popūli Romāni multis hominibus notae sunt. 10. Edicta sunt praecepta magistratuum popūli Romāni. 11. Publicum ius est, quod ad statum rei publicae Romānae spectat, ius privātum, quod ad singulōrum utilitatem. 12. De minoribus rebus principes consulant, de maioribus omnes. 13. Res iudicata pro veritate accipitur (Ulpianus).

Слова, примітки:

1. abusus, us m зловживання; tollo, 3 тут: скасовувати, знищувати.
8. superficies, ei f суперфіцій: право мати будівлю на чужій земельній ділянці. Слід розуміти так: те, що міститься на землі, розділяє її участь, тобто належить власнику землі. 12. res maiores більш важливі справи, res minores менш важливі справи. 13. res iudicata питання, остаточно вирішене судом і тому не підлягає розгляду знову тим же судом або судом паралельної юрисдикції.

De magistratibus Romanorum

Principatus magistratuum Romae in manibus consulum erat. Consules erant magistratus annui; consulibus erant imperium et potestas; praeterea consul erat iudex et pontifex maximus. Consul ius vitae necisque habebat. Item ordinarii magistratus alii erant. Praetor ius inter cives dicebat. Quaestores aerarium curabant. Censor censum agebat. Postea autem

officium censōris erat etiam peccāta civium contra bonos mores notāre atque senātum legēre. Aedīles curam aedium, postea curam ludōrum denīque curam annōnae habebant. Extraordinarii magistrātus Romae erant dictātor, magister equītum, decemvīri, tribūni milītum consulāri potestāte.

Res Mancipi et nec Mancipi

Omnes res aut Mancipi sunt aut nec Mancipi. Mancipi res sunt omnia praedia in Italico solo, tam rustica — qualis est fundus, quam urbana — qualis est domus, item iura praediorum rusticorum (servitutes), velut via, iter, actus, aquaeductus, item servi et quadrupedes, velut boves, muli, equi, asini. Ceterae res nec Mancipi sunt. (Ulpianus)

Magna autem differentia est rerum Mancipi et nec Mancipi. Nam res nec Mancipi ipsa traditione pleno iure alterius fiunt, si corporales sunt et ob id recipiunt traditionem. Itaque si tibi vestem vel aurum vel argentum trado sive ex venditionis causa sive ex donationis sive alia ex causa, statim tua fit ea res. (Gaius).

Definiōnes iuris Romāni

Mancipium, i n – манципація (обряд придбання). Спочатку був продажем за готівку (за мідь). Потім – уявний продаж (**venditio imaginaria**): набувач брав переданий предмет, вимовляючи урочисту формулу: **Hunc ego hominem iure Quiritium meum esse aio** – Я заявляю, що ця людина за правом квіритів належить мені (є моєю). Її проголошували у присутності п'ятох свідків і вагаря (**libripens**), ударяв шматком необробленої міді (**randusculum**) по вагах і передавав мідь відчужувачу.

Res Mancipi – манциповані речі, тобто ті, для відчуження яких необхідна манципація, які були предметом куплі-продажу у порядку Mancipium; найбільш важливе майно, італійські земельні ділянки, робоча худоба, раби, сільські сервітути.

Res nec Mancipi – всі інші речі, на які право власності передається самою передачею речі

Traditio, onis f передача – передача права власності, що супроводжується фіктивним переданням речі, узгоджена воля сторін втратити і відповідно придбати право власності й дійсні правовідносини між сторонами, які визнають правові норми достатніми для передання права власності

Слова, примітки:

magistrātus, us m магістрат, посадова особа; **principātus, us m** принципат, керуюча роль, панування; **imperium, i n** вища влада; **ius dicere** творити суд; **annuus, a, um** річний; **quaestor, ōris m** квестор

(фінансовий магістрат); **census, us m** ценз (податковий перепис населення); **annōna, ae f** годовий урожай, продовольство; **decemvīr, i m** децемвір, член колегії десяти; **magister equitum** начальник кінноти; **neq̄ = non** не; **praedium, i n** земельна ділянка, маєток; **fundus, i m** поле, ділянка; **iura praediorum** права маєтків, сервітути; **via, ae f** дорога, тут право проїзду; **iter, itineris m** шлях, тут право проходу; **actus, us m** право прогону худоби; **aquaeductus, us m** право проведення води; **item** також; **quadrupes, pedis m f** чотиринога тварина, худоба; **autem** однак, але, же; **differentia, ae f** різниця, розходження; **nam** тому що, адже; **ipsa traditione** у силу самої передачі; **alterius fieri** ставати чужою власністю; **pleno iure recipio, ere** допускати; **itaque** у такий спосіб; **ex venditionis causae tradere** здійснювати передачу на підставі договору купівлі; **statim** негайно.

Ad memoriam:

А

Actio in rem – речовий позов.

Bonā fide; malā fide – добросовісно; недобросовісно.

Casum sentit dominus. – Хазяїн відчуває випадок, тобто ризик загибелі речі лежить на її власнику.

Casus belli – привід до війни.

Diem eximere – відмінити засідання.

Exponere rem – викласти обставини справи.

Iniectio manus. – накладання руки.

Manu militari – із застосуванням військової сили.

Manus patria potestas – батьківська влада.

Res iudicata pro veritate habetur. – Вирішена справа береться за істину.

Status quo – існуюче становище.

В

Amicus verus amore, more, ore, re cognoscitur. – Вірний друг пізнається з любові, з поведінки, з мови, зі справи.

Contra spem spero. – Без надії сподіваюсь. Назва відомого вірша Лесі Українки.

Est modus in rebus; sunt certi denique fines. – Все має міру якусь, повсюди межі є певні. Гораций (“Сатири”)

Lapsus calami – Описка.

Lapsus linguae – помилка мови.

Lapsus memoriae – помилка пам’яті.

Manus manum lavat. – Рука руку мие.

Nulla dies sine linea. – Жодного дня без рядка. Пліній Старший (23-79 рр.) пише про художника Апеллеса (IV ст. до н.е.), який щодня малював на картині хоча б одну лінію (“Природнича історія”).

Primā facie – з першого погляду.

LECTIO DUODECIMA

VERBUM

Часи системи перфекта дійсного способу активного стану

Систему перфекта утворюють три часи: **perfectum** (минулий доконаний час), **plusquamperfectum** (давноминулий час) і **futurum II** (майбутній доконаний час), які виражають завершену дію.

Часи активного стану утворюються від основи перфекта, пасивний стан – аналітичним шляхом за допомогою дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passivi**), що утворюється від основи супіна, і дієслова **esse** – бути в часах системи інфекта.

Визначення основи перфекта

Perfectum, Plusquamperfectum, Futurum II indicativi activi утворюються від основи перфекта (у словниковій формі дієслова на II місці). Для того, щоб визначити **основу перфекта**, потрібно відкинути закінчення **-i** у другій формі дієслова. Основи перфекта в дієслів різних дієвідмін неоднакові:

	Словникова форма дієслова	Perfectum ind. act. 1 ос., однини	Основа перфекта
I	condemno, condemnāvi, condemnātum, condemnāre – засуджувати	condemnāvi	condemnāv
II	video, vidi, visum, vidēre – бачити	vidi	vid-
III	absolvo, absolvi, absolutum, absolvēre – звільняти	absolvi	absolv-
IV	punio, punīvi, punitum, punīre – карати	punīvi	punīv-

За допомогою основи перфекта утворюємо всі часи системи перфекта **perfectum, plusquamperfectum, futurum II** активного стану, неозначену форму дієслова минулого часу доконаного виду активного стану (**infinitivus perfecti activi**).

Perfectum indicatīvi activi Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану

Perfectum indicatīvi activi утворюється додаванням до основи перфекта таких особових закінчень:

Singulāris	Plurālis
1. -i	1. -īmus
2. -isti	2. -istis
3. -it	3. -ērunt

Латинський перфект має два значення:

1. Основне значення – виражає дію, яка завершилася в минулому, безвідносно до її тривалості. Це – **perfectum historicum**. Відповідає на питання “що зробив?”. Перекладається минулим часом доконаного вида: **Veni, vidi, vici**. – Прийшов, побачив, переміг.

2. Значення теперішнього часу як результату дії, що відбулася у минулому: **cognovi** я знаю, **exegi monumentum** звів я пам’ятник.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у perfectum indicatīvi actīvi:

Ос.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnāv-i я засудив	vid-i я побачив	absolv-i я звільнив	punīv-i я покарав
2.	condemnāv-isti	vid-isti	absolv-isti	puniv-isti
3.	condemnāv-it	vid-it	absolv-it	punīv-it
Plurālis				
1.	condemnāv-īmus	vid-īmus	absolv-īmus	puniv-īmus
2.	condemnāv-istis	vid-istis	absolv-istis	puniv-istis
3.	condemnāv-ērunt	vid-ērunt	absolv-ērunt	puniv-ērunt

Perfectum indicatīvi неправильних дієслів *sum, fui, esse буть;* *possum, potui, posse могути*

Singulāris		Plurālis	
1. fu-i	1. potu-i	1.fu-īmus	1. potu-īmus
2. fu-isti	2. potu-isti	2. fu-istis	2. potu-istis
3. fu-it	3. potu-it	3. fu-ērunt	3. potu-ērunt

Plusquamperfectum indicatīvi actīvi Давноминулий час дійсного способу активного стану

Plusquamperfectum indicatīvi actīvi утворюється шляхом додавання до основи перфекта суфікса **-ērā-** і особових закінчень активного стану:

Singulāris	Plurālis
1. -m	1. -mus
2. -s	2. -tis
3. -t	3. -nt

Plusquamperfectum означає дію, яка відбулася раніше іншої минулої дії: Quae **fuērant** vitia, mores sunt. – Те, що раніше вважалося вадами, тепер перейшло у звичаї.

Зразок відмінювання дієслів I–IV дієвідмін у plusquamperfectum indicatīvi actīvi

	I	II	III	IV
Singulāris				
1	condemnav-ēra-m	vid-ēra-m	absolv-ēra-m	puniv-ēra-m
2	condemnav-ēra-s	vid-ēra-s	absolv-ēra-s	puniv-ēra-s
3	condemnav-ēra-t	vid-ēra-t	absolv-ēra-t	puniv-ēra-t
Plurālis				
1	condemnav-erā-mus	vid-erā-mus	absolv-erā-mus	puniv-erā-mus
2	condemnav-erā-tis	vid-erā-tis	absolv-erā-tis	puniv-erā-tis
3	condemnav-ēra-nt	vid-ēra-nt	absolv-ēra-nt	puniv-ēra-nt

Plusquamperfectum indicatīvi неправильних дієслів sum, fui, esse *бути*; possum, potui, posse *могти*

Singulāris		Plurālis	
1. fu-ēra-m	1. potu-ēra-m	1. fu-erā-mus	1. potu-erā-mus
2. fu-ēra-s	2. potu-ēra-s	2. fu-erā-tis	2. potu-erā-tis
3. fu-ēra-t	3. potu-ēra-t	3. fu-ēra-nt	3. potu-ēra-nt

Futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi Майбутній час доконаного виду дійсного способу активного стану

Futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi утворюється шляхом додавання до основи перфекта суфікса **-ēr-** в першій особі однини і суфікса **-ēri-** в усіх інших особах і особових закінчень активного стану (в першій особі однини закінчення -o).

Futūrum II означає майбутню дію, яка відбудеться раніше іншої майбутньої дії: Ut sementem **fecēris**, ita metes. – Як посієш, так і пожнеш.

Зразок відмінювання дієслів I-IV дієвідмін у futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi:

	I	II	III	IV
Singulāris				
1	condemnav-ēr-o	vid-ēr-o	absolv-ēr-o	puniv-ēr-o
2	condemnav-ēri-s	vid-ēri-s	absolv-ēri-s	puniv-ēri-s
3	condemnav-ēri-t	vid-ēri-t	absolv-ēri-t	puniv-ēri-t

Plurālis				
1	condemnav-erī-mus	vid-erī-mus	absolv-erī-mus	puniv-erī-mus
2	condemnav-erī-tis	vid-erī-tis	absolv-erī-tis	puniv-erī-tis
3	condemnav-ēri-nt	vid-ēri-nt	absolv-ēri-nt	puniv-ēri-nt

**Futūrum II (secundum) indicatīvi неправильних дієслів
sum, fui, esse бути; possum, potui, posse могли**

Singulāris		Plurālis	
1. fu-ēr-o	1. potu-ēr-o	1.fu-erī-mus	1. potu-erī-mus
2. fu-ēri-s	2. potu-ēri-s	2. fu-erī-tis	2. potu-erī-tis
3. fu-ēri-t	3. potu-ēri-t	3. fu-ēri-nt	3. potu-ēri-nt

Перевірте свої знання з граматики

1. Які часи складають групу перфекта?
2. Як виділити основу перфекта?
3. Як утворюється і яку дію виражає Perfectum indicatīvi activi?
4. Як утворюється і яку дію виражає Plusquamperfectum indicatīvi activi?
5. Як утворюється і яку дію виражає Futurum II indicatīvi passivi?
6. Як утворюють часи перфекта активного стану дієслова esse і posse?

Вправи

I. 1. Провідмініайте в **Perfectum, Plusquamperfectum, Futurum II ind. act.** дієслова: iudico, avi, atum 1 судити; doceo, docui, doctum, 2 – учити, навчати; vivo, vixi, victum 3 жити; mitto, misi, missum, 3 – посилати; sentio, sensi, sensum, 4 – відчувати.

2. *Визначте час, спосіб, стан, особу, число дієслів, перекладіть:*

fuērit, deleverunt, dedisti, potueram, fecisti, duxerimus, feceratis, rogaveras, mittuntur, potui, egerunt, servaverat, dabo, navigabant, mittentur, debebam, vici, vincitur, ducemur, putaveramus, moventur, sunt.

II. Перекладіть:

1. Praetoris edictum ius civīle adiuvit, aut supplevit, aut correxit. 2. Socrates verba, quae ei orator praeclarus scribserat, in iudicio non dixerat, sed suis verbis se defendit. 3. Gaius Iulius Caesar, postquam a Pharnace, rege Pontico, victoriam reportavit, ad amicum suum scripsit: “Veni, vidi, vici”. 4. Iudices merito reos pro delictis puniverunt. 5. Ius gentium vetuit legatos aliēnae civitātis tenēre. 6. Senex quidam iuveni dixit: “Ego fui, quod tu es, tu eris, quod ego sum”. 7. Bella civilia deleverunt multas

divitias Romae. 8. Lucius Titius uxōrem Maeviam duxit. 9. Filius a patre hereditātem accēpit. 10. Caesar legātos misit pacem rogātum. 11. Si quaesiveris, invenies. 12. Lucius Titius nepotes suos aequis partibus heredes scripsit. 13. Senātus Catilīnam hostem popūli appellāvit et contra eum exercitum misit.

De fontibus iuris Romani

Ius popūli Romāni constat ex legibus, plebiscitis, senātus consultis, constitutionibus principum, edictis eorum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium. Lex est, quod populus iubet atque constituit. Plebiscitum est, quod plebs iubet atque constituit. Plebs autem a populo eo distat, quod populi appellatione universi cives significantur; plebis autem appellatione ceteri cives sine patriciis significantur. Sed postea lex Hortensia lata est, qua plebiscita universum populum tenebant; itaque eo modo legibus exaequata sunt.

Senātus consultum est, quod senātus iubet atque constituit: idque legis vicem obtinet.

Constitutio principis est, quod imperator decreto vel edicto vel epistula constituit.

Edicta sunt praecepta eorum, qui ius edicendi habent; ius autem edicendi habent magistratus populi Romani. Sed amplissimum ius est in edictis duorum praetorum, urbani et peregrini, quorum iurisdictionem in provinciis praesides earum habent; item in edicto aedilium curulium.

Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere. Si sententiae eorum omnium in unum concurrunt, id, quod ita sentiunt, legis vicem obtinet; si vero dissentiunt, iudici licet (quamlibet) sententiam sequi; idque rescripto divi Hadriani significatur. (Gaius)

Слова, примітки, персоналії:

consto, constitui, – , 1 складатися; plebiscitum, i n рішення плебса, всенародне рішення; princeps, ipis m голова, вождь, тут: імператор; ius edicendi право видавати едикти; eo distat... відрізняється тим...; responsa prudentium відповіді вчених юристів; lata est (lex) – perfectum ind. pass. fero, tuli, latum, ferre носити, тут: видавати (закон); lex Hortensia – Hortensius, i m Гортензій – римський юрист III ст. до н. е., автор закона, за яким плебісцити набули сили законів; legis vicem замість закону; eorum, quibus permissum est тих, кому дозволяється; condo, 3 тут: створювати; concurro, 3 сходиться, збігаться (і стосовно думок також); vero же: sequi слідувати – infinitivus praesentis від відкладного дієслова sequor, 3; Hadriānus, i m Адріан, римський

імператор Цезар Траян Август (117-138 pp.). За його наказом був виданий постійно діючий едикт (*edictum perpetuum*).

Codicillus

Lucius Titius Seium et Maevium, libertos suos, aequis partibus heredes scripsit. Deinde codicillis ita cavito: Lucius Titius Seio, heredi suo, salutem. Maevium, libertum meum, quem in testamento pro parte dimidia heredem institui, eam partem hereditatis veto accipere; in eius locum et partem Publium Sempronium heredem esse iubeo.

Слова, примітки:

codicillus, i m кодиціл, приписка, додаток до заповіту, у якому спадкодавець сповіщає спадкоємця, як він його тлумачить, доповнює або змінює свою останню волю, однак скасувати її кодицілом не може; *saveo, cavi, cavito*, 2 остерігатись, запобігати; *dimidium*, i n половина.

Ad memoriam:

A

Neminem captivabimus nisi iure victum. – Не заарештуємо нікого, чия провина не доведена судом (принцип недоторканості особи перед королівською владою, сформульований західноєвропейським середньовічним законодавством; в Україні діяв з другої половини XV ст.).

Revocare ad aliud iudicium – просити про перенесення до іншого суду.

B

Dixi et animam meam levavi. – Я сказав і полегшив свою душу. (Біблія)

Exegi monumentum. – Звів я пам'ятник. Початок третьої оди Горація “До Мельпомени”.

Fuit Troia, fuimus Troiani. – Була колись Троя, були ми, троянці. (Усе минуло без вороття.) Вергілій “Енеїда”.

Gallina scripsit. – Курка нашкрябала.

Pater, peccavi in coelum et coram te. – Отче, я согрішив проти неба і перед тобою. Слова з євангельської притчі про блудного сина.

Si fecisti, nega! – Якщо зробив це – заперечуй (принцип безчесних людей).

Veni, vidi, vici. – Прийшов, побачив, переміг. Так Юлій Цезар сповістив про свою перемогу в битві біля Зели над понтійським царем Фарнаком у 47 р. н.е.).

LECTIO TERTIA DECIMA

PRONOMINA ЗАЙМЕННИКИ

Латинські займенники мають при відмінюванні багато спільних рис з іменниками, а також тільки їм властиві особливості.

Pronomina demonstratīva Вказівні займенники

У латинській мові є такі вказівні займенники:

is, ea, id – той, та, те; цей; він;

ille, illa, illud – той, та, те (вказує на віддалений предмет);

hic, haec, hoc – цей, ця, це (вказує на найближчий предмет);

iste, ista, istud – цей, ця, це; той (указує на предмет, зв'язаний із іншою особою).

Nota bene! Ці займенники відмінюються як прикметники I-II відміни, тобто в жіночому роді за I-ою відміною, у чоловічому і середньому роді – за II відміною (**vide supra!**), за винятком двох відмінків: у **gen. sing.** вони мають закінчення **-ius**, у **dat. sing.** – **-i** для всіх трьох родів.

Відмінювання **ille, illa, illud** – той, та, те

Causus	Singularis			Pluralis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	ille	illa	illud	illi	illae	illa
Gen.	illius			illorum	illarum	illorum
Dat.	illi			illis		
Acc.	illum	illam	illud	illos	illas	illa
Abl.	illo	illā	illo	illis		

Так само відмінюється займенник **iste, ista, istud** – цей, той.

Відмінювання **hic, haec, hoc** – цей, ця, це

Causus	Singularis			Pluralis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	hic	haec	hoc	hi	hae	haec
Gen.	huius			horum	harum	horum
Dat.	huic			his		
Acc.	hunc	hanc	hoc	hos	has	haec
Abl.	hoc	hac	hoc	his		

Pronomina determinatīva Означальні займенники

До означальних належать такі займенники:

ipse, ipsa, ipsum – сам, сама, само;

idem, eadem, idem – той самий, та сама, те саме.

Останній утворився в результаті з'єднання вказівного займенника **is, ea, id** з часткою **-dem**. При відмінюванні частка залишається незмінною, але відбуваються фонетичні зміни: в **acc. sing.** і в **gen. pl.** кінцева **-m** перед **d** переходить в **n**.

Causus	Singularis			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	idem	eadem	idem	eīdem	eaedem	eādem
Gen.	eiusdem			eorundem	earundem	eorundem
Dat.	eīdem			eīsdem (īīsdem)		
Acc.	eundem	eandem	idem	eōsdem	eāsdem	eādem
Abl.	eōdem	eādem	eōdem	eīsdem (īīsdem)		

Pronōmen relatīvum Відносний займенник

Займенник **qui, quae, quod** – який, яка, яке відмінюється так:

Causus	Singularis			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	qui	quae	quod	qui	quae	quae
Gen.	cuius			quorum	quarum	quorum
Dat.	cui			quibus		
Acc.	quem	quam	quod	quos	quas	quae
Abl.	quo	qua	quo	quibus		

Особливості відмінювання:

1. Відмінюються як вказівні займенники, тобто за I-II відміною, в **gen. sing.** мають закінчення **-ius**, у **dat. sing.** – **-i** для всіх трьох родів, але форми **acc. sing.** чоловічого роду і **dat. pl., abl. pl.** усіх родів утворює за III відміною.

2. Форми **genetivus** і **dativus singularis** утворюються від основи **cu-**.

Pronomīna interrogatīva Питальні займенники

До питальних належать **quis? хто? quid? що?**, а також **qui? quae? quod? який? яка? яке?**.

Займенник **quis? хто?** відноситься до живих істот, **quid? що?** – до неживих. Відмінюються такі займенники тільки в *singularis*:

Causus	Singularis	
Nom.	quis? хто?	quid? що?
Gen.	cuius? кого? чого?	
Dat.	cui? кому? чому?	
Acc.	quem? кого?	quid? що?
Abl.	quo? ким? чим?	

Займенник **qui? quae? quod?** який? яка? яке? у значенні прикметника відмінюється як відносний займенник **qui, quae, quod** – який, яка, яке (**vide supra!**); вживається в обох числах.

Pronomīna indefinīta Неозначені займенники

Неозначені займенники утворюються так: до питальних займенників, які змінюються по родах, відмінках і числах, приєднуються частки **ali-, -dam, -que, -riam, -vis, -libet, -cumque**, які при відмінюванні залишаються незмінними.

Найбільш уживані з цих займенників:

alīquis, alīquid	хто-небудь, що-небудь
alīqui, alīqua, alīquod	який-небудь, яка-небудь, яке-небудь
quidam, quaedam, quoddam	хтось, щось, деякий, а, е
quisque, quidque	хтось, щось; кожний, а, е
quique, quaeque, quodque	кожний, кожна, кожне
quīlibet, quaelībet, quodlībet	який завгодно, будь-який
quīvis, quaevis, quodvis	будь-який, будь-яка, будь-яке
unusquisque, unaquaeque, unumquodque (gen. uniuscuiusque, dat. unicuique etc.)	кожний, будь-який.

Неозначені займенники можуть утворюватися шляхом подвоєння:

quisquis, quidquid хто завгодно, що завгодно.

Зразок відмінювання займенника

alīqui, alīqua, alīquod який-небудь, яка-небудь, яке-небудь:

C	Singularis			Pluralis		
	m	f	n	m	f	n
Nom	alīqui	alīqua	alīquod	alīqui	alīquae	alīquae
Gen	alīcuius			alīquorum	alīquarum	alīquorum
Dat	alīcui			alīquibus		
Acc	alīquem	alīquam	alīquod	alīquos	alīquas	alīquae
Abl	alīquo	alīqua	alīquo	alīquibus		

Pronomīna negatīva Заперечні займенники

До цього розряду належать: **nemo** – ніхто, **nihil** – ніщо, **nullus, a, um** – ніякий, жодний, **neuter, tra, trum** – ні той, ні інший.

Заперечний займенник **nemo** – ніхто відмінюється за зразком іменника **homo, inis m**. У непрямих відмінках вживаються відмінкові форми займенника **nullus, a, um**. Для утворення форм непрямих

відмінків займенника **nihil** – *ніщо* використовується сполучення **nulla res** – *ніяка річ*. Ці займенники відмінюються тільки в **singulāris**:

Nom.	nemo	nihil (nil)
Gen.	nemīnis, nullīus	nullīus rei
Dat.	nemīni	nulli rei
Acc.	nemīnem	nihil
Abl.	nemīne, nullo	nullā re, nihilo

Перевірте свої знання з граматики

1. Як відмінюються вказівні, означальні, неозначені, питальні, заперечні, співвідносні займенники?
2. Які особливості відмінювання кожного розряду займенників? Що спільного? У чому різниця?
3. Як утворюються неозначені займенники?
4. У яких відмінках заперечні займенники мають паралельні форми?

Вправи:

I. 1. Перекладіть та провідмінійте:

is amicus bonus, ea amica bona, id verbum bonum, ea vita mea, is agricola solus, id bellum longum, is nauta peritus, ea filia praeclara, id astrum album.

2. Визначте відмінкові форми, перекладіть:

heredum meōrum, in eo libro, filii tui, fundos vestros, culpa mea, ei viro, alios discipulos, populo meo soli, illi domini, totius vitae humanae, ipsi amici mei, tuam potentiam, totius agri, ipsum collegam, servōrum tuōrum, illas epistulas, unam bestiam.

II. Перекладіть:

1. Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuere (Ulpianus). 2. Lex nemini facit iniuriam. 3. Scire leges non hoc est verba eārum tenere, sed vim ac potestate (Celsus). 4. Iudices condemnant eos, qui delicta efficiunt. 5. Commōdum ex iniuria sua non habere debet. 6. Nihil dat, qui non habet. 7. Quisque popūlus suum ius sibi constituit. 8. Lex est, quod popūlus iubet et constituit. 9. Qui facit per alium facit per se. 10. Delictum facere is solet, cui prodest. 11. Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterium non laedere, suum cuique tribuere. 12. Leges cum omnibus semper una atque eadem legis loquuntur. 13. De vobis et de liberis vestris curate. 14. Quis huic rei est testis? 15. Legis virtus haec est: imperare, vetare, promittere.

Примітки, персоналії:

9. Йдеться про основи представництва, відповідальності наймача або хазяїна за дію службовця або слуги. 10. cui prodest кому на користь. 11. praeserta iuris приписи права. 12. loquor, locutus sum, 3 говорити, розповідати – відкладне дієслово (перекладати активом).

Res corporales et incorporales

Quaedam res corporales sunt, quaedam incorporales. Corporales hae sunt, quae tangi possunt, velut fundus, homo, vestis, aurum, argentum et denique aliae res innumerabiles. Incorporales sunt, quae tangi non possunt, qualia sunt ea, quae in iure consistunt, velut ius hereditatis, ususfructus, obligationes.

Nec ad rem pertinet, quod in hereditate res corporales continentur et fructus, qui ex fundo percipiuntur, corporales sunt, et id, quod ex aliqua obligatione nobis debetur, id plerumque corporale est, veluti fundus, homo, pecunia. Nam ipsum ius succeessionis et ipsum ius utendi-fruendi et ipsum ius obligationis incorporale est. Eodem numero sunt iura praediōrum urbanōrum et rusticorum, quae etiam servitutes vocantur (Gaius).

Definiōnes iuris Romāni

Res corporales – тілесні речі, відчутні на дотик, що можуть бути предметом права власності.

Res incorporales – безтілесні речі: права і юридичні ситуації, які можуть бути предметом юридичної дії.

Ususfructus – право користування чужою річчю, а також плодами і доходами від неї.

Ius utendi – речове право особисто користуватися чужою невживаною річчю.

Ius fruendi – речове право особисто одержувати від речі природні здобутки, не змінюючи сутності самої речі.

Слова, примітки:

quaedam ... quaedam деякі ... деякі; **succeessio, onis f** спадкоємство; **contineo, 2** містити, включати (до свого складу); **percipio, 3** збирати, пізнавати, тут: отримувати; **plerumque** у більшості випадків, переважно; **eodem numero esse** бути у тому ж числі, належати.

Ad memoriam:

A

Conditio sine qua non – необхідна умова.

Cui bono? Cui prodest? – Кому вигідно? Хто від цього має зиск?

Cuius commōdum, eius pericūlum. – Чий зиск, того й ризик.

Ipsō iure – у силу самого права, автоматично.

Nemo iudex in propria causa. – Ніхто не суддя у власній справі.

Partium meārum non est – мені не підсудне, не в моїй компетенції.

Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomōdo, quando? – Хто, що, де, за чієї підтримки, чому, яким чином, коли (запитання, які ставили перед собою слідчі).

Suum cuique. – Кожному своє. Положення римського права – кожному належить те, що належить за правом. Ульпіан писав: *Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuere.* – Справедливість – це постійна і безперервна воля надавати кожному своє право

В

Aut Caesar, aut nihil. – Або Цезар, або ніщо (або пан, або пропав). Ці слова Светоній приписує імператору Калігулі. Вираз став гаслом італійського кардинала Чезаре Борджіа (1475-1507).

De mortuis aut bene, aut nihil. – Про мертвих або добре, або нічого (не говорити). Вислів належить одному з семи мудреців Хілону (IV ст. до н.е.)

Eo ipso – тим самим.

Ex nihilo nihil fit. – З нічого ніщо не виникає. Парафраза основного положення епікурейської філософії у Лукреція (“Про природу речей”).

Qui non nobiscum, adversus nos est. – Хто не з нами – той проти нас.

LECTIO QUARTA DECIMA

VERBUM

Основа супіна

Супін – це віддієслівний іменник зі значенням мети. У словниковій формі дієслова він знаходиться на третьому місці і має закінчення **-um**. Відкинувши закінчення, отримуємо основу супіна.

	Словникова форма дієслова	Супін	Основа супіна
I	condemno, condemnāvi, condemnātum, condemnāre засуджувати	condemnātum	condemnāt-
II	video, vidī, visum, vidēre дивитися	visum	vis-
III	absolvo, solvi, absolutum, absolvēre звільняти	absolutum	absolut-
IV	punio, pūnīvi, pūnītum, pūnīre карати	pūnītum	pūnīt-

Від основи супіна утворюється дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passivi**), за допомогою якого утворюються часи системи перфекта пасивного стану, і дієприкметник майбутнього часу активного стану (**participium futuri activi**).

Participium perfecti passivi Дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану

Participium perfecti passivi утворюється додаванням до основи супіна родових закінчень прикметника I-II відміни: **-us** (m), **-a** (f), **-um** (n):

	Основні форми дієслова	Основа супіна	Participium perfecti passivi
I	condemno, āvi, ātum, āre засуджувати	condemnāt-	condemnāt-us, a, um – засуджений, а, е
II	video, vidī, visum, vidēre дивитися	vis-	vis-us, a, um – побачений, а, е
III	absolvo, solvi, solutum, ēre звільняти	absolut-	absolut-us, a, um – звільнений, а, е
IV	punio, īvi, ītum, īre карати	pūnīt-	pūnīt-us, a, um – покараний, а, е

Participium perfecti passivi відмінюється як прикметники I-II відміни. Він є складовою частиною трьох доконаних часів (**perfectum, plusquamperfectum, futūrum II (secundum)**) пасивного стану.

Participium futuri activi

Дієприкметник майбутнього часу активного стану

Participium futuri activi утворюється додаванням до основи супіна суфікса **-ur** і родових закінчень I-II відміни **-us, -a, -um**.

Дієприкметник майбутнього часу активного стану означає намір, готовність що-небудь здійснити. Узгоджується з іменником в роді, числі та відмінку, відмінюється як прикметники I-II відміни:

	Основні форми дієслова	Основа суфіна	Participium perfecti passivi
I	condemno, āvi, ātum, āre засуджувати	condemnāt-	condemnat-ur-us, a, um той, що має намір засудити
II	video, vidi, visum, vidēre дивитися	vis-	vis-ur-us, a, um той, що має намір побачити
III	absolvo, solvi, solutum, ēre звільняти	absolut-	absolut-ur-us, a, um той, що має намір звільнити
IV	punio, īvi, ītum, īre карати	punīt-	punit-ur-us, a, um той, що має намір покарати

Perfectum indicatīvi passivi

Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану

Perfectum indicatīvi passivi утворюється аналітичним шляхом, тобто складається з дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passivi**) основного дієслова і дієслова **esse** в теперішньому часі дійсного способу.

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um sum я був засуджений	visus, a, um sum я був побачений	absolutus, a, um sum я був звільнений	punītus, a, um sum я був покараний
2.	condemnātus, a, um es	visus, a, um es	absolutus, a, um es	punītus, a, um es

3.	condemnātus, a, um est	visus, a, um est	absolutus, a, um est	punītus, a, um est
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a sumus	visi, ae, a sumus	absoluti, ae, a sumus	punīti, ae, a sumus
2.	condemnāti, ae, a estis	visi, ae, a estis	absoluti, ae, a estis	punīti, ae, a estis
3.	condemnāti, ae, a sunt	visi, ae, a sunt	absoluti, ae, a sunt	punīti, ae, a sunt

Exempli gratia: Reus ab arbitro condemnatus est. – Підсудний був засуджений судьою.

Plusquamperfectum indicatīvi passīvi

Давноминулий час дійсного способу пасивного стану

Plusquamperfectum вказує на дію, яка відбулася раніше від іншої минулої дії. **Plusquamperfectum indicatīvi passīvi** складається з двох частин: дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану (**participium perfecti passīvi**) основного дієслова і допоміжного дієслова **esse** в минулому часі недоконаного виду дійсного способу.

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um eram я був засуджений (раніше)	visus, a, um eram я був побачений (раніше)	absolutus, a, um eram я був звільнений (раніше)	punītus, a, um eram я був покараний (раніше)
2.	condemnātus, a, um eras	visus, a, um eras	absolutus, a, um eras	punītus, a, um eras
3.	condemnātus, a, um erat	visus, a, um erat	absolutus, a, um erat	punītus, a, um erat
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a erāmus	visi, ae, a erāmus	absoluti, ae, a erāmus	punīti, ae, a erāmus
2.	condemnāti, ae, a erātis	visi, ae, a erātis	absoluti, ae, a erātis	punīti, ae, a erātis
3.	condemnāti, ae, a erant	visi, ae, a erant	absoluti, ae, a erant	punīti, ae, a erant

Exempli gratia: Apud Romanos feminae ab officiis publicis remotae erant. – У римлян жінок було усунуто від всіх громадських обов'язків.

Futūrum II indicatīvi passīvi Майбутній час доконаного виду
дійсного способу пасивного стану

Futūrum II виражає дію, яка відбудеться у майбутньому раніше, ніж дія, виражена майбутнім першим. **Futūrum II indicatīvi passīvi** складається з **participium perfecti passīvi** основного дієслова і допоміжного дієслова **esse** в майбутньому першому часі дійсного способу.

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um ero	visus, a, um ero	absolutus, a, um ero	punītus, a, um ero
2.	condemnātus, a, um eris	visus, a, um eris	absolutus, a, um eris	punītus, a, um eris
3.	condemnātus, a, um erit	visus, a, um erit	absolutus, a, um erit	punītus, a, um erit
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a erīmus	visi, ae, a erīmus	absoluti, ae, a erīmus	punīti, ae, a erīmus
2.	condemnāti, ae, a erītis	visi, ae, a erītis	absoluti, ae, a erītis	punīti, ae, a erītis
3.	condemnāti, ae, a erunt	visi, ae, a erunt	absoluti, ae, a erunt	punīti, ae, a erunt

Exempli gratia: Nec prius gaudebimus, quam causa nostra finita erit. – Ми будемо веселитися не раніше, ніж наша справа буде завершена.

Перевірте свої знання з граматики

1. Як утворюється і відмінюється Participium perfecti passivi?
2. Як утворюється, яке значення має і як відмінюється Participium futuri activi?
3. Що спільного в утворенні часів перфекта пасивного стану?
4. Як утворюється Perfectum indicatīvi passīvi?
5. Як утворюється Plusquamperfectum indicatīvi passīvi?
6. Як утворюється Futūrum II indicatīvi passīvi?

Вправи

I. 1. Утворіть дієприкметники теперішнього, минулого та майбутнього часу від дієслів:

Iudico, avi, atum, 1; taceo, ui, itum, 2; describo, scripsi, scriptum, 3; finio, ivi, itum, 4.

2. *Визначте час, стан, відмінок, число дієприкметників і перекладіть:*

Dantis, soluti, incidens, scriptum, potens, accusantis, punientis, punitus, tacentem, probatae, laborantium, lecturus, credituris, dictus, eruditus, docti, accepta, missa.

3. *Утворіть третю особу однини та множини всіх часів системи перфекта пасивного стану:*

do, dedi, datum, 1; obideo, sessi, sessum, 2; doceo, ui, ctum, 2; perdo, didi, ditum, 3; permitto, misi, missum, 3.

4. Замініть активну конструкцію пасивною. Перекладіть:

1. Censores populi Romani mores reherunt. 2. Oratio clara advocati iudices commovit. 3. Testator testamentum suum non mutavit.

II. *Перекладіть:*

1. Nomina ipse iure divisa sunt. 2. Ius civile vigilantibus scriptum est (Scaevola). 3. Roma condita est a Romulo et Remo. 4. Leges Romanorum, ad rem publicam pertinentes, severae erant. 5. Apud Romanos feminae ab omnibus civilibus et publicis remotae erant. 6. Voluntas testatoris, quae in testamento scripta est, legis vim habet et non mutatur. 7. Sententiae Ulpiani probatae sunt. 8. Corpus iuris civilis a multis viris claris factum est. 9. Omnem rem familiarem, a patre relictam, filii eius acceperunt. 10. Iudices, consilium capientes in privatas et publicas causas, iusti esse debent. 10. Eum virum defensurus sum, quod is delictum non fecit.

Слова, примітки, персоналії:

1. nomen, inis n ім'я, тут: боргове зобов'язання. 2. vigilans, ntis той, що не спить, пильний. Фразу слід розуміти так: той, хто не користується своїм правом, сам винен у своєму збитку. 5. remotae erant – plusquamperf. ind. pass. дієслова removeo, movi, motum, 2 усувати, звільняти.

Interpretatio stricta

In testamento, a Lucio Titio facto, ita scriptum erat: “Maevius, filius meus primogenitus, heres esto. Lanam, quae die mortis meae in aedibus meis inventa erit, heres meus Seiae, sorori suae, dare damnas (=obligatus) esto”.

Quaestio ita proposita est: an vestis, ex lana facta, legato continetur?

Item Sempronio legata est materia, ex materia autem navis aedificata erat ante mortem testatoris. An navem Sempronio dare obligatus est? Quoniam ex contextu haud ambigua testatoris voluntas non apparet, locus est strictae interpretationi et exacta verbōrum significatio spectatur. Quod ergo est? Testamento videntur comprehensae lana et materia, non autem res artificio et opere confectae; navis igitur et vestis in bonis heredis permanebunt.

Definiōnes iuris Romāni

Heres – спадкоємець, універсальний спадкоємець спадкодавця, який відповідно до цивільного права, призивався за заповітом або за законом

Legatum – легат, відмова, безоплатне заповідальне розпорядження про видачу спадкоємцем певних сум або речей комусь.

Слова, примітки:

esto – imperativus futuri; primogenitus, a, um першородний; aedes, ium pl. покої, дім; quaestio, onis f слідство, розслідування; an питальна частка чи, або; propono, ui, situm, 3 виставляти, пропонувати; quoniam оскільки, тому що; haud не, аж ніяк; ambiguus, a, um двозначний, хиткий; appareo, ere 3 – виявляти, проявляти себе; stringo, ere 3 – виймати, витягати; interpretatio, onis f. – тлумачення; exacte – точно, ретельно; significatio, onis f. – вказівка, посвідомлення, оголошення; comprehendo, ere 3 – зв'язувати, поєднувати; remaneo, ere 2 – залишатися, перебувати

Ad memoriam:

А

Locus regit actum. – Місце керує актом (тобто форма правочину визначається законом місця його укладення).

Sero venientibus ossa – Тим, хто пізно приходить – кістки (Хто пізно ходить, той сам собі шкодить).

Vae victis – горе переможеним.

В

Alea acta est. – Жереб кинуто (слова Цезаря при перетинанні ним річки Рубікон, тобто назад шляху немає).

Ave, Caesar, moritūri te salūtant! – Радій, Цезарю, ті, що йдуть на смерть, вітають тебе! (звернення гладіаторів до імператора перед виходом на арену). Спочатку римляни влаштовували гладіаторські бої лише на поминках, Светоній (69-141) у творі *Життя дванадцяти*

Цезарів пише, що так вітали імператора Клавдія гладіатори, які направлялись на морський бій. Та пізніше ними відзначалися й радісні події: військові перемоги, завершення побудови храму, дні народження імператора.

Bellum omnium contra omnes. – Війна всіх проти всіх (Т. Гоббс).

In maleficiis voluntas spectatur, non exitus. – При злочинах береться до уваги воля, а не результат.

Quot capita, tot sententiae. – Скільки голів, стільки й думок.

LECTIO QUINTA DECIMA

NUMERALE ЧИСЛІВНИК

Латинські числівники (*numeralia*) розділяються на кількісні (*cardinalia*), порядкові (*ordinalia*), розділові (*distributiva*) і прислівникові (*adverbialia*).

Цифри		Cardinalia	Ordinalia
араб.	рим.		
1	I	unus, a, um один, а, е	primus, a, um перший, а, е
2	II	duo, duae, duo два, дві	secundus, a, um; alter, ěra, ěrum
3	III	tres, tria	tertius, a, um
4	IV	quattuor	quartus, a, um
5	V	quinque	quintus, a, um
6	VI	sex	sextus, a, um
7	VII	septem	septĭmus, a, um
8	VIII	octo	octāvus, a, um
9	IX	novem	nonus, a, um
10	X	decem	decĭmus, a, um
11	XI	undĕcim	undecĭmus, a, um
12	XII	duodĕcim	duodecimĭmus, a, um
13	XIII	tredĕcim	tertius decĭmus
14	XI	quattuordĕcim	quartus decĭmus
15	XV	quindĕcim	quintus decĭmus
16	XVI	sedĕcim	sextus decĭmus
17	XVII	septendĕcim	septĭmus decĭmus
18	XVIII	duodeviginti	duodevicesĭmus
19	XIX	undeviginti	undevicesĭmus
20	XX	viginti	vicesĭmus
21	XXI	unus et viginti (viginti unus)	primus et vicesĭmus (vicesĭmus primus)
28	XXVIII	duodetriginta	duodetricesĭmus
29	XXIX	undetriginta	undetricesĭmus
30	XXX	triginta	tricesĭmus
40	XL	quadraginta	quadragesĭmus
50	L	quinquaginta	quingagesĭmus
60	LX	sexaginta	sexagesĭmus
70	LXX	septuaginta	septuagesĭmus
80	LXXX	octoginta	octogesĭmus
90	XC	nonaginta	nonagesĭmus
100	C	centum	centesĭmus
200	CC	ducenti, ae, a	ducentesĭmus

300	CCC	trecenti, ae, a	trecentesimus
400	CD	quadringenti, ae, a	quadringentesimus
500	D	quingenti, ae, a	quingentesimus
600	DC	sescenti, ae, a	sescentesimus
700	DCC	septingenti, ae, a	septingentesimus
800	DCCC	octingenti, ae, a	octingentesimus
900	CM	nongenti, ae, a	nongentesimus
1000	M	mille	millesimus
2000	MM	duo milia	bis millesimus

Numeralia cardinalia Кількісні числівники

Кількісні числівники від 1 до 10, 20 **viginti**, 100 **centum** і 1000 **mille** є основними. Назви десятків і сотень – похідні, утворені від основних числівників. Назви десятків з одиницями, сотень із десятками і одиницями – складені похідні.

Утворення кількісних числівників

1. Числівники від 11 до 17 утворюються так: основний числівник і елемент **-decim: undecim 11, duodecim 12**.

2. Складені числівники з останньою цифрою 8 або 9 утворюються так: від наступного десятка віднімається відповідно 2 або 1:

18 – duodeviginti (2 з 20)

68 – duodeseptuaginta

19 – undeviginti (1 з 20)

69 – undeseptuaginta

3. Числівники – назви десятків від 30 до 90 утворюються так: основний числівник і елемент **-ginta**, тобто десятков: **triginta, septuaginta**.

4. Двозначні числівники від 21 до 99 можна позначати двома способами:

а) спочатку назва десятка, потім одиниці: 77 – **septem septuaginta**;

б) спочатку одиниці, потім сполучник **et i**, наприкінці – назва десятка: 77 – **septem et septuaginta**.

5. Назви сотен від 200 до 900 утворюються так: основний числівник і елемент **-centi**, тобто сто (**centum**), або **-genti** (перед **n**): **ducenti, octingenti**.

6. Числівники більше ста записують так: спочатку сотні, потім десятки, потім одиниці: 452 – **quadringenti quinquaginta duo**.

7. Числівники від 2000 і вище – це сполучення основного числівника зі словом **milia**: 2000 – **duo milia**.

Відмінювання кількісних числівників

Із кількісних числівників відмінюються:

- unus, a, um – як займенниковий прикметник, тобто в **gen. sing.** - **ius, dat. sing. -i**; duo, ae, o – як прикметник I-II відміни у множині, але форми **dat., abl. pl.: duōbus** (для **m, n**), **duābus** (для **f**):

Causus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	unus	una	unum	duo	duae	duo
Gen.	unīus			duōrum	duārum	duōrum
Dat.	uni			duōbus	duābus	duōbus
Acc.	unum	unam	unum	duos	duas	duo
Abl.	unō	unā	unō	duōbus	duābus	duōbus
Voc.	une	una	unum	duo	duae	duo

- **tres, tria** – як прикметник III відміни 2-х родових закінчень у множині

Causus	Plurālis		
	m	f	n
Nom.	tres	tres	tria
Gen.	trium		
Dat.	tribus		
Acc.	tres	tres	tria
Abl.	tribus		
Voc.	tres	tres	tria

- сотні від 200 до 900 – як прикметники I-II відміни у множині:

Causus	Plurālis		
	m	f	n
Nom.	nongenti	nongentae	nongenta
Gen.	nongentōrum	nongentārum	nongentōrum
Dat.	nongentis		
Acc.	nongentos	nongentas	nongenta
Abl.	nongentis		
Voc.	nongenti	nongentae	nongenta

- числівник **mille** вживається тільки в однині і не відмінюється. У множині вживається іменник середнього роду **milia** (тисячі), який відмінюється за III відміною голосного типу. До речі, слово **milia** пишеться з однією літерою **l**, на відміну від слова **mille**.

Causus	Plurālis
Nom.	milia

Casus	Pluralis
Gen.	mīlium
Dat.	mīlībus
Acc.	mīlia
Abl.	mīlībus
Voc.	mīlia

Утворення порядкових числівників

Крім **primus, a, um** перший; **secundus, a, um**; **alter, ěra, ěrum** другий, порядкові числівники є похідними від відповідних кількісних. Exempli gratia, **tertius, a, um** третій; **duodecīmus, a, um** дванадцятий.

Порядкові числівники, починаючи з 18, утворюються за допомогою суфікса **-esīm-** і родових закінчень I-II відміни: **duodevicesīmus, a, um** вісімнадцятий. У складених порядкових числівниках кожен числівник є порядковим (в українській мові – тільки остання). Exempli gratia, 533 – **quingentesīmus tricesīmus tertius**.

Порядкові числівники відмінюються як прикметники I-II відміни, крім **alter, ěra, ěrum**, який відмінюється як займенниковий прикметник.

Numeralia distributīva Розділові числівники

Розділові числівники відповідають на питання по скільки? (quotēni?). Вони утворюються від відповідних кількісних числівників, крім перших двох, за допомогою суфікса **-n-** і родових закінчень множини прикметників I-II відміни **i, ae, a**. Розділові числівники узгоджуються з іменниками в роді, числі та відмінку.

Numeralia adverbīa Прислівникові числівники

Прислівникові числівники відповідають на питання скільки разів? (quotiens?). Прислівникові числівники утворюються від відповідних кількісних. Починаючи від п'яти – за допомогою суфікса **-ies**.

Numeralia distributīva		Numeralia adverbīa	
singūli, ae, a	по одному	semel	раз
bini, ae, a	по два	bis	два рази, двічі
terni, ae, a	по три	ter	тричі
quaterni, ae, a	по чотири	quater	чотири рази
quini, ae, a	по п'ять	quinquies	п'ять разів
seni, ae, a	по шість	sexies	шість разів
septēni, ae, a	по сім	septies	сім разів

octōni, ae, a	по вісім	octies	вісім разів
novēni, ae, a	по дев'ять	novies	дев'ять разів
deni, ae, a	по десять	decies	десять разів
undēni, ae, a	по одинадцять	undecies	одинадцять разів
vicēni, ae, a	по двадцять	vicies	двадцять разів
centēni, ae, a	по сто	centies	сто разів
singūla milia	по одній тисячі	milies	тисяча разів

Синтаксис числівників

1. Кількісні числівники виконують функцію означень іменників. При цьому ті з них, що відмінюються, узгоджуються з іменниками у роді, числі та відмінку:

duo arbitri – два судді

duae leges – два закони

tres species – три види

tria testamenta – три заповіти

2. Числівник **mille** має незмінну форму і не впливає на відмінок іменника: **mille causae** – тисяча справ. Тільки **milia** (**plur.** від **mille**) вимагає після себе **genetivus: duo milia causarum (gen. pl.)** – дві тисячі справ; **tria milia militum** – три тисячі солдатів.

3. Усі елементи складених порядкових числівників мають відмінювану форму, а не тільки в останній, як в українській мові: **vicesimus quintus** двадцять п'ятий або: **annus millesimus nongentesimus quadragesimus quintus** – тисяча дев'ятсот сорок п'ятий рік.

4. При числівниках у латинській мові вживається **Ablativus temporis** (аблятив часу), який указує на час виконання дії, відповідає на питання коли?, у який час? Вживається без прийменника.

Leges duodecim tabularum anno quadringentesimo quinquagesimo ante aeram nostram editae sunt. Закони дванадцяти таблиць були видані 450 р. до н. е.

Римські цифри

Основні цифри: I – 1, V – 5, X – 10, L – 50, C – 100, D – 500, M – 1000. Якщо менша цифра стоїть праворуч від більшої, то вона додається до більшої. Якщо менша цифра стоїть ліворуч від більшої, то вона віднімається з більшої. Комбінуючи цифрові знаки можна записати будь-яке число: **LVIII** 58, **MCMLXXII** 1972, **CDLXIX** 469 etc Черта над цифрою означає її збільшення в 1000 раз.

Римські цифри застосовуються при позначенні частин юридичних документів, дат.

Римський календар

У різні періоди римської історії число місяців у році було різним. Спочатку їх було десять. Потім був прийнятий календар, складений на основі місячно-сонячного циклу, відповідно до якого рік поділявся на дванадцять місяців. Першим місяцем року був березень.

Назви місяців:

Mensis Martius *місяць березень*, від імені бога війни Марса.

Mensis Aprilis *квітень*. Місяць, присвячений Венері.

Mensis Maius *травень*. Назва місяця ототожнюється з німфою Майєю – матір'ю Меркурія.

Mensis Iunius *червень*, по імені дружини Юпітера Юнони.

Mensis Iulius *липень* був названий на честь Юлія Цезаря (у 44 р. до н.е.), до цього називався **Mensis Quintilis** п'ятий місяць (починаючи з березня).

Mensis Augustus *серпень* названий на честь Августа (у 8 р. н.е.), до цього називався **Mensis Sextilis** шостий місяць.

Mensis September *вересень* – сьомий місяць.

Mensis October *жовтень* – восьмий місяць.

Mensis November *листопад* – дев'ятий місяць.

Mensis December *грудень* – десятий місяць.

Mensis Ianuarius *січень* – по імені бога всякого початку Януса.

Mensis Februarius *лютий* від **februo** *очищую* – за назвою свята очисної жертви.

У 46 р. до н.е. Юлій Цезар за допомогою олександрійського математика Сосигена вніс зміни в римський календар. В основу реформи був покладений чотирирічний сонячний цикл (365-365-365-366=1461 день) з нерівною тривалістю місяців (30 і 31 день, у лютому – 28 протягом трьох років і 29 у високосний рік). Першим місяцем року став вважатися січень. По імені реформатора календар назвали юліанським.

У кожному місяці римського календаря було три основних дні, встановлених відповідно до зміни фаз місяця: **Kalendae**, чи **Calendae**, *календи* – перший день місяця (**calo** *скликаю*). Мається на увазі – для оповіщення про молодий місяць). **Nonae**, **arum** (*нони* – п'ятий чи сьомий день місяця залежно від кількості днів у ньому: сьомий день березня, травня, липня, жовтня і п'ятий день інших місяців. Назва походить від числівника **nonus** *дев'ятий*, тому що нони були дев'ятим днем перед наступною основною датою. **Idus**, **uum** – тринадцяте чи п'ятнадцяте число кожного місяця (15-е число

березня, травня, липня, жовтня і 13-е інших місяців). Назва – від дієслова **iduo** *поділяю*. При позначенні дати назви днів ставилися в **Ablativus temporis** – **Kalendis Ianuariis** у *січневій календі*, тобто 1 січня. Для назви дня, що передує основній даті, служило слово **pridie** *напередодні*, після якого вживався знахідний відмінок: **Pridie Kalendas Ianuarias** *напередодні січневих календ*, тобто 31 грудня. Інші дні визначалися залежно від того, скільки днів залишається до найближчої головної дати, причому зараховувався як цей день, так і найближча головна дата. Відлік вівся у зворотному напрямку. День, що позначається, ставився в **ablativus temporis**, за ним – назва головної дати з прийменником **ante**: **ante diem quintum Idus Martias** – **11 березня**.

У римлян був восьмиденний тиждень. Семиденний тиждень з'явився в пізній античності під впливом Сходу. Назви днів тижня: **Dies Lunae** *день Місяця*, понеділок; **Dies Martis** *день Марса*, вівторок; **Dies Mercurii** *день Меркурія*, середа; **Dies Iovis** *день Юпітера*, четвер; **Dies Veneris** *день Венери*, п'ятниця; **Dies Saturni** *день Сатурна*, субота; **Dies Soils** *день Сонця*, неділя.

У республіканський період римляни позначали рік за іменами двох консулів, які обиралися щорічно. Імена їх ставилися в **Ablativus**. Літочислення велося за консульськими списками (**fasti consularis**), які склалися щорічно: **Marco Crasso et Gnaeo Pompeio consulibus**. У *консульство Марка Красса і Гнея Помпея*, тобто в 55 р. до н. е.

Перевірте свої знання з граматики

1. Як утворюються кількісні числівники від 11 до 17?
2. Як утворюються кількісні числівники з останньою цифрою 8 або 9?
3. Як записуються двозначні числа від 21 до 99?
4. Як утворюються кількісні числівники – назви сотен?
5. Які числівники мають парадигми відмінювання?
6. Як узгоджуються кількісні числівники з іменниками?
7. Як утворюються і відмінюються порядкові числівники?
8. Де вживаються розділові і прислівникові числівники?
9. За яким принципом числа записуються римськими цифрами?
10. Що вам відомо про римський календар?

Вправи

I. 1. Провідмініяйте словосполучення: unus testis; duae filiae, tres edicta

2. Запишіть арабськими цифрами і словами : XXI, CLX, CCXCV, DCCCXXXIII, MCMXLI.

3. Запишіть римськими цифрами: 67, 89, 1985, 2003, 508, 94.

4. На фронтоні портика Одеського національного академічного театру опери та балету написано є надпис:

**MDCCLXXXIV MDCCLXXXVII
ARDEBAT ANNO MCMLXVII RESTITUTUM**

Перекладіть надпис. Замініть цифри числівниками.

II. Перекладіть:

1. Nemo debet bis vexari pro una et eadem causa. 2. Plus valet unus oculatus testis, quam auriti decem. 3. Duo litigant, tertius gaudet. 4. Leges duodēcim tabulārum anno ab urbe condīta quadringentesīmo quinquagesīmo edītae sunt. 5. Duas uxōres eōdem tempōre habēre non licet. 6. Septem fuerunt reges Romani: primus fuit Romulus, septimus Tarquinius Superbus. 7. In legione Romana decem erant cohortes, in cohortae tres manipūli, in manipūlo duae centuriae: primo centuria centum milites habebat (unde centuria appellabatur), deinde modo quinquaginta. 8. Roma anno septingentesīmo quinquagesīmo tertio condita est. 9. Nemo potest dominis pariter servire duobus. 10. Duarum civitatum civis esse iure nostro nemo potest.

Слова, примітки, персоналії:

1. vexo, avi, atum, 1 турбувати, мучити (vexari – infinitivus praes. pass.). 2. testis oculatus безпосередній свідок, очевидець; testis auditus тут: свідок за чутками. 6. Tarquinius Superbus, і Тарквіній Гордий (VII і останній римський цар, вигнаний з Рима у 510-509 pp. до н. е.).

De iudiciis publicis

Iudicia publica in republica Romana haec erant. Si quis a consule per quaestorem parricidii vel per duumviros perduellionis capitis condemnabatur, is lege Valeria de provocatiōne ad populum provocare poterat et tum eius res comitiis centuriatis agebatur. Comitiis centuriatis reus aut absolvebatur aut condemnabatur.

Si quis a magistratu mulctae condemnabatur supra, quam lex Aternia Tarpeia permittēbat, id est supra, quam duae oves et triginta boves vel tria milia assum et viginti, condemnatus etiam ad populum provocare poterat et tum comitiis tributis reus aut absolvebatur aut certae mulctae condemnabatur.

Postea iudicia publica ad quaestiones perpetuas perveniēbant. Prima quaestio perpetua ex lege Calpurnia de pecuniis repetundis anno sexagesimo quarto ab Urbe condita constituta est.

Deinde eōdem saecūlo secundum leges Iulias et Cornelias questīōnes perpetuae constitūtae sunt, quae de aliis criminibus iudicia committēbant, uti de crimīne maiestātis, de adulteriis, de sicariis et veneficiis, de parricidio, de peculātu, de ambītu, de annōna et cetēris criminibus.

Publicōrum iudiciōrum quaedam capitalia sunt, quaedam non capitalia. Capitalia sunt, ex quibus poena mors aut exsilium est, hoc est aqua et igni interdictio.

Слова, примітки, персоналії:

Valerius, і м римський консул у 449 р. до н. е.; parricidium, і н вбивство, державна зрада; duumvīr, і м дуумвір, член судової колегії; Aternius, і м римський консул, юрист; lex Aternia Tarpeia закон Атернія про розмір грошових штрафів (454 р. до н. е.); permitto, 3 тут: дозволяти; Calpurnius, і м Кальпурній, римський консул 133 р. до н. е.; lex Calpurnia закон Кальпурнія про хабарі (149 р. до н. е.); pecunia peretundārum гроші, які підлягають стягненню з адміністративних осіб, як одержані ними у вигляді хабарів чи шляхом вимагання; comitia tributa збори у Римі, учасники якого голосували по трибах; comitia centuriāta народні збори у Римі, учасники яких голосували по центуріях; questīōnes perpetuae постійні суди, у класичну епоху: регулярний кримінальний процес обвинувального характеру (ordo iudicorum publicorum) на відміну від більш раннього кримінального процесу – comitia; Cornelia lex за цим законом (82 р. до н. е.) було організовано окремі суди для ряду кримінальних злочинів; aqua et igni interdicere відмовляти у воді і вогні, відмовляти у всіх громадянських і майнових правах для тих, хто збирався у вигнання (несанкціоноване повернення з якого порівнювалося до стану поза законом).

Ad memoriam:

A

Leges duodecim tabularum (LXIIТ). – Закони XII таблиць.

Non bis in idem – Не двічі про те саме. Формула римського права – не може бути двох висловлювань стосовно однієї провини.

Pacta tertiis nec nocent nec prosunt – Договори не спричиняють третім особам ані шкоди, ані користі.

Quaesitor, -ōris m – слідчий.

Res nullius cedit primo occupanti – Річ нічия стає власністю першого, хто її захопить.

Semel heres – semper heres. Одного разу спадкоємець – завжди спадкоємець.

Tabella quaestiōnis – протокол допиту.

Tertius interveniens – третейський суддя.

Testes citāre – викликати свідків

Testes interrogāre – допитувати свідків.

Testes muti – німі свідки, речові докази.

Testis unus – testis nullus – Один свідок – не свідок.

Tres faciunt collegium – Троє утворюють товариство. Положення римського права, сформульоване в Дігестах Юстиніана.

В

Bis dat, qui cito dat. Подвійно дає той, хто дає швидко.

Conscientia – mille testes. – Совість – тисяча свідків.

Duabus sedere sellis – Сидіти на двох стільцях.

E pluribus unum. – З багатьох єдине (гасло США).

Primus omnium – Перший з усіх.

Semel scriptum, decies lectum. – Раз написано, десять разів прочитано.

Tertium non datur. – Третього не дається.

Una hirundo non facit ver. – Одна ластівка не робить весни. Грецький байкар Езоп (VI ст. до н.е.) розповідає про молодого марнотратника і ластівку. Юнак прогуляв усі гроші, що отримав від батька. Якось побачив в небі першу ластівку. Зрадивши, що скоро літо, юнак продав свій теплий плащ. Проте невдовзі стало ще холодніше, ластівка замерзла, а хлопець почав її лаяти, нібито вона його обдурила.

Unus dies gradus est vitae. – Один день – це крок життя.

Unus multōrum – Один з багатьох.

Accusativus cum infinitivo Знахідний відмінок з інфінітивом

Інфінітивний зворот **accusativus cum infinitivo** є поширеним додатком або підметом після дієслів і дієслівних сполучень зі значенням “говорити”, “думати”, “радіти”, „бажати” etc. Цей зворот складається з іменника, субстантивованого прикметника або займенника в *accusativus* і дієслова в *infinitivus*. *Infinitivus* виступає у ролі логічного присудка, *accusativus* – як логічний підмет. Перекладається підрядним додатковим реченням зі сполучником що (щоб, як). У цьому звороті вживаються всі види інфінітива. *Infinitivus praesentis* вказує на одночасну дію, *infinitivus perfecti* – на попередню, *infinitivus futuri* – на майбутню.

Зворот **accusativus cum infinitivo** ставиться після дієслів зі значенням:

1) говорити: *dicere* – говорити, *tradere* – передавати, *polliceri* – обіцяти, *respondere* – відповідати etc.;

2) наказувати: *iubere* – наказувати, *vetare* – забороняти, *sinere* – дозволяти etc.;

3) думати: *putare* – думати, *sensere* – оцінювати, думати, *cogitare* – мислити, *credere* – вірити, *sperare* – сподіватися, *scire* – знати etc.;

4) відчувати: *sentire* – відчувати, *videre* – бачити, виглядати, *audire* – чути etc.;

5) бажати: *cupere* – бажати, *velle (volo)* – бажати, хотіти, *nolle (nolo)* – не хотіти, не бажати etc.;

6) після безособових дієслів і зворотів: *necesse est* – необхідно, неодмінно, *notum est* – відомо, *constat* – відомо, *oportet* – слід, *manifestum est* – очевидно etc.

Exempli gratia:

1. Якщо інфінітивом виражена дія одночасна з дією основного дієслова, вживається **infinitivus praesentis**:

Arbiter videt (vidēbat, vidēbit) reum culpam negare. – Суддя бачить (бачив, буде бачити), що підсудний заперечує провину.

2. Якщо інфінітивом виражена дія, яка передре дії основного дієслова, вживається **infinitivus perfecti**:

Arbiter videt (vidēbat, vidēbit) reum culpam negavisse. – Суддя бачить (бачив, буде бачити), що підсудний заперечив провину.

Constat ad salutem civium inventas esse leges. – Відомо, що закони винайдено для блага громадян.

3. Якщо інфінітивом виражена майбутня дія стосовно основного дієслова, вживається **Infinitivus futuri**:

Arbiter videt (vidēbat, vidēbit) reum culpam negaturum esse. – Суддя бачить (бачив, буде бачити), що підсудний буде заперечувати провину.

Nota bene!

У звороті при одному інфінітиві буває два знахідних відмінки: **accusatīvus** логічного підмета (**reum**) і **accusatīvus** прямого додатка (**culpam**). **Accusatīvus** логічного підмета перекладається називним відмінком (підсудний), а **accusatīvus** прямого додатка – знахідним (провину).

Якщо у звороті **accusatīvus cum infinitīvo** діюча особа та ж сама, що і в цілому реченні, то у звороті вживається зворотний займенник се в значенні він, вона, вони:

Marcus advocato dicit se testamentum **fecisse**. Марк говорить адвокату, що він (Марк) склав заповіт.

Nominatīvus cum infinitīvo Називний відмінок з інфінітивом

Інфінітивний зворот **nominatīvus cum infinitīvo** – це синтаксичний зворот, що складається з іменника (займенника)-підмета у **nominatīvus** і дієслова-присудка, яке вживається у формі інфінітива будь-якого часу. Цей зворот вживається після дієслів з тим же значенням, що й **accusatīvus cum infinitīvo**, тільки в пасивному стані. Особливістю звороту **nominatīvus cum infinitīvo** є те, що дієслово, від якого залежить зворот, узгоджується з підметом в особі і числі головного речення. Перекладається підрядним додатковим реченням зі сполучниками *quo* або *quod*:

Praetor ius reddere dicitur. Кажуть, що претор чинить правосуддя.

Якщо присудок є складним, то іменна частина теж стоїть у **nominatīvus**. **Nominatīvus cum infinitīvo** виконує роль поширеного підмета. **Nominatīvus** виступає підметом речення і звороту, **infinitīvus** – логічним присудком звороту:

1. **Traditur Cicero vir disertissimus fuisse**. Передають, що Цицерон був найкрасномовнішою людиною.

2. **Videtur sententia Scaevolae vera esse**. Вагається, що сентенція Сцеволи є правильною.

Nominatīvus cum infinitīvo часто вживається після таких дієслів у пасивному стані:

- 1) **dicor, trador, feror** – говорять, що я ...
- 2) **putor, intellegor, existimor** – думають, що я ...; вважають, що я .
- 3) **videor** – здається, що я ...

4) **vetor** – забороняють, щоб я ...

5) **prohibeor** – перешкоджають, щоб я ...

6) **iubeor** – наказують, щоб я ... ;**sinor** – дозволяють, щоб я ...

У юридичних джерелах **Nominativus cum infinitivo** вживався частіше при дієсловах **videor, intellegor, existimor**, які в цих джерелах мають значення ствердження: вважається (але не здається!), розглядається, стверджується.

У звороті особові займенники, що виступають у ролі підмета, опускаються і визначаються особовим закінченням дієслова-присудка:

videor intellegere – здається, що я розумію

vidēris intellexisse – здається, що ти зрозумів

vidētur intellectūrus esse – здається, що він зрозуміє

vidēmur intellegere – здається, що ми розуміємо

videmīni intellexisse – здається, що ви зрозуміли

videntur intellectūri esse – здається, що вони зрозуміють.

Перевірте свої знання з граматики

1. Які види інфінітивів вам відомі?
2. Як утворюються інфінітиви всіх часів і станів?
3. Що таке Accusativus cum infinitivo?
4. При яких дієсловах і дієслівних словосполученнях вживається зворот Accusativus cum infinitivo?
5. Які форми інфінітивів вживаються, коли дія одночасна; передудє дії основного дієслова; дія майбутня стосовно основного дієслова?
6. Як перекладається зворот Accusativus cum infinitivo на рідну мову?
7. Що таке Nominativus cum infinitivo?
8. Після яких дієслів вживається зворот Nominativus cum infinitivo?
9. Як перекладається зворот Nominativus cum infinitivo на рідну мову?

Вправи

I. 1. Утворіть і перекладіть усі форми інфінітивів для дієслів: Iudico, avi, atum, 1; taceo, ui, itum, 2; describo, scripsi, scriptum, 3; finio, ivi, itum, 4.

II. Прекладіть. Визначте інфінітивні звороти:

1. Constat ad salutem civium inventos esse leges. 2. Meum esse aio. 3.

Paulus negat actiōnem in hoc casu a praetōre dari. 4. Publium Sempronium herēdem meum esse iubeo. 5. Lex iubet scelerātōs punīri. 6. Actor probat se agrum possidēre. 7. Scimus Ciceronem oratorem clarissimum fuisse. 8. Ulpiānus dicit sententiam Iuliāni veram esse. 9. Sententia Pauli vera esse vidētur. 10. Lex vetat quemque bis pro uno scelēre punīri. 11. Putāmus leges Romanōrum esse iustas et necessarias. 12. Quod non vetat lex, hoc vetat fieri pudor (Senēca). 13. Dicēris culpam tuam negāre non potuisse. 14. Qui tacet, consentīre vidētur.

Слова, примітки, персоналії:

1. **invenio, veni, ventum, 4** тут: створювати, винаходити. 8. **Iulianus, i m (Salvius)** Сальвій Юліан – один з найвидатніших юристів за всю історію римського права, працював за часів імператора Адріана, склав за його дорученням **edictum perpetuum** (постійно діючий едикт, зміни в який можна було вносити тільки з дозволу імператора). 11. **Senēca, ae m (Lucius Annaeus)** Луцій Аней Сенека (бл. 4 р. до н.е. – 65 р. н.е.) римський філософ, політичний діяч і письменник.

Mancipatio

Mancipatio est imaginaria quaedam venditio, quod ad ipsum ius proprium civium Romanōrum est. Eāque res ita agitur: coram non minus quam quinque testibus, civibus Romanis puberibus et praeterea alio eiusdem condicionis, qui libram aeneam teneat, qui appellatur libripens, is qui mancipio accipit, aes tenet et ita dicit: Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio isque mihi emptus esto hoc aere aeneaque librā. Deinde aere percutit, libram idque aes dat ei, a quo mancipium accipit, quasi pretii loco.

Ideo autem aes et libra adhibetur, quia olim aereis tantum nummis utebantur, nec ullus aureus vel argenteus in usu erat, sicut ex lege Duodēcim tabulārum intellegere possumus. Eorumque nummōrum vis et potestas non in numero erat, sed in pondere

Mancipatio locum habet inter cives Romanos eosque peregrinos, quibus commercium datum est (Gaius).

Definiōnes iuris Romāni

Mancipatio, onis f манципація – формальне, абстрактне і довільне надбання квіритського права (**ius Quiritium** – найдавніше право римської громади, що спочатку поширювалося тільки на патриціїв, а потім на всіх римлян). Спочатку **mancipatio** була продажем за готівку (за мідь). Потім – уявний продаж (**venditio imaginaria**): набувач брав переданий предмет, вимовляючи урочисту формулу у

присутності п'ятьох свідків і вагаря (**libripens**), ударяв шматком необробленої міді (**randusculum**) по вагах і передавав мідь відчужувачу.

Слова, примітки, персоналії:

coram у присутності; **pubes, eris** повнолітній, дорослий; **teneat** дієслово **teneo, tenui, tentum, 2** у **Praesens coniunctivi activi** перекладати так: тримав би; **libra aenea** мідні ваги; **libripens, endis m** вагар (присутній під час формальних угод); **aio (verbum defectivum** неправ. дієслово) я кажу, що... – головне дієслово, далі – зворот **Accusativus cum infinitivo**; **ideo** тому, з тієї причини; **percutio, cussi, cussum, 3** тут: ударяти; **pretii loco** замість ціни; **quibus commercium datum est** яким надано право займатися, торгівлею, укладати угоди.

Ad memoriam:

А

Fatētur facinus, qui iudicium fugit. – Визнає себе винним той, хто уникає суду.

Fur semper moram facere videtur. – Вважається, що злодій завжди зволікає.

Legem brevem esse oportet – Закон мусить бути коротким.

В

Admiror te, paries, non cecidisse ruinis, Qui tot scriptorum toedia sustineas. – Я дивуюся тобі, стіно, що ти досі не впала в руїнах, витримуючи на собі дурниці стількох писак (графіті у Помпеях).

Hominem te esse memento! – Пам'ятай, що ти людина!

Homo sum: humani nihil a me alienum puto – Я людина, і вважаю, що ніщо людське мені не чуже. (Теренцій)

Mendacem memorem esse oportet. – У брехуна має бути добра пам'ять.

Nec scire fas est omnia. – Неможливо знати все.

Notum est amorem caecum esse. – Відомо, що кохання сліпе.

Ruthenorum me esse gloriator et libenter profiteor. – Я з русинів, про що заявляю охоче і з гордістю (Станіслав Оріховський-Роксолан – український філософ, письменник XVI ст.).

Scio me nihil scire – Я знаю, що нічого не знаю. Переклад латиною славетних слів Сократа, які наводить його учень Платон у творі *Апологія Сократа*.

ЛЕСТІО СЕПТИМА ДЕСИМА

ВІДДІЄСЛІВНІ ІМЕННІ ФОРМИ

Gerundium Віддієслівний іменник

Герундій (Gerundium) – віддієслівний іменник, що означає процес дії і вживається тільки в непрямих відмінках однини. Відповідає в українській мові іменникам на *-ння* (навчання, плавання). Герундій утворюється від основи інфекта за допомогою суфіксів **-nd-** (для I-II дієвідміни), **-end-** (для II-IV дієвідміни) і закінчень II відміни однини:

	I	II	III	IV
Nom	condemnāre	vidēre	absolvēre	punīre
Gen.	condemna-nd-i	vide-nd-i	absolv-end-i	puni-end-i
Dat.	condemna-nd-o	vide-nd-o	absolv-end-o	puni-end-o
Acc.	ad condemna-nd-um	ad vide-nd-um	ad absolv-end-um	ad puni-end-um
Abl.	condemna-nd-o	vide-nd-o	absolv-end-o	puni-end-o

Перекладається герундій як інфінітив, віддієслівний іменник чи дієприслівник залежно від контексту.

Genetivus герундія виступає в ролі неузгодженого означення:

onus probandi – тягар доказу;

ius utendi – право використання (використовувати);

ius edicendi – право видавати едикти;

ius puniendi – право покарання (карати).

Exempli gratia:

Leges figendi et refigendi consuetudo periculosissima est. – Звичка встановлювати, а потім переробляти закони є найнебезпечнішою.

У цьому ж відмінку може вживатися з постпозитивними прийменниками **causā, gratiā: defendendi causā** для захисту.

Dativus герундія вживається значно менше і виражає мету дії: **studemus discendo** – прагнемо до навчання.

Accusativus герундія з прийменником **ad** служить для вираження мети: **ad legendum** – для читання; **ad referendum** – для доповіді; **ad intellegendum** – для розуміння.

Ablativus герундія вживається у значенні обставини способу дії і тоді може перекладатися дієприкметником:

Exempli gratia:

Castigat ridendo mores. – Сміючись (сміхом), виправляти нрави (звичаї). (Гасло театру комедії (Opéra Comique) у Парижі).

Docendo dicere – навчаючи (навчанням), вчити.

Також **Ablativus** вживається з прийменниками **ex** (з), **de** (про), **in** (в, на), **ab** (від): **culpa in eligendo** провина у виборі; **in iudicando criminosa celeritas** у судочинстві (засудженні) покvapливiсть є злочинною; **voluptas ex legendo** – задоволення від читання; **de utendo legum** – про користування законами.

Gerundivum Віддієслівний прикметник

Герундив (**Gerundivum**) – віддієслівний прикметник зі значенням необхідності в пасивному стані. Герундив утворюється від основи інфекта за допомогою суфіксів **-nd-** (для I-II дієвідміни), **-end-** (для III-IV дієвідміни) і родових закінчень прикметників I-II відміни – **us, -a, -um**:

I. **condemnare – condemnandus, a, um** той (та, те), кого слід засуджувати;

II. **vidēre – videndus, a, um** той (та, те), кого слід побачити;

III. **absolvēre – absolvendus, a, um** той (та, те) кого слід звільнити;

IV. **punire – puniendus, a, um** той (та, те) кого слід покарати.

Функції герундива в реченні:

1. Герундив може виконувати функцію узгодженого означення. У цьому значенні він відповідає дієприкметнику пасивного стану: **pactum servandum** – угода, якої слід дотримуватися. У непрямих відмінках за смислом дорівнюється герундію і перекладається інфінітивом, віддієслівним іменником або дієприкметником: **cupiditas pacti servandi** – бажання виконувати угоду; **decemviri legibus scribendis** – децемвіри для написання законів.

2. Герундив у сполученні з різними формами дієслова **esse** утворює описову дієвідміну пасивного стану (**coniugatio periphrastica passiva**) і виражає повинність, необхідність. Діюча особа виражається давальним відмінком. Речення перекладається за допомогою слів *необхідно, слід, треба*:

Pacta sunt servanda. Угод слід дотримуватися. **Pacta sunt civitatibus servanda.** Державам слід дотримуватися угод.

Et altera pars audienda est. – Й інша сторона повинна бути вислухана. **Et altera pars arbitro audienda est.** – Судді слід вислухати й іншу сторону.

3. У безоособових конструкціях вживається герундив у середньому роді із дієсловом-зв'язкою **esse**:

Quod erat demonstrandum. – Що й треба було довести.

Memorandum est. – Слід пам'ятати.

Verba deponentia Відкладні дієслова

Відкладними називаються дієслова, які мають пасивну форму, а значення активне (порів. в українській: сподіватися, посміхатися). Відкладні дієслова мають не чотири, а три основні форми: 1) **praesens**, 2) **perfectum**, 3) **infinitivus praesentis**:

I. *arbitror, arbitrātus sum, āri* – думати, вважати;

II. *polliceor, pollicitus sum, ēri* – обіцяти;

III. *utor, usus sum, uti* – користуватися;

IV. *experior, expertus sum, īri* – випробовувати, позиватися.

Відкладні дієслова відмінюються як звичайні, але у пасивному стані. **Imperativus praesentis** має в **singularis** закінчення **-re**, а в **pluralis** – **-mini**: **arbitrare** думай!; **arbitramini** думайте!.

Verba semideponentia Напіввідкладні дієслова

Напіввідкладними називаються дієслова, які часи системи інфекта утворюють в активному стані, а часи системи перфекта – у пасивному, або навпаки:

audeo, ausus sum, audēre – радіти

gaudeo, gavīsus sum, gaudēre – радіти;

soleo, solītus sum, solēre – мати звичку;

confido, confīsus sum, confidēre – довіряти;

diffido, diffīsus sum, diffidēre – не довіряти;

revertor, reverti, reverti – повертатись.

Неправильне дієслово *eo, ii, itum, ire ūtu*

У дієслова **eo** у часах системи інфекта перед приголосними виступає голосний основи **i**, перед голосними – **e**.

Indicatīvus					
Praesens		Imperfectum		Futūrum I	
Singularis	Pluralis	Singularis	Pluralis	Singularis	Pluralis
1. <i>eo</i>	1. <i>imus</i>	1. <i>ibam</i>	1. <i>ibāmus</i>	1. <i>ibo</i>	1. <i>ibīmus</i>
2. <i>is</i>	2. <i>itis</i>	2. <i>ibas</i>	2. <i>ibātis</i>	2. <i>ibis</i>	2. <i>ibītis</i>
3. <i>it</i>	3. <i>eunt</i>	3. <i>ibat</i>	3. <i>ibant</i>	3. <i>ibit</i>	3. <i>ibunt</i>
Perfectum		Plusquamperfectum		Futūrum II	
Singularis	Pluralis	Singularis	Pluralis	Singularis	Pluralis
1. <i>ii (ivi)</i>	1. <i>imus</i>	1. <i>iēram</i>	1. <i>ierāmus</i>	1. <i>iēro</i>	1. <i>ierīmus</i>
2. <i>isti (iisti)</i>	2. <i>istis (iistis)</i>	2. <i>iēras</i>	2. <i>ierātis</i>	2. <i>iēris</i>	2. <i>ierītis</i>
3. <i>iit</i>	3. <i>iērunt</i>	3. <i>iērat</i>	3. <i>ierant</i>	3. <i>iērit</i>	3. <i>iērunt</i>

Imperatīvus praesentis: i! – йди!, **ite!** – йдїть!

Infinitīvus praesentis: ire; infinitīvus perfecti: isse

Participium praesentis actīvi: iens, euntis.

Gerundium: eundi; eundo; (ad) eundum.

Gerundivum: eundus, a, um.

У пасиві зафіксовано лише форму 3-ої особи однини у безособовому значенні: **itur ідуть; itum est ішли.**

Перевірте свої знання з граматики

1. Яке значення має Gerundium?
2. Як утворюється і відмінюється Gerundium?
3. Які дієслівні ознаки властиві герундію?
4. Як перекладається Gerundium рідною мовою?
5. Як утворюється Gerundivum?
6. Якими є функції герундива у реченні?
7. Як замінити Gerundium на Gerundivum?
8. Що таке відкладні дієслова? Які дієслівні форми вони утворюють і як перекладаються?
9. Що таке напіввідкладні дієслова? Які дієслівні форми вони утворюють і як перекладаються?

Вправи

I. 1. Утворіть усі форми герундія і герундива від поданих дієслів, перекладіть:

obligo, avi, atum 1 зобов'язувати; recupero, avi, atum 1 знову одержувати; informo, avi, atum 1 інформувати, повідомляти; doceo, ui, ctum 2чити; vivo, xi, ctum 3жити, disco, didici, —, 3учитися. eligo, legi, lectum 3вибирати

II. Перекладіть, укажіть герундії і герундиви, поясніть їх вживання:

1. In iudicando criminosa celeritas. 2. In novo casu novum remedium apponendum est. 3. Homo ad intellegendum et ad agendum natus est. 4. Libertas est potestas faciendi id, quod iure licet. 5. Magistratus populi Romani ius edicendi habent. 6. Lex iubet, quae facienda sunt, prohibetque contraria. 7. Interpretare et concordare legis legibus est optimus interpretandi modus. 8. Lex deficere non potest in iustitia exhibenda. 9. Culpa demonstrata punienda est. 10. Ius legum ferendarum habebant maximi magistratus Romanorum. 11. Turpes conditiones remittendae sunt (Marcellus). 12. Ut ad cursum equus, ad arandum bos, ad indagandum

canis, sic homo ad intelligendum et agendum natus est. 13. Minime sunt mutanda, quae interpretationem certam semper habuerunt (Paulus). 14. Non est certandum de regulis iuris. 15. Qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequitur. 16. Non exemplis sed legibus iudicandum est (Celsus).

Слова, примітки, персоналії:

1. **celeritas, atis f** тут: поквалітивість. 2. **casus novus** безпрецедентна справа; **appono, posui, positum 3** тут: застосовувати. 11. **Marcellus Ulpius** Ульпій Марцел – видатний римський юрист II ст. 13. **quae habuerunt** що вже дістали (мають) **plusquamperf. ind. act.** 14. **regulae iuris** норми права. 15. **matrem sequitur** наслідуює після матері

De decemviris

Anno ante aeram nostram CCCCLIII Romani tres viros legum cognoscendarum causam in Graeciam miserunt. Hi primum Athenas ad Solonis leges describendas venerunt. Tum in alias Graeciae civitates ad leges, mores, instituta cognoscenda iter fecerunt. Post legatorum reditum proximo anno decemviri legibus scribendis creati sunt. In his fuit Appius Claudius, vir magnae auctoritatis et probitatis. Leges in XII tabulis inscriptae sunt. Anno CCCL iterum decemviri ad rem absolvendam creati sunt. Proximo anno decemviris munus abrogatum est, quod in legibus scribendis severiores fuerant.

Слова, примітки, персоналії:

anno – ablativus temporis; causam прийменник (з **genetivus**); **Solonis m** Солон, афінський законодавець, архонт 594 р. до н. е., один із семи мудреців, помер у 559 р. до н. е., у результаті реформ, здійснених Солоном, в Афінах сформувалася демократія, скасоване боргове рабство, пом'якшено кримінальне законодавство; **Appius Claudius** Апій Клавдій – консул і децемвір (451-450 рр. до н.е.), відомий своєю жорстокою політикою проти плебеїв; **iterum** знову, ще раз; **munus, eris n** обов'язок; **severiores – gradus comparativus.**

De servitutibus

Servitutes aut personarum sunt, ut usus et ususfructus, aut rerum, ut servitutes rusticorum praediorum et urbanorum. Servitutes rusticorum praediorum sunt hae: iter, actus, via, aquaeductus.

Iter est ius eundi, ambulandi hominis, non etiam iumentum agendi.

Actus est ius agendi vel iumentum vel vehiculum. Itaque qui iter habet, actum non habet, qui actum habet et iter habet etiam sine iumento.

Via est ius eundi et agendi et ambulandi: nam et iter et actum in se via

continet.

Aquaeductus est ius aquam ducendi per fundum aliēnum (Ulpianus, Marcianus).

Definiōnes iuris Romāni

Servitutes – сервітути, речові права на чужу річ, що забезпечують повне або часткове користування річчю й нерозривно пов'язані з певною земельною ділянкою або з певною особою.

Servitutes personarum (hominem) – особисті сервітути, які нерозривно пов'язані з певною особою.

Usus – право користування чужою річчю.

Ususfructus – право на користування чужим майном, одержання з нього доходів як особистий сервітут.

Servitutes praediorum (rerum) – земельні сервітути, які нерозривно пов'язані з певною земельною ділянкою.

Servitutes praediorum rusticorum – сільські земельні сервітути.

Servitutes praediorum urbanorum – міські земельні сервітути.

Примітки: йдеться про сільські сервітути: **iter, itinēris n** тут: право проходу; **actus, us m** тут: право прогону скота; **via, ae f** тут: право проїзду повозок через чужу ділянку; **aquaeductus, us m** тут: право проведення води через чужу ділянку; **eundi – genetivus** герундія від дієслова **eo, ii, itum, ire** йти

Ad memoriam:

A

Ad deliberandum – До роздумів, для роздумів.

Animus iniuriandi – Готовність вчинити злочин, злочинний намір.

Culpa in eligendo – Провина у виборі (відповідальність за шкоду, заподіяну довіреною особою).

Honōris causā – З повагою до заслуг.

In dubiis reus est absolvendus. – У сумнівних випадках обвинувачуваний звільняється від переслідування.

Ius navigandi. – Право судноплавства (морське право).

Ius possidendi. – Право володіння.

Ius respondendi. – Право публічних консультацій.

Ius utendi et abutendi. – Право користування і використовування, право користуватися річчю за власним розсудом, тобто право власності.

Ius utendi-fruendi. – Право користування річчю і плодами (доходами) від неї.

Modus vivendi – Спосіб життя, порядок взаємовідносин (у міжнародному праві).

Onus probandi – Тягар доказу, повинність наводити докази

Pacta sunt servanda. – Угод слід дотримуватися.

В

Aliis inserviando consūmor. – Слугуючи іншим, виснажуюсь сам. Напис під свічкою, символом самопожертвування, який міститься у популярних в Європі XVI ст. збірках символів і емблем

Argumenta non numeranda, sed ponderanda sunt. – Докази треба не рахувати, а зважувати. Положення формальної логіки.

Ars amandi – *Мистецтво кохання* – назва твору римського поета Овідія (43 р. до н.е. – 18 р. н.е.)

De gustibus non disputandum. – Про смаки не слід сперечатися (про смаки не сперечаються).

Docendo discimus – Навчаючи (інших), ми навчаємося (самі).

E duobus malis minimum eligendum est. – Із двох лих слід вибрати найменше.

Equi donāti dentes non sunt inspiciendi. – Дарованому коню в зуби не треба дивитися.

Gutta cavat lapidem non ví, sed saepe cadendo. – Крапля точить камінь не силою, а частим падінням. Перша частина вислову належить Овідію. Доповнив її англійський єпископ Латимер (1485 – 1555).

Locus standi. –Точка зору.

Memento moriendum esse. – Пам'ятай, що треба вмирати. Формула вітання, якою обмінювались при зустрічі монахи ордену траппістів, заснованого 1664 року.

Patriae in serviendo consūmor. – Я виснажуюсь від служіння батьківщині. (Бісмарк)

Pax quaerenda est – Слід добиватися миру.

Quod erat demonstrandum (скорочено **Q.e.d.**) – Що треба було довести.

Verbis ut nummis utendum est. – Словами треба користуватися як грошима (економно).

LECTIO DUODEVICESIMA

ABLATĪVUS ABSOLŪTUS АБЛАТИВ НЕЗАЛЕЖНИЙ

Ablatīvus absolūtus (аблатив незалежний або самостійний) – це незалежний дієприкметниковий зворот, який виконує у реченні функцію скороченого підрядного речення обставини, часу, причини, умови, способу дії. Логічний підмет звороту виражений іменником, субстантивованим прикметником чи займенником в **ablatīvus**. Логічний присудок виражений дієприкметником і узгоджується з логічним підметом в роді, числі і відмінку. Іменник, узгоджений з дієприкметником, не залежить від жодного члена речення.

Participium praesentis actīvi вживається, якщо дія у звороті і в головному реченні відбувається одночасно. **Participium perfecti passīvi** вживається тоді, коли дія у звороті відбулася раніше, ніж дія у головному реченні.

Nota bene! Ознакою звороту є наявність у реченні дієприкметника в **ablatīvus**, узгодженого в роді, числі і відмінку з іменником або займенником.

Переклад речень зі зворотом Ablatīvus absolūtus

Зворот перекладається:

1. Підрядними обставинними реченнями часу, причини, допусту, умови, способу дії, які вводяться відповідними сполучниками *коли, після того як, хоча, якщо, як* тощо.

2. Дієприслівниковим зворотом, коли до складу звороту входить **participium perfecti passīvi** та граматичний підмет в основній частині речення і логічний підмет у звороті – це одна і та ж діюча особа.

3. Віддієслівним іменником із прийменником (зі стилістичних міркувань).

Порядок перекладу речень з **Ablatīvus absolūtus** є таким:

1. Логічний підмет, виражений іменником або займенником в **ablatīvus**, ставиться у **nominatīvus** і стає підметом підрядного речення.

2. Логічний присудок, виражений дієприкметником, перекладається особовою формою дієслова в тому ж стані, що й дієприкметник. Час логічного присудка залежить від часу дієслова-присудка головного речення.

3. Підрядне речення вводиться за допомогою сполучника.

Exempli gratia:

1. *Lex, senatoribus contradicentibus, probata non est.* – Закон не був схвалений, тому що сенатори були проти (заперечували).

2. *Troiā delētā, Graeci in patriam revertērunt.* – Коли Троя була зруйнована, греки повернулись на батьківщину. Або: Зруйнувавши Трою, греки повернулись на батьківщину. Після зруйнування Трої, греки повернулись на батьківщину

3. *Tres fratres communem hereditatem inter se diviserunt, instrumentis interpositis.* – Троє братів розділили між собою спільний спадок, коли (після того як) документи були складені. Або: Склавши документи, троє братів розділили між собою спільний спадок.

4. *Testibus deponentibus in pari numero dignioribus est credendum.* – Якщо свідки дали показання в рівній кількості з обох сторін, слід вірити більш гідним.

5. *Paribus sententiis reus absolvitur.* – Якщо рівна кількість голосів, підсудний виправдується.

Неповний Ablatīvus absolūtus

Ablatīvus absolūtus може бути неповним, коли він складається з логичного підмета в **ablatīvus** і узгодженою з ним іменної частини логичного присудка. Дієслово-зв'язка **esse** при цьому не вживається, оскільки це дієслово не має дієприкметникових форм. Як іменна частина можуть використовуватися такі іменники: **dux** вождь, **consul** консул, **iudex** суддя, **testis** свідок, **praetor** претор, **auctor** керівник, радник etc.; прикметники: **vivus** живий, **mortuus** мертвий, **invītus** не бажаний, **salvus** здоровий etc. У такому випадку зворот, як правило, перекладається іменником з прийменником.

Exempli gratia:

1. *Catōne auctōre, nova lex lata est.* – Під керівництвом Катона було видано новий закон.

2. *Cicerōne consule, coniuratio Catilīnae erupit.* – За консульства Цицерона вибухнула змова Катіліни.

3. *Caesāre vivo Romāni multas victorias paravērunt.* – За життя Цезаря римляни здобули багато перемог.

Перевірте свої знання з граматики

1. Що таке Ablatīvus absolūtus?
2. Які часові форми дієприкметника вживаються у цьому звороті?
3. У яких випадках вживається Participium praesentis actīvi?
4. У яких випадках вживається Participium perfecti passīvi?

5. Які частини мови можуть вживатися у цьому звороті замість дієприкметника?

6. Як зворот перекладається на рідну мову?

Вправи

I. Перекладіть, звертаючи увагу на зворот **ablativus absolutus**:

1. Actōre non probante, reus absolvitur. 2. Causā cognitā, praetor actiōnem dat aut denēgat. 3. Qui, vetante praetōre, fecit, adversus edictum fecisse vidētur (Digesta). 4. Regibus expulses consules Romae creati sunt. 5. Me absente, consilium bonum captum est. 6. Lex, nemine contradicente, probāta est. 7. Lege latā in senātum, senatōres dissensērunt. 8. Causā in iudicio victā, advocātus gaudet. 9. Augustus princeps natus est Cicerone et Antonio consulibus. 10. Lex est generale iussum populi aut plebes rogante magistratu (Capito). 11. Duo ex tribus iudicibus, uno absente, iudicāre non possunt. 12. Controversia inter fratres orta Romulus Remum occidit.

Слова, примітки, персоналії:

3. **Nota bene**: у реченні є зворот **Nom. cum inf.** 5. **absens, absentis** – **part. praesentis activi** дієслова **absum, afui, -, abesse** бути відсутнім; **capere consilium** вирішувати. 7. **latus, a, um** – **participium perf. pass.** дієслова **ferro, tuli, latum, ferre** тут: видавати 10. **Capito (Ateius Gnaeus)** Гней Атей Капітон – відомий юрист V ст. 12. **orior, ortus sum, oriri** виникати, починатися

In iure cessio

1. In iure cessio hoc modo fit: apud magistrātum popūli Romāni, velut praetōrem, is, cui res in iure ceditur, rem tenens, ita dicit: “Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio”. Deinde postquam hic vindicaverit, praetor interrōgat eum, qui cedit, an contra vindicet. Quo (eo) negante aut tacente tunc ei qui vindicaverit, eam rem addicit. Hoc fieri potest etiam in provinciis apud praesides eorum.

2. Plerumque tamen mancipationibus utimur: quod enim ipsi per nos praesentibus amicis agere possumus, hoc non interest nec necesse (est) cum maiore difficultate apud praetorem aut apud praesidem provinciae agere (Gaius).

3. In iure cessio fit per tres personas: in iure cedentis, vindicantis, addicentis.

4. In iure cedit dominus; vindicat is, cui ceditur; addicit praetor (Ulpianus).

Definiōnes iuris Romāni

In iure cessio – судова цесія, поступка в праві, процесуальна поступка перед претором, передача права. Поступка права

здійснювалася у формі удаваного судового процесу про право власності на річ. Покупець вимагав річ, щодо якої набувач стверджував, що вона належить йому. Продавець визнавав вимогу покупця, а претор, перед яким відбувалася ця процедура, визнавав право власності на річ.

Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio (Я заявляю, що ця людина за квіритським правом є моєю) – це стародавня процесуальна формула, яку проголошували під час обряду манципації.

Слова, примітки:

hoc modo fit відбувається таким чином; **is, cui res in iure ceditur** той, кому уступається річ у претора; **an contra vindicet** чи подаватиме він позов про виндикацію; **eo negante aut tacente** – зворот **Ablativus absolutus**, перекладати підрядним реченням умови: якщо той відхиляється...; **non interest nec necesse** – не має ні сенсу, ні необхідності.

Ad memoriam:

A

Cetēris paribus – За інших рівних (умов).

Ex aequo et bono – Добром і справедливістю.

Exercitio iudiciōrum – Судове провадження.

Flagrante delicto – Коли злочин розпалюється, тобто на місці злочину.

Mutātis mutandis – Вносячи відповідні зміни.

Ope exceptiōnis – У порядку заперечення.

Ordo iudiciōrum – Судоустрій.

Pendente appellatiōne – До розгляду скарги.

Pendente lite – До закінчення судового провадження.

Referente praesīde – За доповідю голови.

Reo absente – За відсутності відповідача.

B

Deo iuvante. – З Божою допомогою.

Deo volente. – На все Божа воля.

Duōbus litigantibus tertius gaudet. – Де двоє сваряться, третій радіє.

Etiam sanāto vulnēre cicatrix manet. – Хоч навіть рана вилікувалася, рубець залишається.

Inventa lege, inventa fraude. – Коли винайдено закон, винайдено і обман.

Iove nondum barbāto. – Коли ще Юпітер був без бороди.

Manu aedificāta manu destruam. – Споруджене рукою – рукою і зруйную. За переказами, слова Богдана Хмельницького стосовно Кодацької фортеці.

Me mortuo terra miscētur. – Після моєї смерті земля змішується з вогнем. (Після нас – хоч потоп).

Pollice verso – З повернутим пальцем. Так у римському цирку глядачі вимагали добити пораненого гладіатора.

Terra mutāta non mutantur mores. – Хоч земля змінилась, звичаї не змінюються.

LECTIO UNDEVICESĪMA

MODUS CONIUNCTIVUS

Утворення кон'юнктива

Coniunctivus на відміну від **indicativus** виражає дію не реальну, а бажану, можливу, нереальну або очікувану. У латинській мові чотири часи умовного способу: **praesens, imperfectum, perfectum, plusquamperfectum**.

Praesens coniunctivi activi et passivi Теперішній час умовного способу активного і пасивного стану

Praesens coniunctivi утворюється так: у дієслів I дієвідміни кінцевий голосний основи інфекта **ā** замінюється на **ē**; у дієслів II, III, IV дієвідмін до основи інфекта додається суфікс **ā** та особові закінчення активного (**-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt**) або пасивного (**-r, -ris, -tur, -mur, -mīni, -ntur**) стану.

Praesens coniunctivi activi et passivi

Praesens coniunctivi activi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemn-e-m	vide-a-m	absolv-a-m	puni-a-m
2.	condemn-e-s	vide-a-s	absolv-a-s	puni-a-s
3.	condemn-e-t	vide-a-t	absolv-a-t	puni-a-t
Plurālis				
1.	condemn-ē-mus	vide-ā-mus	absolv-ā-mus	puni-ā-mus
2.	condemn-ē-tis	vide-ā-tis	absolv-ā-tis	puni-ā-tis
3.	condemn-e-nt	vide-a-nt	absolv-a-nt	puni-a-nt
Praesens coniunctivi passivi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemn-e-r	vide-a-r	absolv-a-r	puni-a-r
2.	condemn-ē-ris	vide-ā-ris	absolv-ā-ris	puni-ā-ris
3.	condemn-ē-tur	vide-ā-tur	absolv-ā-tur	puni-ā-tur
Plurālis				
1.	condemn-ē-mur	vide-ā-mur	absolv-ā-mur	puni-ā-mur
2.	condemn-e-mīni	vide-a-mīni	absolv-a-mīni	puni-a-mīni
3.	condemn-ē-ntur	vide-a-ntur	absolv-a-ntur	puni-a-ntur

Imperfectum coniunctīvi actīvi et passīvi **Минулий час**
недоконаного виду умовного способу активного та пасивного
стану

Imperfectum coniunctīvi actīvi et passīvi утворюється так: у дієслів I, II, IV дієвідміни до основи інфекта додається суфікс **-rē-**, для дієслів III дієвідміни – **-ēre-** та особові закінчення активного (**-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt**) або пасивного (**-r, -ris, -tur, -mur, -mīni, -ntur**) стану.

Imperfectum coniunctīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-re-m	vidē-re-m	absolv-ēre-m	puni-re-m
2.	condemnā-re-s	vidē-re-s	absolv-ēre-s	puni-re-s
3.	condemnā-re-t	vidē-re-t	absolv-ēre-t	puni-re-t
Plurālis				
1.	condemna-rē-mus	vide-rē-mus	absolv-erē-mus	puni-rē-mus
2.	condemna-rē-tis	vide-rē-tis	absolv-erē-tis	puni-rē-tis
3.	condemnā-re-nt	vidē-re-nt	absolv-ēre-nt	puni-re-nt
Imperfectum coniunctīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-re-r	vidē-re-r	absolv-ēre-r	puni-re-r
2.	condemna-rē-ris	vide-rē-ris	absolv-erē-ris	puni-rē-ris
3.	condemna-rē-tur	vide-rē-tur	absolv-erē-tur	puni-rē-tur
Plurālis				
1.	condemna-rē-mur	vide-rē-mur	absolv-erē-mur	puni-rē-mur
2.	condemna-re-mīni	vide-re-mīni	absolv-ere-mīni	puni-re-mīni
3.	condemna-rē-ntur	vide-rē-ntur	absolv-erē-ntur	puni-rē-ntur

Неправильні дієслова sum, fui, esse *бути* і **possum, potui, posse**
могти в **Praesens** та **Imperfectum coniunctīvi**

Praesens coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1.	sim	simus	possim	possimus
2.	sis	sitis	possis	possitis
3.	sit	sint	possit	possint
Imperfectum coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis

1.	essem	essēmus	possem	possēmus
2.	esses	essētis	posses	possētis
3.	esset	essent	posset	possent

Perfectum coniunctīvi actīvi et passīvi **Минулий час доконаного виду умовного способу активного та пасивного стану**

Perfectum coniunctīvi actīvi

Perfectum coniunctīvi actīvi утворюється додаванням до основи перфекта суфікса **-ēri-** та особових закінчень активного стану: **-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt.**

P	I	II	III	IV
Singularis				
1	condemnav-ēri-m	vid-ēri-m	absolv-ēri-m	puniv-ēri-m
2	condemnav-ēri-s	vid-ēri-s	absolv-ēri-s	puniv-ēri-s
3	condemnav-ēri-t	vid-ēri-t	absolv-ēri-t	puniv-ēri-t
Plurālis				
1	condemnav-erī-mus	vid-erī-mus	absolv-erī-mus	puniv-erī-mus
2	condemnav-erī-tis	vid-erī-tis	absolv-erī-tis	puniv-erī-tis
3	condemnav-ēri-nt	vid-ēri-nt	absolv-ēri-nt	puniv-ēri-nt

Perfectum coniunctīvi passīvi

Perfectum coniunctīvi passīvi утворюється аналітично, складається з **participium perfecti passīvi** (дієприкметника минулого часу доконаного виду пасивного стану) основного дієслова і допоміжного дієслова **sum, fui, esse** в **Praesens coniunctīvi.**

P	I	II	III	IV
Singularis				
1	condemnātus, a, um sim	visus, a, um sim	absolutus, a, um sim	punītus, a, um sim
2	condemnātus, a, um sis	visus, a, um sis	absolutus, a, um sis	punītus, a, um sis
3	condemnātus, a, um sit	visus, a, um sit	absolutus, a, um sit	punītus, a, um sit
Plurālis				
1	condemnāti, ae, a simus	visi, ae, a simus	absoluti, ae, a simus	punīti, ae, a simus
2	condemnāti, ae, a sitis	visi, ae, a sitis	absoluti, ae, a sitis	punīti, ae, a sitis
3	condemnāti, ae, a sint	visi, ae, a sint	absoluti, ae, a sint	punīti, ae, a sint

Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi et passīvi Давноминулий час
умовного способу активного та пасивного стану

Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi

Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi утворюється додаванням до основи перфекта суфікса **-issē-** і особових закінчень активного стану: **-m, -s, -t, -mus, -tis, -nt.**

P	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	laudav-isse-m	docu-isse-m	leg-isse-m	audiv-isse-m
2.	laudav-isse-s	docu-isse-s	leg-isse-s	audiv-isse-s
3.	laudāv-isse-t	docu-isse-t	leg-isse-t	audiv-isse-t
Plurālis				
1.	laudav-issē-mus	docu-issē-mus	leg-issē-mus	audiv-issē-mus
2.	laudav-issē-tis	docu-issē-tis	leg-issē-tis	audiv-issē-tis
3.	laudav-isse-nt	docu-isse-nt	leg-isse-nt	audiv-isse-nt

Plusquamperfectum coniunctīvi passīvi

Plusquamperfectum coniunctīvi passīvi утворюється аналітично: **participium perfecti passīvi** (дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану) основного дієслова і дієслова **sum, fui, esse** в **Imperfectum coniunctīvi**.

P	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um essem	visus, a, um essem	absolutus, a, um essem	punītus, a, um essem
2.	condemnātus, a, um esses	visus, a, um esses	absolutus, a, um esses	punītus, a, um esses
3.	condemnātus, a, um esset	visus, a, um esset	absolutus, a, um esset	punītus, a, um esset
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a essēmus	visi, ae, a essēmus	absoluti, ae, a essēmus	punīti, ae, a essēmus
2.	condemnāti, ae, a essētis	visi, ae, a essētis	absoluti, ae, a essētis	punīti, ae, a essētis
3.	condemnāti, ae, a essent	visi, ae, a essent	absoluti, ae, a essent	punīti, ae, a essent

Неправильні дієслова sum, fui, esse *бути* і **possum, potui, posse** *могти* в **Perfectum** і **Plusquamperfectum coniunctīvi**

Perfectum coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis

1.	fu-ēri-m	fu-erī-mus	potu-ēri-m	potu-erī-mus
2.	fu-ēri-s	fu-erī-tis	potu-ēri-s	potu-erī-tis
3.	fu-ēri-t	fu-erī-nt	potu-ēri-t	potu-erī-nt
Plusquamperfectum coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1.	fu-isse-m	fu-issē-mus	potu-isse-m	potu-issē-mus
2.	fu-isse-s	fu-issē-tis	potu-isse-s	potu-issē-tis
3.	fu-isse-t	fu-isse-nt	potu-isse-t	potu-isse-nt

Вживання кон'юнктива у незалежних реченнях

У незалежних реченнях кон'юнктив вживається для вираження волі і бажання – **coniunctīvus optatīvus** (умовний побажальний). Для вираження припущення і можливості вживається **coniunctīvus potentiālis** (умовний можливий).

До **coniunctīvus potentiālis** належать: 1) **coniunctīvus potentiālis**; 2) **coniunctīvus dubitatīvus**. Запереченням виступає частка **non**. Кон'юнктив головних часів (**praesens**) і у більшості випадків (**perfectum praesens**) означає здебільшого дію, що відноситься до теперішнього або майбутнього часу. Кон'юнктив історичних часів (**imperfectum i plusquamperfectum**) означає дію, що відноситься до минулого часу.

Coniunctīvus optatīvus Умовний побажальний

До цього виду кон'юнктива належать: 1) **coniunctīvus hortatīvus**; 2) **coniunctīvus imperatīvus**; 3) **coniunctīvus prohibitīvus**; 4) **coniunctīvus optatīvus**; 5) **coniunctīvus concessīvus**.

Запереченням до цих видів виступає частка **ne**.

Coniunctīvus hortatīvus

Coniunctīvus hortatīvus (від дієслова **hortor**, 1 спонукати) виражає заклик, спонукання до дії за участю самого мовця. Вживається тільки у **praesens coniunctīvi** у формі першої особи множини. Перекладається формами наказового способу або за допомогою слів давайте, будемо. Запереченням виступає частка **ne**:

1. *Amēmus patriam, pareāmus senatui, consulāmus bonis, praesentes fructus neglegāmus, posteritatis gloriae serviāmus!* (Сісєро) – Любімо батьківщину, підкоряймося сенату, турбуймося про добро, відмовляймося від очевидної вигоди, прагнімо слави після смерті! (Цицерон)

2. *Gaudeāmus!* – Радіймо!

Coniunctivus imperativus

Coniunctivus imperativus виражає наказ, вимогу, рішуче бажання. Вживається тільки **praesens coniunctivi** у другій та третій особах однини і множини. Запереченням виступає частка **ne**. У другій особі частіше перекладається наказовим способом, рідше – умовним способом, у третій особі – за допомогою слів *хай, нехай*. Виступає у вимогах і настановах, які відносяться до майбутнього (крім другої особи множини).

1. *Audiatur* et altera pars. – Нехай буде вислухана й інша сторона.
2. *Videant* consules! – Нехай консули дивляться!
3. *Credas!* – Вірь!
4. *Féci, quod potuí, faciánt* melióra poténtes. – Я зробив, що зміг, нехай ті, що можуть, зроблять краще.

Coniunctivus prohibitivus

Coniunctivus prohibitivus (від дієслова **prohibeo**, 2 забороняти) виражає заперечення. Вживається у **praesens** або у **perfectum coniunctivi** тільки у заперечній формі. Запереченням виступає частка **ne** (рідше – заперечні слова **nemo** – ніхто, **nihil** – ніщо, **nullus** – ніякий). Вживається у другій особі однини або множини. Перекладається наказовим способом.

1. *Ne iudices!* – Не засуджуй!
2. *Ne venëris!* – Не приходив би ти! (Не приходь!)

Coniunctivus optativus

Coniunctivus optativus (від дієслова **opto**, 1 бажати) виражає побажання, яке відноситься до теперішнього або минулого майбутнього часу. **Praesens** (іноді **perfectum**) **coniunctivi** вказує на здійснення бажання, яке стосується майбутнього часу; **imperfectum** виражає нездійснене бажання в теперішньому часі; **plusquamperfectum coniunctivi** – на нездійснене в минулому бажання. **Coniunctivus optativus** часто підсилюється за допомогою слова **utinam** *о, якби*. Заперечення **ne**.

1. *Utinam* ames linguam latinam! О, якби ти любив латинську мову! (у майбутньому).
2. *Utinam* amāres linguam latinam! О, якби ти любив латинську мову! (тепер, але ти не любиш).
3. *Utinam* amavisses linguam latinam! О, якби ти любив латинську мову! (у минулому, але ти не любив).

Coniunctīvus concessīvus

Coniunctīvus concessīvus (від дієслова **concedo**, 3 погоджуватися) передає припущення, поступку. Вживається у **praesens** (припущення стосовно теперішнього часу) або у **perfectum coniunctīvi** (припущення стосовно минулого часу). Заперечення **ne**. Перекладається за допомогою слів *припустимо, нехай*.

1. *Age, sit ita factum.* – Роби, навіть якщо так вже зроблено.
2. *Fiat iustitia et pereat mundus.* – Хай здійсниться правосуддя, навіть якщо світ загине. (гасло імператора Священної Римської імперії Фердинанда I)
3. *Omnia p̄ssideāt.* – Нехай він хоч усім володіє.
4. *Sit hoc verum.* – Припустимо, що це правда.

Coniunctīvus potentiālis

Coniunctīvus potentiālis вказує на можливість дії або нерішуче ствердження про майбутнє. Вживається у **praesens**, **perfectum** (виражають можливу дію стосовно теперішнього або у майбутнього часу) та **imperfectum** (можлива дія стосовно минулого часу) **coniunctīvi**. Заперечення – **non**. Перекладається умовним способом або за допомогою слів *міг би, мабуть*.

1. *Quis hoc credat?* – Хто б міг в це повірити?
2. *Hoc faciam.* – Я, мабуть, це зроблю.
3. *Hoc non facērem.* – Я б цього не робив.

Coniunctīvus dubitativus

Coniunctīvus dubitativus (від дієслова **dubito**, 1 вагатися) виражає сумнів, вагання, нерозуміння у питальній формі. Вживається у першій особі однини і множини. Виступає у **praesens** (стосовно теперішнього або майбутнього часу) або **imperfectum** (стосовно минулого часу) **coniunctīvi**. Заперечення – **non**. Перекладається інфінітивом із давальним відмінком особи:

1. *Quid agērem, iudices?* – Що мені було робити, судді?
2. *Quid timeam?* – Чого мені боятися?

Перевірте свої знання з граматики

1. Як утворюється Praesens coniunctīvi actīvi et passīvi від дієслів усіх дієвідмін?

2. Як утворюється Imperfectum coniunctīvi actīvi et passīvi від дієслів усіх дієвідмін?

3. Як утворюється Perfectum coniunctīvi actīvi від дієслів усіх дієвідмін?

4. Як утворюється Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi від дієслів усіх дієвідмін?

5. Як утворюється Perfectum і Plusquamperfectum coniunctīvi passīvi від дієслів усіх дієвідмін?

6. Яке значення має кон'юнктив у незалежних реченнях?

Вправи

1. *Перекладіть та поясніть значення форм кон'юнктива:*

1. Quod sentimus, loquamur; quod loquimur, sentiamus. 2. Amēmus patriam nostram et pareāmus legībus eius. 3. Vivat nostra civitas, vivat, crescat, floreat! 4. Ferat consul legem novam. 5. Puniantur cives impōbi. 6. Quis hoc credat? 7. Quid agam, iudices? 8. An reus culpam suam negāret? 9. Absint doli mali in anīmis nostris. 10. Absolvātur culpā reus. 11. Qui dedit beneficium, taceat, narret, qui accepit. 12. Sit mens sana in corpore sano! 13. Quod nescitis, ne dicatis. 14. Sit nox cum somno, sit sine lite dies! 15. Ne quis sit iudex in sua causa. 16. Quid faciant leges, ubi sola pecunia regnat. 17. Pro patria quis bonus dubitet mortem oppetere? 18. Quid est pace dulcius? 19. Ametis patriam vestram et pareatis legibus eius. 20. Quidquid agis, prudenter agas et respice finem.

De iure personārum

1. Omne ius, quo utīmur, vel ad persōnas pertinet vel ad res vel ad actiōnes. Prius videāmus de persōnis. Summa divisio de iure personārum haec est, quod omnes homīnes aut libēri sunt aut servi. Rursus liberōrum homīnum alii ingenui sunt, alii libertīni.

Ingenui sunt, qui libēri nati sunt; libertīni, qui ex servitūte manumissi sunt (Gaius).

2. Est autem manumissio de manu missio, id est, datio libertātis: nam quamdiu quis in servitūte est, manui et potestāti suppositus est, manumissus autem liberātur potestāte (Digesta).

3. Sequitur de iure personārum alia divisio: nam quaedam persōnae sui iuris sunt, quaedam aliēno iuri sunt subiectae. Rursus eārum personārum, quae aliēno iuri subiectae sunt, aliae in potestāte, aliae in manu sunt (Gaius).

4. Videāmus nunc de iis, quae aliēno iuri subiectae sunt: nam si cognoverimus, quae illae persōnae sint, simul intellegēmus, quae sui iuris sint. Ac prius dispiciāmus de iis, qui in aliēna potestāte sunt.

In potestāte itāque sunt servi dominōrum, quae (= et ea) potestas iuris gentium est: nam apud omnes gentes animadvertēre possūmus dominis in servos vitae necisque potestātem esse, et quodcumque per servum acquiritur, id domīno acquīri (Gaius).

5. Sed hoc tempore neque civibus Romānis nec ullis aliis hominibus, qui sub imperio popūli Romāni sunt, licet supra modum et sine causa in servos saevire: male enim nostro iure uti non debēmus (Gaius).

6. Item in potestāte nostra sunt libēri nostri. Quod (= et id) ius proprium civium Romanōrum est: fere enim nulli alii sunt homines, qui talem in filios suos habent potestātem, qualem nos habēmus (Gaius).

Definiōnes iuris Romāni

Libertīni – вільновідпущені – це ті, кого відпустили на волю із законного рабства (Гай).

Ingenui – вільнонароджені. Марціан писав так: **Ingenui sunt, qui ex matre libēra nati sunt: sufficit libēram fuisse eo tempore quo nascitur, licet ancilla concepit.** – Вільні – це ті, хто народжені матір'ю, вільною під час пологів, навіть якщо вона завагітніла, коли була рабинею.

Manumissio (від **manumitto, mīsi, misum 3** звільняти з рабства, відпускати на волю) – відпускання на волю. Обряд здійснювався над рабом, який після того ставав вільновідпущеником (**libertīnus**).

Persōna sui iuris – особа свого права, **pater familias**.

Pater familias – батько сімейства, домовладика, єдина особа sui iuris у римській родині, її голова, обов'язково – римський громадянин.

Persōna aliēni iuris – особа залежна, підвладна. Це усі інші члени родини: дружина, сини, доньки, онуки, всиновлені, невістки.

Ius vitae necisque – право життя і смерті, центральне повноваження домовладика, що залишається чинним упродовж усього класичного періоду.

Emancipatio – звільнення дітей (або онуків) з-під батьківської влади.

Слова, примітки:

rursus тут: з іншого боку, у свою чергу; **videāmus coniunctivus hortativus**: розглянемо; **quaedam ... quaedam** деякі ... деякі; **iuris gentium (gen. possessivus) est** стосується галузі права усіх народів;

dominis in servos.... potestatem esse рабовласникам належить влада над життям і смертю рабів; **vitae necisque = vitae ac necis; hoc tempore (abl. temporis)** у наш час; **animadverto, verti, versum 3** тут: спостерігати; **supra modum et sine causa** надмірно і безпричинно; **saevire in aliquem** бути жорстоким відносно когось.

Ad memoriam:

A

Absit! – Нехай не буде!

Audiatur et altera pars – Нехай буде вислухана і друга сторона.

Caveant consules – Нехай консули пильнують!

Fiat iustitia et pereat mundus. – Хай здійсниться правосуддя, навіть якщо світ загине. (гасло імператора Священної Римської імперії Фердинанда I)

Habeas corpus – Ти можеш мати тіло (недоторканим). Судовий наказ *habeas corpus* на предмет переміщення особи, що перебуває під стражею з тим, щоб вона змогла бути судимою за місцем вчинення злочину.

Invitat culpam qui peccatum praetērit – Несе вину той, хто проходить мимо злочину.

Ne bis in idem procedātur – За одне й те ж двічі нехай не карають

Ne repetatur – Не повторювати.

Ne varietur – Не змінювати.

Per fas et nefas – Усіма правдами і неправдами (через закон і беззаконня).

Respondeat superior – Нехай відповідає вищий (за статусом).

B

Ante victoriam ne canas triumphum – До перемоги не співай тріумфу.

Fēci, quod potuī, faciānt meliōra potēntes. – Я зробив, що міг, нехай ті, що можуть, зроблять краще. Це віршована парафраза формули, якою римські консули закінчували свою звітну промову, передаючи повноваження.

Fiat lux! – Хай буде світло! Вислів із *Біблії* (Книга *Буття*). Винахідника книгодрукування Іогана Гутенберга (бл. 1399 – 1468) зображували тримаючим розгорнутий папір із написом *Fiat lux!*

Odērint, dum metūant – Нехай ненавидять, аби боялися. Вислів імператора Калігули, який наводить Светоній у *Житті дванадцяти Цезарів*.

Ómnia vincit amór et nós cedámus amóri. – Усе перемагає любов, скорімося і ми любові. Вергілій *Буколіки*.

Prosit! – На здоров'я!

Quíddid agís, prudénter agás et réspice finem. – Все, що робиш, роби розумно і дивися в кінець. Із збірки оповідань і анекдотів з римської історії і міфології *Римські діяння* (XII – XIII ст.).

Quod bonum, felix, faustum fortunatumque sit! (QBFFFQS)– Хай буде це добрим, щасливим, сприятливим і успішним!

Si sapis, sis apís! – Якщо ти розумний, будь бджолою! Сенека.

Sit mens sana in corpõre sano! – *Нехай у здоровому тілі буде здоровий дух!*

Sít tibi térra levís mollíque tegáris haréna, – Хай буде тобі земля пухом і вкриє тебе м'який пісок. Перша частина вислову STTL – формула, яку римляни використовували в епітафіях. Марціал (бл. 40 – бл. 104 рр.) використав її в епіграмі про стару звідницю.

Sit, ut sunt, aut non sint – Нехай буде так, як є, або не буде зовсім. Відповідь генерала єзуїтів Лоренцо Річчі французькому уряду на вимогу змінити устав Ордену.

Vivat nostra civítas, vivat, crescat, floreat! – Хай живе наша держава, хай живе, зростає, квітне!

LECTIO VICESIMA

КОН'ЮНКТИВ У ПІДРЯДНИХ РЕЧЕННЯХ

Вживання часів кон'юнктива у підрядних реченнях визначається:

1. Дією підрядного речення відносно дії в головному реченні (одночасна, попередня, майбутня).
2. Часом дієслова-присудка в головному реченні.

Часи поділяються на головні та історичні:

Головні часи	Історичні часи
1. praesens	1. imperfectum
2. futūrum I	2. perfectum
3. futūrum II	3. plusquamperfectum
4. imperatīvus	

Ця залежність часу дієслова в підрядному реченні від часу дієслова в головному реченні і співвідношення дії в головному і підрядному реченнях підпорядковується в латинській мові правилу послідовності часів (**consecutio tempōrum**).

Consecutio tempōrum Правило послідовності часів

Правила послідовності часів у підрядних реченнях такі:

1. Якщо у головному реченні стоїть головний час, то у підрядному реченні – praesens coniunctīvi для одночасної дії, perfectum coniunctīvi – для попередньої дії, coniugatio periphrastica actīva з дієсловом sum, fui, esse у praesens coniunctīvi – для майбутньої дії по відношенню до дії головного речення. Coniugatio periphrastica actīva – це описова дієвідміна активного стану, яка складається з participium futūri actīvi (основа супіна + -urus, a, um) і форм дієслова esse. Така конструкція співвідноситься за значенням з дієприкметником, який входить в її состав, тобто передає задум, бажання діючої особи виконати дію.

2. Якщо у головному реченні стоїть історичний час, то у підрядному – imperfectum coniunctīvi для одночасної дії, plusquamperfectum coniunctīvi – для попередньої дії, coniugatio periphrastica actīva з дієсловом sum, fui, esse в imperfectum coniunctīvi – для майбутньої дії по відношенню до дії головного речення.

Consecutio tempōrum

Час у головному реченні	Часи кон'юнктива в підрядному реченні		
Indicativus	Coniunctivus		
Головні часи	дія одночасна	дія попередня	дія майбутня
Praesens			coniugatio

Futūrum I Futūrum II Imperatīvus	praesens	perfectum	periphrastica actīva + sim
Історичні часи	дія одночасна	дія попередня	дія майбутня
Imperfectum Perfectum Plusquamperfectum	imperfectum	plusquamperfectum	coniugatio periphrastica actīva + essem

Quaestio obliqua Непряме питання

Непряме питання (quaestio obliqua) – це додаткове підрядне речення, яке вводиться питальними займенниками (quis, quid – хто, що; qui, quae, quod – який, яка, яке), прислівниками (ubi – де, quo – куди, quando – коли, cur – чому; unde – звідки, quomodo – яким чином; quousque – до якого часу); частками (ne – чи, num – чи не, nonne – хіба не, utrum...an – чи...чи).

У непряму питанні повністю вживається правило послідовності часів (consecutio temporum).

Такі підрядні речення залежать від дієслів зі значенням розуміти intellegere, бачити videre, питати rogare, interrogare, quaerere, знати scire, говорити dicere, безособових виразів: notum est відомо, ignotum est невідомо.

1. Interrogo, quis servum vendat, vendideris, venditurus sit. – Я питаю, хто раба продає, продав, продаватиме.

2. Interrogavi, quis servum venderet, vendidisset, venditurus esset. – Я спитав, хто раба продає, продав, продаватиме.

Nota bene! Також повністю правило послідовності часів вживається у додаткових підрядних реченнях із сполучником **quin** що, коли у головному реченні є вказівка на відсутність сумніву: **non dubito** – не сумніваюсь, **dubium non est** немає сумніву, **nemo dubitat** ніхто не сумнівається, **quis dubitat** – хто ж сумнівається, **nihil abest** нічого не бракує.

Non dubito, *quin scias, sciveris, sciturus sis.* – Я не сумніваюсь, що ти знаєш, знав, знатимеш.

Підрядні речення, які вводяться сполучниками *ut* щоб, *ne* щоб не

У таких підрядних реченнях вживаються дві форми кон'юнктива **praesens** та **imperfectum**:

- 1) **praesens coniunctivi** після головних часів;
- 2) **imperfectum coniunctivi** після історичних часів.

Сполучником **ut (ne)** вводяться такі підрядні речення:

Ut (ne) fināle

Підрядні речення мети, які відповідають на питання *навіщо?*, *для чого?*, *з якою метою?*.

Exempli gratia:

1. Do, ut des; do, ut facias; facio, ut des; facio, ut facias. – Я даю, щоб ти дав; я даю, щоб ти зробив; я роблю, щоб ти дав; я роблю, щоб ти зробив.

2. Edīmus, ut vivāmus, non vivīmus, ut edāmus. Ми їмо, щоб ми жили, але не живемо, щоб ми їли.

Ut (ne) obiectivum

Підрядні додаткові речення, які відповідають на питання *про що?*, *чому?*. Дієслово-присудок головного речення має значення прагнення, бажання, вимоги, наказу: **studēre** прагнути, **optare** бажати, **curāre** піклуватися, дбати, **rogāre**, **petēre** просити, **permittere** дозволяти, **monēre**, **suadēre** переконувати, **imperāre** наказувати.

Exempli gratia:

1. Seneca dixit: “Ante senectūtem curāvi, ut bene vivērem, nunc curo, ut bene de vita decēdam”. – Сенека сказав: “До старості я турбувався, щоб гідно жити; тепер я турбуюсь, щоб гідно піти з життя”.

2. Mando filio, ut fundum emat. – Я доручаю сину купити ділянку (щоб він купив ділянку).

3. Mandāvi filio ut fundum emēret. – Я дав доручення сину купити ділянку (щоб він купив ділянку).

4. Cave ne cadas! – Стережися, щоб не впасти (щоб ти не впав)!

5. Censores curabant, ne mores civium corrumperebantur. – Цензори опікувалися тим, щоб звичаї громадян не були зіпсовані.

Ut consecutivum

Підрядні наслідкові речення, які вказують на наслідок того, про що повідомляється в головному реченні. Підрядні наслідкові вводяться сполучником **ut що, так що**, а заперчення передається за допомогою **ut non що не, так що не, neque і що не**. У головному реченні, як правило, є слова, які вказують на наслідок:

– займенникові прикметники та вказівні займенники **talis, e** такий (за якістю); **tantus, a, um** такий (за кількістю); **hic, haec, hoc; iste, ista, istud; ille, illa, illud; is, ea, id; idem, eādem, idem** – такий, така, таке;

– прислівники **ita, sic** так; **adeo** до того; **tam** так, настільки.

Якщо такі вказівні слова є у головному реченні, тоді **ut** перекладаємо як *що*, а якщо їх немає – *так що*.

Підрядні наслідкові речення можуть також вводитися відносним займенником **qui, quae, quod**.

Умовний спосіб вживається відповідно до правила **consecutio temporum**. У підрядних наслідкових реченнях присудок стоїть здебільшого в **praesens** або **imperfectum coniunctivi**.

Exempli gratia:

1. Imperator Hadriānus equos et canes sic amāvit, ut eis sepulchra constituēret. – Імператор Адріан так любив коней і собак, що побудував їм гробниці.

2. Auctoritas senātus tam magna erat, ut nemo sine ejus voluntāte ullum faceret. – Авторитет сенату був настільки великим, що ніхто без його волі нічого не робив.

3. Nihil est tam difficīle, quod non supēret aut vincat mens humāna. – Немає нічого настільки важкого, чого б не подолав і не переміг людський розум.

4. Ita utēre tuo ut alienum non laedas. – Користуйся своїм майном так, щоб не ушкодити майно іншого.

Ut (ne) explicatīvum

Пояснювальні підрядні речення, які уточнюють або замінюють підмет головного речення, розкривають або пояснюють його зміст. Вони вводяться сполучниками **ut (ne)**, які перекладаються відповідно як *що, що не*. **Ut (ne) explicatīvum** вживається після безоосбових висловів: **permittitur** дозволяється, **fit, accidit, evēnit** трапляється, **sequitur** впливає, **est** буває, **restat** залишається, **placet** подобається.

Також пояснювальні підрядні речення вживаються після деяких зворотів, які складаються з іменників чи прикметників з дієсловом **est: mos est існує звичай, lex est є закон, in eo res est справа дійшла до того** etc.

У підрядних підметових реченнях з **ut explicatīvum** вживається **praesens coniunctivi** після головних часів, **imperfectum coniunctivi** – після історичних.

Exempli gratia:

1. Ius non patitur ut idem bis solvatur. – Закон не допускає, щоб те саме сплачувалося двічі.

2. Factum est, ut tribuni militum crearentur partim ex plebe, partim ex patribus. – Відомо те, що військових трибунів обирали частково з плебсу, частково з патриціїв.

3. Fiēri potest, ut erres. – Може статися так, що ти помиляєшся.

Nota bene! Підрядні пояснювальні речення можуть вводитися сполучником **quod**. **Quod explicatīvum** вживається після дієслів із значенням *робитися, ставатися, виникати (fit, evēnit, accīdit)* у сполученні з прислівниками **bene, male, commōde**.

У реченнях з **quod explicatīvum** вживається дійсний спосіб будь-якого часу.

Exempli gratia:

Bene fecisti, quod epistolam ad me missisti. – Ти зробив добре, що надіслав мені листа.

Ut concessīvum

Допустове підрядне речення, у якому сполучник **ut** має значення *хоч, нехай; не дивлячись на те, що*.

У допустових підрядних реченнях дієслово-присудок стоїть у кон'юнктиві за правилом послідовності часів.

Exempli gratia:

Ut desint vires, tamen est laudanda voluntas. – Нехай не вистачає сил, але саме бажання заслуговує на похвалу.

Типи підрядних речень, що вводяться сполучником ut

Типи речення	Сполучник	Значення сполучника	Час кон'юнктива	Особливості
підрядні мети	ut, ne finale	щоб, щоб не	praesens imperfectum	
підрядні додаткові	ut, ne obiectivum	щоб, що щоб не	praesens imperfectum	
підрядні наслідкові	ut, ut non consecutivum	так що (не), що (не), щоб (не)	praesens imperfectum	У головному реченні: talis, is, tantus, adeo, sic, ita etc.
підрядні пояснювальні	ut, ut non explicativum	що, що не	praesens imperfectum	У головному реченні: est, fit, evēnit, accīdit, mos est

Підрядні речення часу із сполучником cum

Підрядні речення часу поєднуються з головними реченнями сполучником **cum** *коли, у той час як*. У цих реченнях може вживатися як дійсний, так і умовний спосіб.

Розділяють такі підрядні речення зі сполучником **cum**:

Cum temporale – підрядне речення часу, яке вживається для визначення моменту дії в теперішньому і в майбутньому в головному і підрядному реченнях. Між головним і підрядним реченнями немає внутрішнього логічного зв'язку. У цих підрядних реченнях присудок виражається дієсловом у дійсному способі.

Exempli gratia:

Cum Romae fuero, ad te veniam. – Коли я буду в Римі, прийду до тебе.

Cum Caesar in Galliam venit, ibi duae factiones errant. – Коли Цезар прибув до Галлії, там існувало два угруповання.

Cum historicum – підрядне речення часу, яке вживається для визначення минулої дії стосовно дії головного речення. Між ними існує логічний зв'язок. У підрядному реченні вживається *imperfectum coniunctivi* або *plusquamperfectum coniunctivi*, які вказують відповідно на одночасну і попередню дії.

Exempli gratia:

Cum urbs altiis muris munita esset, hostes eam expugnare non potuerunt. – Коли місто було укріплено високими стінами, вороги не змогли його підкорити.

Cum soutes reperti essent, iudicium inceptum est. – Коли злочинці були знайдені, розпочався суд.

Підрядні речення причини із сполучником cum

Сполучник **cum** із значенням *тому що, оскільки, бо*, вживається також в підрядних реченнях причини, де присудок виражається дієсловом в умовному способі за правилом послідовності часів.

Exempli gratia:

Cum culpa rei demonstrata esset, is condemnatus est. – Оскільки провина підсудного була доведена, його засудили.

Перевірте свої знання з граматики

1. Від чого залежить вживання кон'юнктива у підрядних реченнях?
2. У чому полягає правило узгодження часів?
3. Які питання називають непрямыми?
4. Після яких дієслів вживаються речення зі сполучником *ut (ne) obiectivum*?

5. Після яких безособових слів вживаються речення зі сполучником *ut explicativum*?

6. Яким ще сполучником вводяться пояснювальні речення і в якому способі вживається дієслово-присудок підрядного речення?

7. З якими словами в головному реченні співвідноситься сполучник *ut consecutivum*?

8. Коли вживаються речення з *cum historicum*? Як узгоджуються часи в *cum historicum*?

9. Які часи вживаються при *cum temporale*?

Вправи

1. Перекладіть речення, звертаючи увагу на часи дієслова в головному і підрядному реченнях:

1. *Cum Tarquinius Superbus Romani expulissent, duo consules creati sunt.* 2. *Si pecuniam do, ut rem accipiam, emptio-venditio est; sin autem rem do, ut rem accipiam, permutation est.* Paulus. 3. *Nunquam imperator ita paci credit, ut non se praepararet bello.* 4. *Legum servi esse debemus, ut liberi esse possimus.* 5. *Anno trecentesimo septuagesimo sexto ante aeram nostram tribuni plebis legem tulerunt, ut alter consulum ex plebe creareretur.* 6. *Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequatur, nisi lex specialis aliud inducit.* Ulpianus. 7. *Testis officium est dicere, quae sciat aut audiverit.* 8. *Iudices reos interrogant, quibus causis ad scelera commoti sint.* 9. *Natura rerum conditum est, ut plura sint negotia quam vocabula.*

Слова, примітки:

1. **Tarquinius Superbus** Тарквіній Гордий – сьомий і останній римський цар, вигнаний із Рима у 510 -509 pp. до н.е.; **expello, puli, pulsum, 3** виганяти; **creo, avi, atum, 1** обирати. 2. **sin = si** якщо ж; **permutatio, onis f** договір міни. 9. **condo, didi, ditum, 3** засновувати, встановлювати; **vocabulum, i n** найменування, назва ,слово.

De testibus

Testimoniōrum usus frequens ac necessarius est et ab his praecipue exigendus, quorum fides non vacillat . Adhiberi quoque testes possunt non solum in criminalibus causis, sed etiam in pecuniariis litibus, sicubi res postulat, ex his, quibus non interdicitur testimonium, nec ullā lege a dicendo testimonio excusantur.

In testimoniis autem dignitas, fides, mores, gravitas examinanda est. Et ideo testes, qui adversus fidem suae testationis vacillant, audiendi non sunt.

Testium fides diligenter examinanda est. Ideoque in persona eorum exploranda erunt in primis condicio cuiusque: utrum quis decurio an plebeius sit; et an honestae et inculpatae vitae, an vero notatus et reprehensibilis; an locuples vel egens sit, ut lucri causa quid facile admittat; vel inimicus ei sit, adversus quem testimonium fert, vel amicus ei sit, pro quo testimonium dat.

Nam si careat suspicione testimonium vel propter personam, a qua fertur (quod honesta sit) vel propter causam (quod neque lucri neque gratiae neque inimicitiae causa fit), admittendus est testis. (*Arcadius, Modestinus, Callistratus*)

Слова, примітки, персоналії:

Frequens – тут: розповсюджений; *praecipue* переважно, у першу чергу; *exigēre* – тут: приймати; *vacillo, avi, atum 1* – бути хитким, ненадійним; *causa criminalis* – кримінальна справа; *pecuniarius, a, um* – грошовий; *sicūbi* – якщо десь, коли б ні; *excuso, avi, atum, 1* – тут: звільняти; *gravitas, atis f* – вагомість; *testatio, onis f* – дача свідчень; *examīno, avi, atum, 1* – зважувати, випробовувати; *in* – тут: стосовно; *condicio, onis f* – тут: суспільне становище; *decurio, onis m* – декуріон, командувач декурії – підрозділу, який складався з 10 вершників; *plebeius, i m* – плебей; *inculpatus, a, um* – бездоганний; *notatus, a, um* – тут: той, що має погану репутацію; *reprehensibilis, e* – гідний осуду; *locuples, etis* – багатий, спроможний; *egens, entis* – бідний, неспроможний; *admittēre* – перекласти: йти на злочин; *quod* – тому що; *admittēre* – перекласти: допускати; *Arcadius* – Аркадій Харизій Аврелій – римський юрист III-IV ст. н.е., автор праць з публічного права; *Callistratus* – Каллістрат – юрист II-III ст. н.е.

Ad memoriam

A

Do, ut des; do, ut facias; facio, ut des; facio, ut facias. – Я даю, щоб ти дав; я даю, щоб ти зробив; я роблю, щоб ти дав; я роблю, щоб ти зробив. Формули римського права, які встановлюють правові відносини між двома особами.

Eius est nolle, qui potest velle. – Відмовляться від зазіхань може той, хто має на них право.

Iudex damnatur, cum nocens absolvitur. – Суддя має бути покараним, якщо виновного виправдовують.

Videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat. – Хай потурбуються консули, щоб республіка не зазнала втрат. Формула надзвичайної сенатської постанови (**senātus consultum ultimum**), яка означала введення надзвичайного стану і надання консулам диктаторських повноважень.

В

Duo cum faciunt idem, non est idem. – Коли двоє роблять те саме, то це, не те саме.

Edimus ut vivamus, non vivimus ut edamus – Їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти.

Si tacuisses, philosophus mansisses! – Якби ти мовчав, залишився б філософом! (Боецій)

Gaudeamus – стародавня студентська пісня. Текст написаний студентами Гейдельберзького університету в Німеччині наприкінці XIV ст. Музику написав фламандець Іоганн Окенгейм у XV в. Один із найкращих перекладів належить відомому українському поету, перекладачу, вченому Андрію Содоморі.

**Gaudeāmus iḡitur,
Iuvēnes dum sumus!
Post iucundam iuventūtem,
Post molestam senectūtem,
Nos habēbit humus.**

**Ubi sunt, qui ante nos
In mundo fuēre?
Transeas ad supēros,
Transeas ad infēros,
Hos si vis vidēre.**

**Vita nostra brevis est,
Brevi finiētur.
Venit mors velocīter,
Rapit nos atrocīter,
Nemīni parcētur.**

**Vivat Academia,
Vivant professōres!
Vivat membrum quodlibet,
Vivant membra quaelibet,
Semper sint in flore!**

**Vivant omnes virḡines,
Graciles, formōsae!
Vivant et muliēres
Tenērae, amabīles,
Bonaе, laboriōsae!**

**Vivat et respublica
Et qui illam regit!
Vivat nostra civitas,
Maecenātum caritas,
Quae nos hic protēgit!**

**Pereat tristitia,
Pereant dolōres,
Pereat diabōlus,
Quivis antiburschius
Atque irrisōres!**

Гей, повеселімося,
Поки молодії!
Мине молодість квітуча,
Старість нас впов'є, мов туча,
І земля покриє.

Де ті, що жили колись
На розлогім світі?
Треба чи під землю йти,
Чи на небо злинути,
Щоби їх зустріти.

Те життя – лиш мить одна,
Вмить воно й пролине.
Смерть кістлява – тут як тут,
Чинить свій над нами суд:
Всіх – до домовини.

Хай живе науки храм,
Хай живуть учені!
Кожен з них нехай живе.
Прощіває гроно все
У добрі, натхненні!

Хай живуть дівчата всі —
Стрункі та ласкаві!
Хай усі жінки живуть,
Що любов, тепло несуть,
Ніжні, в праці жваві!

Хай живе наш край увесь
І хто править краєм!
Хай живуть мужі ясні,
Що з їх ласки, приязні
Знань тут набуваєм!

Геть, журбо-напаснице,
Болісті, гризоти!
Геть, лукавий зліснику!
Геть, їдкий насмішнику,
З нашої спільноти!

ЗРАЗКИ ТЕСТОВИХ ЗАВДАНЬ ДЛЯ ПІДСУМКОВОГО КОНТРОЛЮ

ТЕСТ № 1

Варіант 1

1. Яке з наведених буквосполучень не є дифтонгом латинської мови
а) ae
б) oe
в) ua
г) eu
2. Перед якою голосною латинська буква **c** вимовляється як [к]
а) a
б) y
в) e
г) i
3. На який склад не ставиться наголос?
а) перший
б) останній
в) третій від кінця
г) передостанній
4. У складі якого суфіксу голосний передостаннього складу короткий?
а) al
б) os
в) ul
г) ur
5. Перекладіть латинською граматичну категорію *знахідний відмінок*
а) casus dativus
б) casus vocativus
в) casus ablativus
г) casus accusativus
6. Словникові закінчення іменників I відміни – це:
а) um, i
б) us, i
в) a, ae

г) es, ei

7. Визначте відміну іменників за словниковою формою:

1) I; 2) II; 3) III; 4) IV; 5) V

а) Stella, ae f;

б) ager, gri m;

в) senatus, us m;

г) res, ēi f;

г) arbor, oris f;

д) iudicium, i n

8. Укажіть іменник чоловічого роду:

а) bellum

б) vulgus

в) causa

г) arbiter

9. Визначте число і відмінок іменника: **bellōrum (bellum, i n)**

а) nom. pl.

б) gen. pl.

в) acc. pl.

г) dat. sing.

10. Визначте число і відмінок іменника **causas (causa, ae f)**

а) nom. pl.

б) gen. pl.

в) acc. pl.

г) dat. sing.

11. Визначте число і відмінок іменника **dominos (dominus, i m)**

а) nom. pl.

б) gen. pl.

в) acc. pl.

г) dat. sing.

12. Слово **tabulārum (tabula, ae f)** перекладається як:

а) дошки

б) дошок

в) дошками

г) дощі

13. Виберіть із запропонованих варіантів форму **Voc. sing. (servus, i m)**

а) servi

б) servo

в) serve

г) servus

14. Визначте основу іменника III відміни **iudex, iċis m**, використовуючи подані варіанти:

а) iudex-

б) iudic-

в) iudici-

г) iud-

15. Утворіть форму **Abl. sing.** іменника **potestas, ātis f.** З яким із запропонованих варіантів вона збігається.

а) potestates

б) potestate

в) potestatibus

г) potestati

16. Виберіть із запропонованих варіантів форму **Gen. pl.** іменника **civis, is m, f.**

а) civium

б) civem

в) cives

г) civibus

17. Визначте тип відмінювання іменників III відміни: 1) голосний; 2) приголосний; 3) мішаний.

а) civis, is m, f

б) ius, iuris n

в) vectīgal, ālis n

г) adoptio, ōnis f

18. Якій із займенників належить до розряду особових:

а) suus

- б) noster
- в) ego
- г) meus

19. Визначте тип прикметників: 1) I-II відміни; 2) III відміни 3-х закінчень; 3) III відміни 2-х закінчень; 4) III відміни 1-го закінчення

- а) sapiens, entis
- б) silvester, stris, tre
- в) magnus, a, um
- г) dulcis, e

20. Укажіть прикметник у найвищому ступені:

- а) longius
- б) longissimus
- в) longior
- г) longus

21. Укажіть прикметник у вищому ступені:

- а) optimus
- б) gracillimus
- в) maior
- г) magnus

22. Який прийменник вживається тільки з акузативом:

- а) cum
- б) ad
- в) in
- г) sine

23. Латиною з *другом* звучить як:

- а) cum amicum
- б) cum amicis
- в) cum amicos
- г) cum amico

24. Латиною у *судді* звучить як:

- а) ab arbitro
- б) ad arbitrum
- в) apud arbitrum

г) apud arbitro

25. Перекладіть латинською граматичну категорію *дійсний спосіб*

а) imperfectum

б) indicatīvus

в) coniunctīvus

г) imperatīvus

26. Визначте дієвідміну дієслова: habēre

а) I

б) II

в) III

г) IV

27. Укажіть дієслово в пасивному стані:

а) capio

б) capite

в) noli capere

г) capitur

28. Укажіть дієслово у формі **Imperativus praesentis**:

а) condemnare

б) condemno

в) condemnate

г) condemnas.

29. Визначте особу і число дієслова **condemnatis (condemno, 1)**

а) persona tertia, sing.

б) persona tertia, pl.

в) persona secunda, sing.

г) persona secunda, pl.

30. Додайте до основи дієслова відповідне особове закінчення: **audi-**
(його слухають)

а) -ntur

б) -(u)nt

в) -tur

г) -t

31. Додайте до основи дієслова відповідне особове закінчення: **veni-**
(ми йдемо)

- а) -mur
- б) -(u)nt
- в) -tis
- г) -mus

32. Перекладіть латинською *вони повірять*.

- а) creditis
- б) creduntur
- в) credebant
- г) credent

33. Перекладіть латинською *їх захищали*.

- а) defendant
- б) defendentur
- в) defendebantur
- г) defendebant

34. Визначте число поданих дієслів: 1) sing.; 2) plur.

- а) amabimur
- б) amant
- в) nocebam
- г) vivar

35. Укажіть, яка з особових форм дієслова **esse** відсутня в реченні:
Italia et Ucraina in Europa.

- а) est
- б) sunt
- в) sumus
- г) estis.

36. Речення **Adversarii eramus** перекладається як:

- а). Ми – супротивники.
- б). Ми були супротивниками.
- в) Вони супротивники.
- г). Ви були супротивниками.

37. У класичний період жив і творив:

- a) Plautus
- б) Iustinianus
- в) Ovidius
- г) Ulpianus.

38 Кажуть, що останніми словами Яна Гуса були:

- a) Scio me nihil scire
- б) O tempora, o mores!
- в) Tu quoque, Brute?
- г) O sancta simplicitas!

Варіант 2

1. Укажіть слова, в яких сполучення **ti** читається як [ці].

- a) mixtio
- б) actio
- в) bestia
- г) titulus

2. Перед якою голосною літерою **c** читається як [ц]

- a) a
- б) u
- в) e
- г) o

3. На який склад ставиться наголос у слові **codicillus**?

- a) четвертий від кінця
- б) останній
- в) третій від кінця
- г) передостанній

4. У складі якого суфіксу голосний передостаннього складу довгий?

- a) ic
- б) al
- в) ol
- г) ul

5. Перекладіть на латинську граматичну категорію *кличний відмінок*

- a) casus dativus
- б) casus vocativus

- в) casus ablativus
- г) casus accusativus

6. Словникові закінчення іменників 4-ої відміни – це:

- а) um, i
- б) us, i
- в) a, ae
- г) us, us

7. Визначте відміну іменників за словниковою формою: 1) I; 2) II; 3) III; 4) IV; 5) V.

- а) reus, i m
- б) amicitia, ae f
- в) bellum, i n
- г) testis, is m
- г) res, rēi f
- д) magistratus, us m

8. Укажіть іменник жіночого роду:

- а) nauta
- б) Catilina
- в) agricola
- г) culpa.

9. Визначте число і відмінок іменника **personārum (persona, ae f)**

- а) nom. pl.
- б) gen. pl.
- в) acc. pl.
- г) dat. sing.

10. Визначте число і відмінок іменника **bella (bellum, i n)**:

- а) nom. pl.
- б) gen. pl.
- в) nom. sing.
- г) dat. sing.

11. Визначте число і відмінок іменника **filius (filius, i m)**:

- а) nom. pl.
- б) gen. pl.

- в) acc. pl.
- г) dat. sing.

12. Іменник **filiam (filia, ae f)** перекладається як:

- а) доньки
- б) доньок
- в) доньку
- г) доньці

13. Утворіть форму **Abl. pl.** іменника **arbiter, tri m.** З яким із варіантів вона збігається:

- а) arbitris
- б) arbitri
- в) arbitros
- г) arbitrorum

14. Визначте основу іменника III відміни **actio, ōnis f**, використовуючи подані варіанти:

- а) act-
- б) action-
- в) actio-
- г) actioni-

15. Утворіть форму **Acc. pl.** іменника **ius, iuris n.** З яким із запропонованих варіантів вона збігається:

- а) iure
- б) iura
- в) iuribus
- г) iuris

16. Виберіть із запропонованих варіантів форму **Abl. sing.** іменника **vectigal, ālis n.**

- а) vectigali
- б) vectigal
- в) vectigalia
- г) vetigalibus

17. Визначте тип відмінювання іменників III відміни: 1) голосний; 2) приголосний; 3) мішаний.

- a) civitas, ātis f
- б) hostis, is m
- в) exemplar, aris n
- г) lex, legis f

18. Якій із займенників не є особовим:

- a) tu
- б) nos
- в) ego
- г) is

19. Визначте тип прикметників: 1) I-II відміни; 2) III відміни 3-х закінчень; 3) III відміни 2-х закінчень; 4) III відміни 1-го закінчення

- a) gravis, e
- б) parvus, a, um
- в) acer, acris, acre
- г) par, paris

20. Укажіть прикметник у найвищому ступені:

- a) maximus
- б) altius
- в) longus
- г) carior

21. Укажіть прикметник у вищому ступені:

- a) optimus
- б) altius
- в) longus
- г) melior

22. Який прийменник вживається тільки з акузативом:

- a) cum
- б) ad
- в) in
- г) sine

23. Латиною *без вчителя* звучить так:

- a) cum magistro
- б) sine magistro

- в) cum magistrum
- г) sine magistrum.

24. Латиною *проти правил* звучить так:

- а) pro regulis
- б) contra regulas
- в) pro regulas
- г) contra regulis.

25. Перекладіть латинською граматичну категорію минулий час недоконаного виду

- а) imperfectum
- б) perfectum
- в) plusquamperfectum
- г) praesens

26. Визначити тип дієвідміни дієслова **errāre**

- а) I
- б) II
- в) III
- г) IV.

27. Укажіть дієслово у формі: **Praesens indicativi activi personae primae singularis:**

- а) capio
- б) capior
- в) capimus
- г) capimur

28. Укажіть дієслово у формі: **Infinitivus praesentis passivi:**

- а) condemnare
- б) condemnari
- в) condemnate
- г) noli condemnare

29. Визначте особу і число дієслова **absolvunt (absolvo, 3)**

- а) persona tertia, sing.
- б) persona tertia, pl.
- в) persona secunda, sing.

г) persona secunda, pl.

30. Додайте до основи дієслова відповідне особове закінчення: **dic-**
(нам говорять)

- а) -mur
- б) -(u)nt
- в) -tis
- г) -mus

31. Додайте до основи дієслова відповідне особове закінчення:
clama- (вони кричать)

- а) -mur
- б) -(u)nt
- в) -nt
- г) -ntur

32. Перекладіть латинською *мене слухали*

- а) audiebam
- б) audio
- в) audiebar
- г) audiar

33. Перекладіть латинською вони захищають (**defendo, 3**)

- а) defendo
- б) defenduntur
- в) defenderis
- г) defendunt

34. Визначте число поданих дієслів: 1) sing.; 2) plur.

- а) spiro
- б) pinguntur
- в) noce
- г) advolate

35. Укажіть, яка з особових форм дієслова **esse** відсутня в реченні:
Nomen patriae nostrae ... Ucraina.

- а) est
- б) sunt
- в) sumus

г) estis.

36. Речення *Вони були студентами* латинською перекладається так:

- а) Studiosi sunt
- б) Studiosi erant
- в) Studiosae sunt
- г) Studiosae erant.

37. “**Corpus iuris civilis**” було створено за часів:

- а) Caesar
- б) Augustus
- в) Iustinianus
- г) Caligula.

38. Гаслом підводників і дайверів є:

- а) Dic, duc, fac, fer!
- б) Dum spiro, spero.
- в) Divide et impera!
- г) Festina lente!

ТЕСТ № 2

1. Приєднайте до основи перфекта кінцевий елемент, якій відповідає значенню **condemnav-** (він обвинуватить):

- а) -erat
- б) -it
- в) -erit
- г) -erunt

2. Приєднайте до основи перфекта закінчення, яке відповідає значенню **puniv-** (я покарав раніше)

- а) -i
- б) -ebam
- в) -ero
- г) -eram

3. Укажіть дієслово у **Futurum secundum**:

- а) servavi
- б) servaveram

- в) servavero
- г) servabo

4. Дієслово-присудок у реченні **Fundum aliēnum mihi vendidisti** вжите у формі:

- а) perfectum indicativi activi, persona secunda, pluralis
- б) plusquamperfectum indicativi activi, persona secunda, pluralis
- в) perfectum indicativi activi, persona secunda, singularis
- г) perfectum coniunctivi activi, persona secunda, singularis

5. Усі дієслова у реченні **Veni, vidi, vici** вжито у формі:

- а) imperfectum indicativi activi, persona prima, singularis
- б) plusquamperfectum indicativi activi, persona prima, singularis
- в) perfectum indicativi activi, persona prima, singularis
- г) perfectum coniunctivi activi, persona prima, singularis

6. У реченні **Non serviam** дієслово стоїть у формі:

- а) praesens indicativi activi, persona prima, singularis
- б) plusquamperfectum indicativi activi, persona prima, singularis
- в) futurum I indicativi activi, persona prima, singularis
- г) praesens coniunctivi activi, persona prima, singularis

7. **Vixi** – це одна з форм дієслова:

- а) vito, 1
- б) vivo, 3
- в) vinco, 3
- г) voco, 1

8. **Infinitivus praesentis passivi** від дієслова **punio, 4** – це:

- а) punire
- б) puniri
- в) punivisse
- г) punitus esse

9. Визначте форму инфинитива **condemnavisse**:

- а) infinitivus praesentis activi
- б) infinitivus futuri passivi
- в) infinitivus perfecti activi
- г) infinitivus perfecti passivi.

10. Яку форму дієслова **nego, 1** слід вжити у реченні **Arbiter videt reum culpam...** (заперечує):

- a) negat
- б) negare
- в) negari
- г) negavisse.

11. Який зворот вжито у реченні **Publium Sempronium herēdem meum esse iubeo**:

- a) nominativus cum infinitivo;
- б) accusativus cum infinitivo;
- в) ablativus absolutus.

12. Який зворот вжито у реченні **Videtur sententia Scaevolae vera esse**:

- a) nominativus cum infinitivo;
- б) accusativus cum infinitivo;
- в) ablativus absolutus.

13. У реченні **Constat Romanos vincēre, vicisse, victuros esse** дієслово **vinco, 3** вжите у формах:

- a) infinitivus activi
- б) infinitivus passivi
- в) indicativus activi
- г) coniunctivus passivi.

14. Дієприкметник **punitus, a, um** утворений від основи:

- a) інфекта
- б) перфекта
- в) супіна.

15. Визначте граматичну форму слова **audiens, entis**:

- a) participium perfecti passivi
- б) participium praesentis activi
- в) participium futuri activi
- г) прикметник III-ої відміни

16. Знайдіть цифровий еквівалент **ducenti septuaginta octo**.

- a) DCVIII

- б) CCLXXVIII
- в) MCCXXVII
- г) CCLXXXVIII

17. Відомо, що у **DXXIX–DXXXV A.D.** розроблявся **Codex Iustinianeus**. Знайдіть арабський еквівалент:

- а) 632-635
- б) 729-735
- в) 529-535
- г) 429-435

18. У якому значенні вжито **coniunctivus** у незалежному реченні: **Amēmus patriam nostram et pareāmus legibus eius.**

- а) coniunctivus imperativus
- б) coniunctivus optativus
- в) coniunctivus hortativus
- г) coniunctivus concessivus

19. Визначте функцію **ablativus** у реченні **Reus ab arbitro condemnabatur:**

- а) ablativus instrumenti
- б) ablativus temporis
- в) ablativus auctoris
- г) ablativus loci

20. Вставте відповідну форму дієслова у речення:

Fēci, quod potuī, ... meliōra potēntes

- а) faciat
- б) faciant
- в) facit
- г) faciunt.

21. Визначте відмінок герундія **dicendi**:

- а) genetivus
- б) dativus
- в) nominativus
- г) accusativus

22. Визначте тип підрядного речення:

Legum servi esse debēmus, ut libēri esse possīmus.

- a) ut finale;
- б) ut obiectivum
- в) ut consecutivum
- г) ut explicativum

23. Визначте час і спосіб присудка підрядного речення **Interrogāvi, quis servum vendēret** жения

- a) perfectum coniunctivi
- б) praesens coniunctivi
- в) imperfectum coniunctivi
- г) perfectum indicativi

ГРАМАТИЧНИЙ ДОВІДНИК

ІМЕННИК

Зведена таблиця відмінкових закінчень I-V відмін

Від.	I	II	III пригол.	III мнш.	III гол.	IV	V
Singularis							
	f	m n	m, f n	m, f	n	m n	F
Nom.	-a	-us, -er -um	-s, н. зак.	-is, -es	-e, -al, -ar	-us -u	-es
Gen.	-ae	-i	-is	-is	-is	-us	-ei
Dat.	-ae	-o	-i	-i	-i	-ui -u	-ei
Acc.	-am	-um =Nom.	-em =Nom.	-em	-e, -al, -ar	-um -u	-em
Abl.	-ā	-o	-e	-e	-i	-u	-e
Voc.	-a	-e, -er -um	=Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.	=Nom.
Plurālis							
Nom.	-ae	-i -a	-es -a	-es	-ia	-us -ua	-es
Gen.	-ārum	-ōrum	-um	-ium	-ium	-uum	-ērum
Dat.	-is	-is	-ībus	-ībus	-ībus	-ībus	-ēbus
Acc.	-as	-os -a	-es -a	-es	-ia	-us -ua	-es
Abl.	-is	-is	-ībus	-ībus	-ībus	-ībus	-ēbus

Відмінювання іменників bos, bovis m, f бик, корова;

Iuppiter, Iovis m Юпітер; vis f сила

	Singularis	Plurālis	Singularis	Singularis	Plurālis
Nom.	bos	boves	Iuppiter	vis	vires
Gen.	bovis	bovm	Iovis	–	virium
Dat.	bovi	bobus, bubus	Iovi	–	virībus
Acc.	bovem	boves	Iovem	vim	vires
Abl.	bove	bobus, bubus	Iove	vi	virībus

ПРИКМЕТНИКИ III ВІДМІНИ

Прикм. 3-х закінчень			Прикм. 2-х закінчень		Прикм. 1-го закінчення.		
	m	f	n	m, f	n	m, f	n
Singularis							
Nom.	acer	acr-is	acr-e	brev-is	brev-e	felic	
Gen.	acr-is			brev-is		felic-is	
Dat.	acr-i			brev-i		felic-i	
Acc.	acr-em	acr-e	brev-em	brev-e	felic-em	felic	
Abl.	acr-i			brev-i		felic-i	
Plurālis							
Nom.	acr-es	acr-ia	brev-es	brev-ia	felic-es	felic-ia	
Gen.	acr-ium			brev-ium		felic-ium	
Dat.	acr-ibus			brev-ibus		felic-ibus	

Acc.	acr-es	acr-ia	brev-es	brev-ia	felic-es	felic-ia
Abl.	acr-ibus		brev-ibus		felic-ibus	

ЗАЙМЕННИК
Особові займенники
ego я; tu ти; nos ми; vos ви

C.	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
Nom.	ego	nos	tu	vos
Gen.	mei	nostrī/nostrum	tui	vestri/vestrum
Dat.	mihi	nobis	tibi	vobis
Acc.	me	nos	te	vos
Abl.	me	nobis	te	vobis

Зворотний займенник

C.	Singulāris /Plurālis
Nom.	–
Gen.	sui
Dat.	sibi
Acc.	se (sese)
Abl.	se (sese)

Займенникові прикметники
ullus, a, um який-небудь

Casus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	ullus	ulla	ullum	ulli	ullae	ulla
Gen.	ullīus			ullōrum	ullārum	ullōrum
Dat.	ulli			ullis		
Acc.	ullum	ullam	ullum	ullos	ullas	ulla
Abl.	ullo	ullā	ullo	ullis		
Voc.	ulle	ulla	ullum	ulli	ullae	ulla

Вказівні займенники
is, ea, id цей, ця, це

Casus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	is	ea	id	e-i (ii)	e-ae	e-a
Gen.	e-īus			e-ōrum	e-ārum	e-ōrum
Dat.	e-ī			e-is (iis)		
Acc.	e-um	e-am	id	e-os	e-as	e-a
Abl.	e-ō	e-ā	e-ō	e-is (iis)		

hic, haec, hoc – цей, ця, це

Causus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	hic	haec	hoc	hi	hae	haec
Gen.	huius			horum	harum	horum
Dat.	huic			his		
Acc.	hunc	hanc	hoc	hos	has	haec
Abl.	hoc	hac	hoc	his		

Означальні займенники**idem, eādem, idem – той самий, та сама, те саме.**

Causus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	idem	eādem	idem	eīdem	eaedem	eādem
Gen.	eiusdem			eorundem	earundem	eorundem
Dat.	eīdem			eīsdem (iīsdem)		
Acc.	eundem	eandem	idem	eōsdem	eāsdem	eādem
Abl.	eōdem	eādem	eōdem	eīsdem (iīsdem)		

Відносний займенник**qui, quae, quod – який, яка, яке**

Causus	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom.	qui	quae	quod	qui	quae	quae
Gen.	cuius			quorum	quarum	quorum
Dat.	cui			quibus		
Acc.	quem	quam	quod	quos	quas	quae
Abl.	quo	qua	quo	quibus		

Питальні займенники**quis? хто? quid? що?**

Causus	Singulāris	
Nom.	quis?	quid?
Gen.	cuius? кого? чого?	
Dat.	cui? кому? чому?	
Acc.	quem? кого?	quid? що?
Abl.	quo? ким? чим?	

Неозначені займенники**alīqui, alīqua, alīquod який-небудь, яка-небудь, яке-небудь:**

C	Singulāris			Plurālis		
	m	f	n	m	f	n
Nom	alīqui	alīqua	alīquod	alīqui	alīquae	alīquae
Gen	alīcuius			alīquorum	alīquarum	alīquorum
Dat	alīcui			alīquibus		

Acc	aliquem	aliquam	aliquod	aliquos	aliquas	aliquae
Abl	aliquo	aliqua	aliquo	aliquibus		

Заперечні займенники

nemo ніхто; **nihil** ніщо

Nom.	nemo	nihil (nil)
Gen.	nemīnis, nullīus	nullīus rei
Dat.	nemīni	nulli rei
Acc.	nemīnem	nihil
Abl.	nemīne, nullo	nullā re, nihilo

PARTICIPIA

Дієвідміна

I	II	III	IV
condemnā-re	vidē-re	absolv-ēre	punī-re
Participium praesentis activi			
condemna-ns, antis (m, f, n) – той, що засуджує, засуджуючий	vide-ns, entis (m, f, n) – той, що бачить	absolv-ens, entis (m, f, n) – той, що звільняє, звільняючий	puni-ens, entis (m, f, n) – той, що карає, караючий

Participium perfecti passivi

	Основні форми дієслова	Основа суфікса	Participium perfecti passivi
I	condemno, āvi, ātum, āre засуджувати	condemnāt-	condemnāt-us, a, um – засуджений, а, е
II	video, vidi, visum, vidēre дивитися	vis-	vis-us, a, um – побачений, а, е
III	absolvo, solvi, solutum, ēre звільняти	absolut-	absolut-us, a, um – звільнений, а, е
IV	punio, īvi, ītum, īre карати	punīt-	punīt-us, a, um – покараний, а, е

Participium futuri activi

	Основні форми дієслова	Основа суфікса	Participium perfecti passivi
I	condemno, āvi, ātum, āre засуджувати	condemnāt-	condemnat-ur-us, a, um той, що має намір засудити
II	video, vidi, visum, vidēre дивитися	vis-	vis-ur-us, a, um той, що має намір побачити
III	absolvo, solvi, solutum, ēre звільняти	absolut-	absolut-ur-us, a, um той, що має намір звільнити
IV	punio, īvi, ītum, īre	punīt-	punit-ur-us, a, um той,

	карати		що має намір покарати
--	--------	--	--------------------------

ДІЄСЛОВО

Ознаки відмін

Дієвідміна	Інфінітив	Основа інфекта	Закінчення основи
I	condemnāre	condemnā-	-ā-
II	vidēre	vidē-	-ē-
III	absolvēre	absolv-	пригол., -i-, -u-
IV	punīre	punī-	-ī-

MODUS INDICATIVUS

Система інфекта

Praesens indicatīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemno	vide-o	absolv-o	puni-o
2.	condemna-s	vide-s	absolv-i-s	puni-s
3.	condemna-t	vide-t	absolv-i-t	puni-t
Plurālis				
1.	condemnā-mus	vidē-mus	absolv-ī-mus	punī-mus
2.	condemnā-tis	vidē-tis	absolv-ī-tis	punī-tis
3.	condemna-nt	vide-nt	absolv-u-nt	puni-u-nt
Praesens indicatīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1	condemn-or мене засуджують	vide-or мене бачать	absolv-or мене звільняють	puni-or мене карають
2	condemna-ris	vide-ris	absolv-e-ris	puni-ris
3	condemna-tur	vide-tur	absolv-i-tur	puni-tur
Plurālis				
1	condemnā-mur	vidē-mur	absolv-ī-mur	punī-mur
2	condemnā-mini	vidē-mini	absolv-ī-mini	punī-mini
3	condemna-ntur	vide-ntur	absolv-u-ntur	puni-u-ntur
Imperfectum indicatīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-ba-m я засуджував	vidē-ba-m я бачив	absolv-ēba-m я звільняв	puni-ēba-m я карав
2.	condemnā-ba-s	vidē-ba-s	absolv-ēba-s	puni-ēba-s

3.	condemnā-ba-t	vidē-ba-t	absolv-ēba-t	puni-ēba-t
Plurālis				
1.	condemna-bā-mus	vide-bā-mus	absolv-ebā-mus	puni-ebā-mus
2.	condemna-bā-tis	vide-bā-tis	absolv-ebā-tis	puni-ebā-tis
3.	condemnā-ba-nt	vidē-ba-nt	absolv-ēba-nt	puni-ēba-nt
Imperfectum indicatīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-ba-r мене засуджували	vidē-ba-r мене бачили	absolv-ēba-r мене звільняли	puni-ēba-r мене карали
2.	condemna-bā-ris	vide-bā-ris	absolv-ebā-ris	puni-ebā-ris
3.	condemna-bā-tur	vide-bā-tur	absolv-ebā-tur	puni-ebā-tur
Plurālis				
1.	condemna-bā-mur	vide-bā-mur	absolv-ebā-mur	puni-ebā-mur
2.	condemna-ba-mīni	vide-ba-mīni	absolv-eba-mīni	puni-eba-mīni
3.	condemna-ba-ntur	vide-ba-ntur	absolv-eba-ntur	puni-eba-ntur
Futurum I indicatīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-b-o я засуджуватиму	vidē-b-o я побачу	absolv-a-m я звільню	puni-a-m я каратиму
2.	condemnā-b-i-s	vidē-b-i-s	absolv-e-s	puni-e-s
3.	condemnā-b-i-t	vidē-b-i-t	absolv-e-t	puni-e-t
Plurālis				
1.	condemna-b-i-mus	vide-b-i-mus	absolv-ē-mus	puni-ē-mus
2.	condemnā-b-i-tis	vide-b-i-tis	absolv-ē-tis	puni-ē-tis
3.	condemnā-b-u-nt	vidē-b-u-nt	absolv-e-nt	puni-e-nt
Futurum I indicatīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-b-or мене засудять	vide-b-or мене побачать	absolv-a-r мене звільнять	puni-a-r мене покарають
2.	condemna-b-ē-ris	vide-b-ē-ris	absolv-ē-ris	puni-ē-ris
3.	condemna-b-ī-tur	vide-b-ī-tur	absolv-ē-tur	puni-ē-tur
Plurālis				
1.	condemna-b-ī-mur	vide-b-ī-mur	absolv-ē-mur	puni-ē-mur
2.	condemna-b-i-mīni	vide-b-i-mīni	absolv-e-mīni	puni-e-mīni
3.	condemna-b-u-ntur	vide-b-u-ntur	absolv-e-ntur	puni-e-ntur

Система перфекта активного стану

Perfectum indicatīvi actīvi				
Ос.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnāv-i я засудив	vid-i я побачив	absolv-i я звільнив	punīv-i я покарав
2.	condemnāv-isti	vid-isti	absolv-isti	puniv-isti
3.	condemnāv-it	vid-it	absolv-it	punīv-it
Plurālis				
1.	condemnāv-īmus	vid-īmus	absolv-īmus	puniv-īmus
2.	condemnāv-istis	vid-istis	absolv-istis	puniv-istis
3.	condemnāv-ērunt	vid-ērunt	absolv-ērunt	puniv-ērunt

Plusquamperfectum indicatīvi actīvi

	I	II	III	IV
Singulāris				
1	condemnav-ēra-m	vid-ēra-m	absolv-ēra-m	puniv-ēra-m
2	condemnav-ēra-s	vid-ēra-s	absolv-ēra-s	puniv-ēra-s
3	condemnav-ēra-t	vid-ēra-t	absolv-ēra-t	puniv-ēra-t
Plurālis				
1	condemnav-erā-mus	vid-erā-mus	absolv-erā-mus	puniv-erā-mus
2	condemnav-erā-tis	vid-erā-tis	absolv-erā-tis	puniv-erā-tis
3	condemnav-ēra-nt	vid-ēra-nt	absolv-ēra-nt	puniv-ēra-nt

Futūrum II (secundum) indicatīvi actīvi:

	I	II	III	IV
Singulāris				
1	condemnav-ēr-o	vid-ēr-o	absolv-ēr-o	puniv-ēr-o
2	condemnav-ēri-s	vid-ēri-s	absolv-ēri-s	puniv-ēri-s
3	condemnav-ēri-t	vid-ēri-t	absolv-ēri-t	puniv-ēri-t
Plurālis				
1	condemnav-erī-mus	vid-erī-mus	absolv-erī-mus	puniv-erī-mus
2	condemnav-erī-tis	vid-erī-tis	absolv-erī-tis	puniv-erī-tis
3	condemnav-ēri-nt	vid-ēri-nt	absolv-ēri-nt	puniv-ēri-nt

Система перфекта пасивного стану

Особа	I	II	III	IV
Perfectum indicatīvi passīvi				
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um sum я був засуджений	visus, a, um sum я був побачений	absolutus, a, um sum я був звільнений	punītus, a, um sum я був покараний

2.	condemnātus, a, um es	visus, a, um es	absolutus, a, um es	punītus, a, um es
3.	condemnātus, a, um est	visus, a, um est	absolutus, a, um est	punītus, a, um est
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a sumus	visi, ae, a sumus	absoluti, ae, a sumus	punīti, ae, a sumus
2.	condemnāti, ae, a estis	visi, ae, a estis	absoluti, ae, a estis	punīti, ae, a estis
3.	condemnāti, ae, a sunt	visi, ae, a sunt	absoluti, ae, a sunt	punīti, ae, a sunt

Plusquamperfectum indicatīvi passīvi

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um eram я був засуджений (раніше)	visus, a, um eram я був побачений (раніше)	absolutus, a, um eram я був звільнений (раніше)	punītus, a, um eram я був покараний (раніше)
2.	condemnātus, a, um eras	visus, a, um eras	absolutus, a, um eras	punītus, a, um eras
3.	condemnātus, a, um erat	visus, a, um erat	absolutus, a, um erat	punītus, a, um erat
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a erāmus	visi, ae, a erāmus	absoluti, ae, a erāmus	punīti, ae, a erāmus
2.	condemnāti, ae, a erātis	visi, ae, a erātis	absoluti, ae, a erātis	punīti, ae, a erātis
3.	condemnāti, ae, a erant	visi, ae, a erant	absoluti, ae, a erant	punīti, ae, a erant

Futūrum II indicatīvi passīvi

Особа	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnātus, a, um ero	visus, a, um ero	absolutus, a, um ero	punītus, a, um ero
2.	condemnātus, a, um eris	visus, a, um eris	absolutus, a, um eris	punītus, a, um eris
3.	condemnātus, a, um erit	visus, a, um erit	absolutus, a, um erit	punītus, a, um erit
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a erīmus	visi, ae, a erīmus	absoluti, ae, a erīmus	punīti, ae, a erīmus
2.	condemnāti, ae, a eritis	visi, ae, a eritis	absoluti, ae, a eritis	punīti, ae, a eritis

	ae, a erītis	erītis	erītis	erītis
3.	condemnāti, ae, a erunt	visi, ae, a erunt	absoluti, ae, a erunt	punīti, ae, a erunt

MODUS CONIUNCTIVUS

Система инфекта

Praesens coniunctīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemn-e-m	vide-a-m	absolv-a-m	puni-a-m
2.	condemn-e-s	vide-a-s	absolv-a-s	puni-a-s
3.	condemn-e-t	vide-a-t	absolv-a-t	puni-a-t
Plurālis				
1.	condemn-ē-mus	vide-ā-mus	absolv-ā-mus	puni-ā-mus
2.	condemn-ē-tis	vide-ā-tis	absolv-ā-tis	puni-ā-tis
3.	condemn-e-nt	vide-a-nt	absolv-a-nt	puni-a-nt
Praesens coniunctīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemn-e-r	vide-a-r	absolv-a-r	puni-a-r
2.	condemn-ē-ris	vide-ā-ris	absolv-ā-ris	puni-ā-ris
3.	condemn-ē-tur	vide-ā-tur	absolv-ā-tur	puni-ā-tur
Plurālis				
1.	condemn-ē-mur	vide-ā-mur	absolv-ā-mur	puni-ā-mur
2.	condemn-e-mīni	vide-a-mīni	absolv-a-mīni	puni-a-mīni
3.	condemn-ē-ntur	vide-a-ntur	absolv-a-ntur	puni-a-ntur
Imperfectum coniunctīvi actīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				
1.	condemnā-re-m	vidē-re-m	absolv-ē-re-m	puni-re-m
2.	condemnā-re-s	vidē-re-s	absolv-ē-re-s	puni-re-s
3.	condemnā-re-t	vidē-re-t	absolv-ē-re-t	puni-re-t
Plurālis				
1.	condemna-rē-mus	vide-rē-mus	absolv-erē-mus	puni-rē-mus
2.	condemna-rē-tis	vide-rē-tis	absolv-erē-tis	puni-rē-tis
3.	condemnā-re-nt	vidē-re-nt	absolv-ē-re-nt	puni-re-nt
Imperfectum coniunctīvi passīvi				
P.	I	II	III	IV
Singulāris				

1.	condemnā-re-r	vidē-re-r	absolv-ēre-r	puni-re-r
2.	condemna-rē-ris	vide-rē-ris	absolv-erē-ris	puni-rē-ris
3.	condemna-rē-tur	vide-rē-tur	absolv-erē-tur	puni-rē-tur
Plurālis				
1.	condemna-rē-mur	vide-rē-mur	absolv-erē-mur	puni-rē-mur
2.	condemna-re-mīni	vide-re-mīni	absolv-ere-mīni	puni-re-mīni
3.	condemna-rē-ntur	vide-rē-ntur	absolv-erē-ntur	puni-rē-ntur

Система перфекта активного стану

Perfectum coniunctīvi actīvi				
P	I	II	III	IV
Singularis				
1	condemnav-ēri-m	vid-ēri-m	absolv-ēri-m	puniv-ēri-m
2	condemnav-ēri-s	vid-ēri-s	absolv-ēri-s	puniv-ēri-s
3	condemnav-ēri-t	vid-ēri-t	absolv-ēri-t	puniv-ēri-t
Plurālis				
1	condemnav-erī-mus	vid-erī-mus	absolv-erī-mus	puniv-erī-mus
2	condemnav-erī-tis	vid-erī-tis	absolv-erī-tis	puniv-erī-tis
3	condemnav-ēri-nt	vid-ēri-nt	absolv-ēri-nt	puniv-ēri-nt

Plusquamperfectum coniunctīvi actīvi				
P	I	II	III	IV
Singularis				
1.	laudav-isse-m	docu-isse-m	leg-isse-m	audiv-isse-m
2.	laudav-isse-s	docu-isse-s	leg-isse-s	audiv-isse-s
3.	laudāv-isse-t	docu-isse-t	leg-isse-t	audiv-isse-t
Plurālis				
1.	laudav-issē-mus	docu-issē-mus	leg-issē-mus	audiv-issē-mus
2.	laudav-issē-tis	docu-issē-tis	leg-issē-tis	audiv-issē-tis
3.	laudav-isse-nt	docu-isse-nt	leg-isse-nt	audiv-isse-nt

Система перфекта пассивного стану

Perfectum coniunctīvi passivi				
P	I	II	III	IV
Singularis				
1	condemnātus, a, um sim	visus, a, um sim	absolutus, a, um sim	punītus, a, um sim
2	condemnātus, a, um sis	visus, a, um sis	absolutus, a, um sis	punītus, a, um sis
3	condemnātus, a, um sit	visus, a, um sit	absolutus, a, um sit	punītus, a, um sit
Plurālis				
1	condemnāti, ae, a simus	visi, ae, a simus	absoluti, ae, a simus	punīti, ae, a simus

2	condemnāti, ae, a sitis	visi, ae, a sitis	absoluti, ae, a sitis	punīti, ae, a sitis
3	condemnāti, ae, a sint	visi, ae, a sint	absoluti, ae, a sint	punīti, ae, a sint

Plusquamperfectum coniunctīvi passīvi				
P	I	II	III	IV
Singlāris				
1.	condemnātus, a, um essem	visus, a, um essem	absolutus, a, um essem	punītus, a, um essem
2.	condemnātus, a, um esses	visus, a, um esses	absolutus, a, um esses	punītus, a, um esses
3.	condemnātus, a, um esset	visus, a, um esset	absolutus, a, um esset	punītus, a, um esset
Plurālis				
1.	condemnāti, ae, a essēmus	visi, ae, a essēmus	absoluti, ae, a essēmus	punīti, ae, a essēmus
2.	condemnāti, ae, a essētis	visi, ae, a essētis	absoluti, ae, a essētis	punīti, ae, a essētis
3.	condemnāti, ae, a essent	visi, ae, a essent	absoluti, ae, a essent	punīti, ae, a essent

MODUS IMPERATĪVUS

Imperatīvus praesentis

Дієвідміна	Інфінітив	Singlāris	Plurālis
I	condemnāre	Condemna!	Condemnā-te!
II	vidēre	Vide!	Vidē-te!
III	absolvēre	Absolv-e!	Absolv-ī-te!
IV	punīre	Puni!	Punī-te!

Imperatīvus futūri

Singlāris	2. -to	Plurālis	2. -tōte
	3. -to		3. -nto

condemno, 1 засуджувати; absolvo, 3 звільняти

Sing.	2.	condemnāto	ти повинен засуджувати
	3.	condemnāto	він повинен засуджувати
Plur.	2.	condemnatōte	ви повинні засуджувати
	3.	condemnānto	вони повинні засуджувати
Sing.	2.	absolvīto	ти повинен звільняти
	3.	absolvīto	він повинен звільняти
Plur.	2.	absolvītōte	ви повинні звільняти
	3.	absolvunto	вони повинні звільняти

НЕПРАВИЛЬНІ ДІСЛОВА *sum, fui, esse* бути;
***possum, potui, posse* могли**

Praesens indicativi activi				
P	Singulāris		Plurālis	
1.	sum	sumus	pos-sum	pos-sumus
2.	es	estis	pot-es	pot-estis
3.	est	sunt	pot-est	pos-sunt
Imperfectum indicatīvi				
	Singulāris		Plurālis	
1.	eram	potēram	erāmus	poterāmus
2.	eras	potēras	erātis	poterātis
3.	erat	potērat	erant	potērant
Futurum I indicatīvi				
	Singulāris		Plurālis	
1.	ero	potēro	erīmus	poterīmus
2.	eris	potēris	erītis	poterītis
3.	erit	potērit	erunt	potērunt

Perfectum indicatīvi			
Singulāris		Plurālis	
1. fu-i	1. potu-i	1. fu-īmus	1. potu-īmus
2. fu-isti	2. potu-isti	2. fu-istis	2. potu-istis
3. fu-it	3. potu-it	3. fu-ērunt	3. potu-ērunt
Plusquamperfectum indicatīvi			
Singulāris		Plurālis	
1. fu-ēra-m	1. potu-ēra-m	1. fu-erā-mus	1. potu-erā-mus
2. fu-ēra-s	2. potu-ēra-s	2. fu-erā-tis	2. potu-erā-tis
3. fu-ēra-t	3. potu-ēra-t	3. fu-ēra-nt	3. potu-ēra-nt
Futūrum II (secundum) indicatīvi			
Singulāris		Plurālis	
1. fu-ēr-o	1. potu-ēr-o	1. fu-erī-mus	1. potu-erī-mus
2. fu-ēri-s	2. potu-ēri-s	2. fu-erī-tis	2. potu-erī-tis
3. fu-ēri-t	3. potu-ēri-t	3. fu-ēri-nt	3. potu-ēri-nt

Praesens coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1.	sim	simus	possim	possimus
2.	sis	sitis	possis	possitis

3.	sit	sint	possit	possint
Imperfectum coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1.	essem	essēmus	possem	possēmus
2.	esses	essētis	posses	possētis
3.	esset	essent	posset	possent

Perfectum coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1.	fu-ēri-m	fu-erī-mus	potu-ēri-m	potu-erī-mus
2.	fu-ēri-s	fu-erī-tis	potu-ēri-s	potu-erī-tis
3.	fu-ēri-t	fu-erī-nt	potu-ēri-t	potu-erī-nt
Plusquamperfectum coniunctīvi				
P	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1.	fu-isse-m	fu-issē-mus	potu-isse-m	potu-issē-mus
2.	fu-isse-s	fu-issē-tis	potu-isse-s	potu-issē-tis
3.	fu-isse-t	fu-isse-nt	potu-isse-t	potu-isse-nt

НЕПРАВИЛЬНЕ ДІСЛОВО *eo, ii, itum, ire ūmu*

Indicativus					
Praesens		Imperfectum		Futūrum I	
Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1. eo	1. imus	1. ibam	1. ibāmus	1. ibo	1. ibīmus
2. is	2. itis	2. ibas	2. ibātis	2. ibis	2. ibītis
3. it	3. eunt	3. ibat	3. ibant	3. ibit	3. ibunt
Perfectum		Plusquamperfectum		Futūrum II	
Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis	Singulāris	Plurālis
1. ii (ivi)	1. imus	1. ieram	1. ierāmus	1. iero	1. ierīmus
2. isti (iisti)	2. istis (iistis)	2. ieras	2. ierātis	2. ieris	2. ierītis
3. iit	3. ierunt	3. ierat	3. ierant	3. ierit	3. ierint

Imperativus praesentis: *ī!* – йди!, *ite!* – йдіть!

Infinitivus praesentis: *ire*; **infinitivus perfecti:** *isse*

Participium praesentis activi: *iens, euntis.*

Gerundium: *eundi; eundo; (ad) eundum.*

Gerundivum: *eundus, a, um.*

У пасиві зафіксовано лише форму 3-ої особи однини у безособовому значенні: *itur ідуть; itum est ішли.*

PERSONALIA ВИДАТНІ РИМСЬКІ ЮРИСТИ

Гай – можливо, як вважають деякі вчені, Гай Кассій Лонгин, видатний давньоримський юрист, сабініанець, родом з Малої Азії, сучасник імператорів Адріана та Антоніна Пія. Відомостей про біографію Гая не збереглося. Є автором **Institutiones** – популярного підручника з римського права, за яким вивчали право багато поколінь римських юристів. *Інституції* Гая в епоху пізньої античності були зразком навчальної юридичної літератури, на їх основі склалися **Institutiones Iustiniani**. Цікавою є судьба головного твору Гая. В епоху Середньовіччя **Institutiones** були загублені. І лише на початку ХІХ в. німецький історик Бертольд Георг Нібур відкрив їх на палімпсесті (рукопис, написаний поверх зскобленого старого тексту на пергаменті) з листами св. Ієроніма у бібліотеці Веронського собору. Манускрипт був опрацьований відомим німецьким цивілістом Фрідріхом Карлом фон Савіньї і багато разів перевидавався.

Капітон, Гай Атей – відомий юрист. Народився у другій половині І ст. до н.е. Зробив блискучу політичну кар'єру за часів Августа: був консулом, понтифіком. Помер Капітон у 22 р. н.е. Капітон – засновник одної з двох найавторитетніших юридичних шкіл. Був відкритим супротивником Марка Антістія Лабєона. Капітон дотримувався зовні консервативних, традиційних поглядів. Разом із тим саме він сприяв проведенню багатьох правових реформ Августа, які змінили публічне право і внесли чимало коректив у приватне, а саме сімейне і спадкове право. Його прибічники за ім'ям його учня Сабіна стали називатися сабініанцями. Авторитет Капітона-юриста був надзвичайно високим. Більшість його творів присвячено праву понтифіків. Відомі також його праці **De officio senatorio, Epistulae** etc.

Лабєон, Марк Антістій – один із найвидатніших римських юристів. Народився близько 45 р. до н.е., помер десь між 10 і 22 р. н.е. У класичному праві були дві найавторитетніші юридичні школи. Першу школу заснував на початку І в. н.е. Марк Антістій Лабєон. У свій час він відмовився від запропонованої йому Августом політичної кар'єри, віддавав перевагу, перебуваючи в опозиції, заняттям чистою наукою, а також консультував, викладав право,

писав книги. Цей юрист відомий своїм реформаторським підходом до права. Прихильники його навчання за іменем його учня Прокула стали називатися прокуліанцями. Марк Антістій Лабеон є автором близько 400 книг, які дійшли до нас у вигляді цитат і фрагментів. Його думки і погляди поважали навіть супротивники.

Марцелл, Луцій Ульпій – видатний римський юрист, який жив у II ст. н.е. Був радником Антоніна Пія і Марка Аврелія. Славився своїм аналітичним розумом серед сучасників і послідовників. Серед найвідоміших праць Марцелла – *Дігести* у 31 книзі, які були надзвичайно популярними: Квінт Цервідій Сцевола написав коментарій, на них посилалися Павел, Ульпіан, Модестин, Марціан.

Марціан, Елій – римський юрист, який жив у першій половині III ст. н.е. Головною працею Марціана вважаються **Institutiones**, в яких викладається і коментується система права. Також Марціану належать твори **De iudiciis publicis, Regulae, Notae ad Papinianum** etc.

Модестін, Геренній – учень Ульпіана, грек за походженням, належав до числа авторитетних юристів. Займав посаду префекта нічної варті. За значимістю ця посада була другою після префекта преторія. Його діяльність припадає на період з 226 по 244 р. н.е. У 239 році за часів правління імператора Марка Антонія Гордіана III Модестін отримує право давати висновки з юридичних питань, тобто **ius respondendi**. Твори Модестіна – це практичні посібники для судій і для тих, хто вивчає право. З його праць варто згадати 19 книг **Responsa**, 12 книг **Pandecta, Regulae** в 10 книгах, **De praescriptionibus, De excusationibus**. Модестін першим з юристів писав деякі трактати грецькою мовою.

Павел, Юлій – видатний римський юрист (кінець II – перша половина III ст. н.е.). Спочатку був адвокатом, потім асесором, префект преторія при імператорі Олександрі Севері. Префект преторія формально – це начальник імператорської варті, який відповідав за особисту безпеку принцепса, а фактично мав багато повноважень і великий політичний і адміністративний вплив. До речі посаду префекта преторія Павел отримує разом зі своїм колегою Ульпіаном. Павел був учнем Квінта Цервідія Сцеволи. Написав більше 300 книг.

Головний твір Павла – **Ad edictum**. Це одночасно коментарій і загальний виклад норм преторського права. Уривки із творів Павла складають шосту частину *Дігест* Юстиніана. Частково збереглися так звані **Sententiae ad filium** *Сентенції до сина* – надзвичайно популярні, в яких Павел викладає загальну систему права і його окремі положення.

Папініан, Емілій – один з найавторитетніших учених-юристів, народився 146 р. у Сирії. За часів правління Септимія Севера був префектом преторія, мав величезний вплив і авторитет серед юристів. Страчений імператором Каракаллою в 212 р. н.е. за те, що у відповідь на вимогу скласти виправдальну промову для імператора у зв'язку з убивством ним свого брата Гети, відповів: **Non tantum facile parricidium excusari posse, quam fieri.** – *Набагато важче виправдати вбивство, ніж його вчинити*. Головні праці Папініана – це **Quaestiones** у 19 книгах, **Definitiones**, **De adulteris**, **Responsa**. Останній твір був настільки досконалим за формою, казуїстичним матеріалом, що за ним навчалися упродовж року на III курсі у школах права. Третьюкурсників навіть називали папініанцями.

Помпоній, Секст – автор знаменитого нарису історії римського права, кількість його творів величезна. Помпоній жив у II в. н.е. при імператорах Адріані й Антоніні Пії. Найбільш важливі його твори: а) *Коментарі до едикту* в 150 книгах; б) *Коментарі до Сабіна* в 35 книгах; в) **Enchyridium** – підручник в одній книзі, що включала знаменитий нарис історії права. Помпоній одним із перших під час аналізу теоретичних проблем права почав посилаватися на історичні прецеденти і надав історичним відомостям силу казуїстичного доводу.

Пріск, Луцій Нерацій – впливовий державний діяч і талановитий юрист другої половини I ст. н.е. Займав посаду префекта державної скарбниці. Нерацій був радником імператорів Траяна і Адріана, очолював разом із Цельсом юридичну школу прокуліанців. Він мав **ius respondendi**, його поважали і сучасники і наступні покоління юристів. Серед найвідоміших творів – **Responsa**, **Epistulae**, **De nuptiis** etc.

Сабін, Массурій – учень Капітона, що зробив кар'єру за правління імператора Тиберія і написав більшість своїх творів за часів Нерона. Він був родом з небагатої плебейської родини й заробляв на життя своєю юридичною практикою. Сабін – перший серед представників вершницького стану кому було дано почесне право **ius respondendi**. Цим він завдячував імператору Тибєрію. Сабін був бідний, тому йому допомагали його численні учні. Найбільш відомою його працею є невелика (у трьох книгах) праця **Ius civile** *Цивільне право*. Цей твір служив підручником і коментувався юристами до III ст. Разом зі своїм учнем Кассієм Лонгіном утворив школу правової науки, яка отримала назву сабініанської.

Сцевола, Квінт Муцій – видатний політичний діяч і юрист республіканського Риму. Народився близько 140 р., помер у 82 р. до н.е. Був представником відомої династії римських юристів. Квінт Муцій займав посади консула 95 р. до н.е. і великого понтифіка з 84 р. до н.е. Він був блискучим оратором, мав глибокі знання і бездоганну репутацію. Сцевола брав участь у розробленні законів, першим виклав право не хронологічно, а систематично. У своїй праці **De iure civili** у 18 книгах виклав основні відомості з цивільного права за принципом розподілу понять.

Ульпіан, Доміцій – родом з Тиру у Фінікії. Народився у другій половині II ст. н. е. Був асесором при Папініані, а в подальшому і сам зайняв цю посаду. Ульпіан був прибічником суворої дисципліни і намагався дати лад преторіанській гвардії, яка повинна була охороняти життя і безпеку імператора. Фактично ж преторіанці були зняряддям палацових переворотів. Їм не подобався Ульпіан з його твердими переконаннями і особистою відданістю імператору Олександру Северу. Тому в 228 р. Ульпіан був убитий розлютованими солдатами-преторіанцями при спробі встановлення військової дисципліни на очах в імператора. Ульпіан є автором твору **Ad edictum**, який складається з 83 книг коментарів преторського права, а також **Ad Sabinum** в 51 книзі. Ульпіан також є автором творів **De appellationibus**, **De fideicommissis**, а також коментарів до окремих законів. Збереглися також 29 титулів його підручника для тих, хто вивчає право, **Liber singularis regularum**. Ім'я Ульпіана – серед найславніших юристів Стародавнього Риму. Його дефініції і сентенції стали науковими постулатами для юристів багатьох поколінь.

Флорентин – римський юрист, який жив у другій половині II ст. н.е. Викладав право, написав велику працю **Institutiōnes**. Фрагменти з його творів збереглися в *Дігестах* Юстиніана.

Цельс, Публій Ювенцій – відомий римський юрист II ст. н.е. Був радником імператора Адріана, у різні роки займав ряд державних посад: був претором, консулом 129 р., намісником провінцій, членом імператорської ради. Разом із Нерацієм Пріском був головою школи прокуліанців, які багато в чому не погоджувались із сабініанцями. Цельс взяв участь у змові проти імператора Доміціана в 95 р. н.е. Автор *Дігест* у 39 книгах, які об'єднали в собі уривки з більш ранніх його творів, присвячених питанням приватного права. Один із найдотепніших серед римських юристів. Йому належить відома відповідь на дурне питання одного урядовця: *Або я нічого не розумію у твоєму питанні, або саме питання дурне.*

Юліан, Сальвій – видатний римський юрист і державний діяч. Народився близько 100 р. у Північній Африці (м. Гадрумент – сучасний Туніс). За часів правління Адріана займав ряд державних посад, був членом імператорської ради. Автор *Дігест* у 90 книгах і **Quaestiones**. Помер близько 169 р. н.е. Юліану належить честь видання **Edictum praetorium** *Постійного едикту*, в якому систематизувались й уніфікувались положення преторського права попередніх епох.

ХРЕСТОМАТІЯ

MARCUS TULLIUS CICĒRO

Марк Туллій Цицерон

Марк Туллій Цицерон – видатний римський оратор, філософ і політичний діяч, народився в 106 р. до н.е. біля міста Арпина, недалеко від Рима, і в 43 р. був убитий за наказом Антонія. Популярністю користуються його промови проти Катиліни. Тут дається уривок з першої з чотирьох промов, з якими у 63 р. до н.е. Цицерон як консул виступав у сенаті проти Луція Сергія Катиліни, обвинувачуючи його в антиурядовій змові.

Oratio in Catilinam prima

Перша промова проти Катиліни

I. Quousque tandem abutēre, Catilīna, patientia nostra? quam diu etiam furor iste tuus elūdet? quem ad finem sese effrenāta iactābit audacia? Nihilne te nocturnum praesidium Palatii, nihil urbis vigiliae, nihil timor popūli, nihil concursus bonōrum omnium, nihil hic munitissimus habendi senātus locus. nihil horum ora vultusque movērunt? Patēre tua consilia non sentis? constrictam iam horum omnium scientia tenēri coniuratiōnem tuam non vides? Quid proxīma, quid superiōre nocte egēris, ubi fueris, quos convocaveris, quid consilii cepēris, quem nostrum ignorāre arbitrāris? O tempōral O mores! Senātus haec intellēgit, consul videt, hic tamen vivit. Vivit? Immo vero etiam in senātum venit, fit publici consilii particeps, notat et designat ocūlis ad caedem .unumquemque nostrum: nos autem, fortes viri, satis facere rei publicae vidēmur, si istius furōrem ac tela vitēmus. Ad mortem te, Catilīna, duci iussu consūlis iam pridem oportēbat, in te conferri pestem, quam tu in nos machināris. An vero vir amplissimus P. Scipio, pontifex maxīmus, Ti. Gracchum, mediocrīter labefactantem statum rei publicae, privātus interfēcit: Catilīnam, orbem terrae caede atque incendiis vastāre cupientem, nos consūles perferēmus? Nam illa nimis antīqua praetereo, quod C. Servilius Ahala Spurium Maelium, novis rebus studentem, manu sua occīdit. Fuit, fuit ista quondam in hac re publica virtus, ut viri fortes acrioribus suppliciis civem perniciosum quam acerbissimum hostem coērcerent. Habēmus senātus consultum in te, Catilīna, vehēmens et grave; non deest rei publicae consilium neque auctoritas huius ordinis: nos, nos, dico aperte, consūles desūmus.

II. Decrevit quondam senātus, ut L. Opimius consul vidēret, ne quid res publica detrimenti capēret: nox nulla intercessit— interfectus est

propter quasdam seditiōnum suspiciōnes C. Gracchus, clarissīmo patre, avo, maioribus; occīsus est cum libēris M. Fulvius consulāris. Simīli senātus consulto C. Mario et L. Valerio consulibus est permissa res publicā: num unum diem postea L. Saturnīnum tribūnum plebis et C. Servilium praetōrem mors ac rei publicae poena remorāta est? At nos vicesimū iam diem patimur hebescere aciem horum auctoritatis. Habemus enim huiusce modi senātus consultum, verum inclūsum in tabulis, tamquam in vagīna reconditum, quo ex senātus consulto confestim te interfectum esse, Catilīna, convēnit. Vivis, et vivis non ad deponendam, sed ad confirmandam audaciam. Cupio, patres conscripti, me esse clementem, cupio in tantis rei publicae periculis me non dissolutum vidēri; sed iam me ipse inertiae nequitiaeque condemno. Castra sunt in Italia contra populum Romānum in Etruriae faucibus collocāta, crescit in dies singulos hostium numerus; eōrum autem castrorum imperatorem ducemque hostium intra moenia atque adeo in senātu videmus intestinam aliquam cotidie perniciem rei publicae molientem. Si te iam, Catilīna, comprehendi, si interfici iussēro, credo, erit verendum mihi, ne non potius hoc omnes boni serius a me, quam quisquam crudelius factum esse dicat. Verum ego hoc, quod iam pridem factum esse oportuit, certa de causa nondum addūcor, ut faciam. Tum denique interficiēre, cum iam nemo tam imprōbus, tam perditus, tam tui simīlis inveniri poterit, qui id non iure factum esse fateatur. Quam diu quisquam erit, qui te defendere audeat, vives, sed vives ita, ut vivis, multis meis et firmis praesidiis obsessus, ne commovere te contra rem publicam possis. Multorum te etiam oculi et aures non sentientem, sic ut adhuc fecerunt, speculabuntur atque custodient.

Коментарі

I. Quousque – на обох частинах цього виразу стоїть наголос, тому вони й відділені. Те ж стосується й наступного quam diu abutere = abuteris (fut. 1). Eludet - eludere (без доповнення) є технічним терміном, який характеризує вміння гладіаторів ухилитися від ударів супротивника, тут за змістом упиратися. Sese... iactabit audacia? – ти будеш хвалитися своєю зухвалістю? Nihil ... nihil ... nihil – риторична фігура (анафора – повторення одного і того ж слова) анітрохи, ... ні ... ні. Palatii – палатинського пагорба – улюблене місце проживання багатих громадян. Bonorum = bonorum civium – чесних громадян, munitissimus – добре укріплене, захищене (місце). Habendi senatus locus – місце засідання сенату, horum – тут присутніх, ora vultusque – вираз облич. Moverunt te – справили враження на тебе. Constrictam...

teneri – зворот Acc. cum inf.: Змова... вже повязана. Quid ... egeris..., ubi fueris... – непрямі запитання залежно від ignorare. Proxima – у сьогоднішню, superiore – у вчорашню (ніч); quem nostrum ignorare arbitraris? Ти думаєш, що хтось із нас не знає? Immo vero – мало того. Fit... particeps – бере участь, fortes viri – хоробрі мужі (іронічно). Videtur = nobis videtur – ми уявляємо собі. Conferri pestem – звернути, направити загибель. Ti. Gracchum =Tiberium – Тіберій Семпроній Гракх, який добивався переділу землі на користь бідних, був убитий за наказом Сципіона в 132 р. до н.е. Mediocriter labefactantem statum – хоча він лише незначно потряс основи, privatus - будучи приватною особою. orbem terrae – гіпербола, praetereo - замовчую, замовчую, quod – те, як (quod explicativum підрядне пояснювальне). Spurium Maelium – під час голоду 439 р. до н.е. римський вершник Спурій Мелій своєю щедрою допомогою бідним збудив підозри, що він прагне захопити владу, за наказом диктатора він був убитий. Senatus consultum ... vehemens et grave – сенатська постанова... повна сили і значення: мається на увазі постанова 63 р. до н.е.: videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat. Формула введення надзвичайного стану: давала консулам владу над життям і смертю. Huius ordinis – тобто senatorів, nos... desumus – ми не відповідаємо своєму призначенню, тобто затримка за нами.

II. Quondam – в 121 р. до н.е. С. Gracchus – брат Тіберія Гракха. Clarissimo patre, avo, maioribus – abl. qualitatis. Дідом Гракхов з боку матері був Публій Сципіон Африканський, що закінчив Другу пунічну війну. M. Fulvius – прихильник Гракхів. С. Mario et L. Valerio consulibus – в 100 р. до н.е., est permissa res publica – була довірена держава, були дані повноваження для охорони держави. L. Saturninum... et C. Servilium praetorem – народний трибун Сатурнин, бажаючи відкрити доступ до консульства своєму другу Сервілію, убив його здобувача Меммія, за що обох було вбито народом. Remorata est – змусила чекати себе, тобто була відстрочена. Nebescere aciem і далі in vagina reconditum – вирази про меч, метафорично перенесені на повноваження сенату. Norum – тобто senatorів. In tabulis – на табличках, у протоколах. Tamquam in vagina reconditum – немов меч, вкладений у піхву. Patres conscripti – офіційна назва членів сенату: сенатори. Dissolutum videri здаватися розв'язним, легковажним, недбайливим. Inertiae nequitiaeque – у бездіяльності й непридатності, тобто в нестачі енергії й у невмілому веденні справи. In Etruriae faucibus – у проході в Етрурію. In dies

singulos – від дня на день. Adeo – навіть. Credo – мабуть (іронічно). Serius – занадто пізно. Certa de causa – з відомої причини. Nondum adducor, ut faciam – ще не можу зважитися зробити. Interficiere = interficieris (fut I). Qui... non... fateatur = ut (ut consecutivum підрядне наслідкове) is non fateatur.

Нижче наводиться уривок із трактата Цицерона *De oratore*. Цицерон вважає, що знання права для оратора, який виступає в суді, є обов'язковим. Автор впевнений, що вивчення цивільного права дає насолоду, це не нудний обов'язок, а справжня насолода.

De iuris civiſis cognoscendi delectatione

Aceēdit vero, quo facilius percipi cognoscique ius civiſe posit, quod minime plerique arbitrantur, mira quaedam in cognoscendo suavitas et delectatio; nam, sive quem haec Aeliana studia delectant, plurima est et in omni iure civiſi et in pontificum libris et in XII tabulis antiquitatis effigies, quod et verborum vetustas prisca cognoscitur et actiōnum genēra quaedam maiōrum consuetudinē vitamque declārant; sive quem civiſis scientia, quam Scaevola non putat oratoris esse propriam, sed cuiusdam ex alio genere prudentiae, totam hanc descriptis omnibus civitatis utilitatibus ac partibus XII tabulis contineri videbit: sive quem ista praepotens et gloriosa philosophia delectat, – dicam audacius – hosce habet fontis omnium disputatiōnum suarum, qui iure civiſi et legibus continentur: ex his enim et dignitatem maxime expetendam videmus, cum vera virtus atque honestus labor honoribus, praemiis, splendore decoratur, vitia autem hominum atque fraudes damnis, ignominiis, vinclis, verberibus, exsiliis, morte multantur; et docemur non infinitis concertationumque plenis disputationibus, sed auctoritate nutuque legum domitas habere libidines, coercere omnis cupiditates, nostra tueri, ab alienis mentis oculos, manus abstinere. Fremant omnes licet, dicam quod sentio: bibliothecas me hercule omnium philosophorum unus mihi videtur XII tabularum libellus, si quis legum fontis et capita viderit, et auctoritas pondere et utilitatis ubertate superare.

Коментарі:

suavitas, atis f – привабливість; **delectatio, onis f** – насолода, задоволення; **Aeliana studia** – наука Елія, тобто право, Елій Пет Кат був першим світським юристом, який написав твір про право для широкого загалу; **antiquitas, atis f** – давність; **effigies, ei f** – зображення; **priscus, a, um** – давній, патріархальний; **Scaevola** – Сцевола (Муцій Сцевола, Публій); **praepotens, entis** – могутній;

audacius – сміливіше; **hosce = hos; fontis** – слід перекладати **fontes**; **expeto, ere** – бажати, прагнути; **decoro, are** – прикрашати, прославляти; **vinculum = vinculum** – тягар; **exsilium = exilium** вигнання; **multo, are** – карати; **concertatio, onis f** – змагання, суперечка; **fremo, ere** – галасувати; **ubertas, atis f** – родючість, багатство; **supero, are** – перевершувати, перевищувати.

CORPUS IURIS CIVILIS

Під час правління імператора Юстиніана комісією під керівництвом квестора Трібоніана у 528 – 534 роках було здійснено кодифікацію всього римського законодавства під назвою “Codex Iustinianus”. У XII ст. кодексу дають назву “Corpus iuris civilis” Звід цивільного права, а перше друковане видання під титулом “Corpus iuris civilis” було здійснено Діонісієм Готофредом і побачило світ у 1583 році.

Звід Юстиніана складається з чотирьох основних частин:

1. Institutiones (4 книги) – елементарний виклад основ римського права для початкового вивчення.

2. Digesta (Pandectae) – це уривки із 1625 творів 39 римських юристів I-III ст. Збірка складається з 50 книг, які, у свою чергу, розділені на титули, а титули – на фрагменти. Це – найважливіша частина кодифікації, в якій міститься багатіший матеріал з римського права.

3. Codex (12 книг) – це звід найважливіших імператорських указів (constitutions) від Адріана до Юстиніана.

4. Novellae (leges) містять 168 новел (нових законів), виданих Юстиніаном після другої редакції кодексу.

“Corpus iuris civilis” став підсумком багатомісячного історичного розвитку юриспруденції. Цей звід законів став основою для законодавства європейських держав.

Нижче наводяться уривки з Institutiones та Digesta.

Institutiones Institutionum sive Elementorum liber primus titulus I. De iustitia et iure

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuens. Iurisprudencia est divinārum atque humanārum rerum notitia, iusti atque iniusti scientia.

His generaliter cognitis et incipientibus nobis exponere iura populi Romani ita maxime videntur posse tradi commodissime, si primo levi ac simplici, post deinde diligentissima atque exactissima interpretatiōne

singūla tradantur. Alioquin si statim ab initio rudem adhuc et infirmum animum studiōsi multitudīne ac varietāte rerum oneraverimus, duōrum altērum aut desertōrem studiōrum efficiēmus aut cum magno labōre eius saepe etiam cum diffidentia, quae plerumque iuvēnes avertit, serius ad id perducēmus, ad quod leniōre via ductus sine magno labōre et sine ulla diffidentia maturius perdūci potuisset.

Iuris praecepta sunt haec: honeste vivēre, altērum non laedēre, suum cuique tribuēre. Huius studii duae sunt positioēs, publicum et privatum. Publicum ius est, quod ad statum rei Romānae spectat, privatum, quod ad singulōrum utilitatem pertinet. Dicendum est igitur de iure privato, quod tripertitum est; collectum est enim ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus.

Коментарі:

Iustitia – справедливість, діяльність людини за нормами права. His generaliter cognitis – після цих загальних відомостей. Desertorem studiorum efficiemus – ми змусимо його бігти від навчання. Honestе – чесно; laedēre – вживається зі знахідним відмінком.

tit. II. De iure naturali, gentium et civili

Ius naturāle est, quod natūra omnia animalia docuit. Nam ius istud non humāni genēris proprium est, sed omnium animalium, quae in caelo, quae in terra, quae in mari nascuntur. Hinc descendit maris atque femīnae coniugatio, quam nos matrimonium appellāmus, hinc liberōrum procreatio et educatio: vidēmus etēnim cetēra quoque animalia istius iuris peritia censēri.

Quae singūla qualia sunt, suis locis proponēmus. Sed ius quidem civile ex unaquāque civitate appellātur, velūti Atheniensium, nam si quis velit Solōnis vel Dracōnis leges appellāre ius civile Atheniensium, non erraverit. Sic enim et ius, quo populus Romānus utitur, ius civile Romanōrum appellāmus vel ius Quiritium, quo Quirītes utuntur; Romāni enim a Quirīno Quirītes appellantur. Sed quotiens non addimus, cuius sit civitātis, nostrum ius significāmus: sicūti cum poētā dicimus nec addimus nomen, subauditur apud Graecos egregius Homērus, apud nos Vergilius. Ius autem gentium omni humāno genēri commūne est. Nam usu exigente et humānis necessitatibus gentes humānae quaedam sibi constituērunt: bella etēnim orta sunt et captivitātes secūtae et servitūtes, quae sunt iuri naturāli contrariae (iure enim naturāli ab initio omnes homīnes libēri nascebantur); ex hoc iure gentium et omnes paene

contractus introducti sunt, ut emptio venditio, locatio conductio, societas, depositum, mutuum et alii innumerabiles.

Constat autem ius nostrum aut ex scripto aut ex non scripto... Scriptum ius est lex, plebiscita, senatusconsulta, principum placita, magistratuum edicta, responsa prudentium. Lex est, quod populus Romanus senatorio magistratu interrogante, veluti consule, constituēbat. Plebiscitum est, quod plebs plebeio magistratu interrogante, veluti tribuno, constituēbat. Plebs autem a populo eo differt, quo species a genere: nam appellatione populi universi cives significantur, connumeratis etiam patriciis et senatoribus: plebis autem appellatione sine patriciis et senatoribus ceteri cives significantur. Sed et plebiscita, lege Hortensia lata, non minus valere quam leges coeperunt. Senatusconsultum est, quod senatus iubet atque constituit. Nam cum auctus est populus Romanus in eum modum, ut difficile sit in unum eum convocari legis sancienda causa, aequum visum est senatum vice populi consuli. Sed et quod principi placuit, legis habet vigorem, cum lege regia, quae de imperio eius lata est, populus ee et in eum omne suum imperium et potestatem concessit. Quodcumque igitur imperator per epistulam constituit vel cognoscens decrevit vel edicto praecipit, legem esse constat: hae sunt, quae constitutiones appellantur. Plane ex his quaedam sunt personales, quae nec ad exemplum trahuntur, quoniam non hoc princeps vult: nam quod alicui ob merita indulset, vel si cui poenam irrogavit, vel si cui sine exemplo subvenit, personam non egreditur. Aliae autem, cum generales sunt, omnes procul dubio tenent. Praetorum quoque edicta non modicam iuris obtinent auctoritatem. Haec etiam ius honorarium solemus appellare, quod qui honorem gerunt, is est magistratus, auctoritatem huic iuri dederunt. Proponēbant et aediles curules edictum de quibusdam casibus, quod edictum iuris honorarii portio est. Responsa prudentium sunt sententiae et opinionēs eorum, quibus permissum erat iura condere. Nam antiquitus institutum erat, ut essent qui iura publice interpretantur, quibus a Caesare ius respondendi datum est, qui iurisconsulti appellabantur. Quorum omnium sententiae et opinionēs eam auctoritatem tenēbant, ut iudici recedere a responso eorum non liceret, ut est constitutum. Ex non scripto ius venit, quod usus comprobavit. Nam diuturni mores consensu utentium comprobati legem imitantur. Et non ineleganter in duas species ius civile distributum videtur. Nam origo eius ab institutis duarum civitatum, Athenarum scilicet et Lacedaemonis, fluxisse videtur: in his enim civitatibus ita agi solitum erat, ut Lacedaemonii . quidem magis ea, quae pro legibus observarent,

memoriae mandarent, Athenienses vero ea, quae in legibus scripta reprehendissent, custodirent.

Sed naturalia quidem iura, quae apud omnes gentes peraeque servantur, divina quadam providentia constituta, semper firma atque immutabilia permanent: ea vero, quae ipsa sibi quaeque civitas constituit, saepe mutari solent vel tacito consensu populi vel alia postea lege lata.

Omne autem ius, quo utimur, vel ad personas pertinet vel ad res vel ad actiones. Ac prius de personis videamus. Nam parum est ius nosse, si personae, quarum causa statutum est, ignorentur.

Коментарі:

Istius iuris peritia censerі - висловлюють пізнання цього права. Veluti Atheniensium - мається на увазі: ius civile. Usu exigente - змушені користю. Quaedam sibi constituerunt - установили для себе відомі права. Locatio conductio - договір найму стосовно взаємних прав і обов'язків наймодавця й наймача. Plebiscita - plebiscitum - постанова плебеїв на народних зборах, що мала обов'язкову силу для плебеїв у межах їхньої триби. Principum placita - імператорські постанови, prudentium - знавців права. Interrogante - interrogare тут питати народ щодо нового закону, пропонувати народу проект закону. Lege Hortensia lata - по виданні закону Гортензія (в 468 р. від заснування Рима). In eum modum, ut - до того, що. Sed et quod principi placuit - але й воля імператора. Per epistulam - рескриптом. Cognoscens - розбираючи, вирішуючи яку-небудь спірну справу. Haec sunt quae - ось що. Quae nec ad exemplum trahuntur - і вони не наводяться як приклад. Personam non egreditur - не йде далі даної особи. Omnes ... tenent - обов'язкові для всіх. Procul dubio - без сумніву. Non modicam iuris ... auctoritatem - велику законодавчу силу. Id est - тобто. 9. Imitantur - уподібнюються. 10. Ita agi solitum erat - був такий звичай. Memoriae mandarent - довіряли пам'яті, тобто вивчали напам'ять.

tit. IX. De patria potestate.

In potestate nostra sunt liberi nostri, quos ex iustis nuptiis procreaverimus. Nuptiae autem sive matrimonium est viri et mulieris coniunctio, individuum consuetudinem vitae continens. Ius autem potestatis, quod in liberos habemus, proprium est civium Romanorum: nulli enim alii sunt homines, qui talem in liberos habeant potestatem, qualem nos habemus. Qui igitur ex te et uxore tua nascitur, in tua potestate est: item qui ex filio tuo et uxore eius nascitur, id est nepos tuus

et neptis, aequae in tua sunt potestate, et pronepos et proneptis et deinceps cetēri. Qui tamen ex filia tua nascitur, in tua potestate non est, sed in patris eius.

Liber secundus **tit. I. De rerum divisione.**

Superiōre libro de iure personarum exposuimus: modo videamus de rebus, quae vel in nostro patrimonio vel extra nostrum patrimonium habentur. Quaedam enim naturali iure communia sunt omnium, quaedam publica, quaedam universitatis, quaedam nullius, pleraque singulorum, quae variis ex causis cuique acquiruntur, sicut ex subiectis apparebit.

Et quidem naturali iure communia sunt omnium haec: aer et aqua profluens et mare et per hoc litora maris. Nemo igitur ad litus maris accedere prohibetur, dum tamen villis et monumentis et aedificiis absteat, quia non sunt iuris gentium, sicut et mare. Flumina autem omnia et portus publica sunt: ideoque ius piscandi omnibus commune est in portibus fluminibusque. Est autem litus maris, quatenus hibernus fluctus maximus excurrit. Riparum quoque usus publicus est iuris gentium, sicut ipsius fluminis: itaque navem ad eas appellere, funes ex arboribus ibi natis religere, onus aliquid in his reponere cuilibet liberum est, sicuti per ipsum flumen navigare. Sed proprietates earum illorum est, quorum praedii haerent: qua de causa arbores quoque in iisdem natae eorundem sunt. Litorum quoque usus publicus iuris gentium est, sicut ipsius maris: et ob id quibuslibet liberum est casam ibi imponere, in qua se recipiant, sicut retia siccare et ex mari deducere. Proprietas autem eorum potest intelligi nullius esse, sed eiusdem iuris esse, cuius et mare et quae subiacent mari, terra vel harēna.

Universitatis sunt, non singulorum, veluti quae in civitatibus sunt theatra, stadia et similia et si qua alia sunt communia civitatum...

Singulorum autem hominum multis modis res fiunt: quarundam enim rerum dominium nanciscimur iure naturali, quod, sicut diximus, appellatur ius gentium, quarundam iure civili. Commodius est itaque a vetustiore iure incipere, palam est autem, vetustius esse naturale ius, quod cum ipso genere humano rerum natura prodidit: civilia enim iura tunc coeperunt esse, cum et civitates condi et magistratus creari et leges scribi coeperunt.

Ferae igitur bestiae et volucres et pisces, id est omnia animalia, quae in terra, mari, caelo nascuntur, simulatque ab aliquo capta fuerint, iure gentium statim illius esse incipiunt: quod enim ante nullius est, id naturali ratione occupanti conceditur. Nec interest, feras bestias et volucres utrum in suo fundo quisque capiat, an in alieno: plane qui in alienum fundum

ingredĭtur venandi aut aucupandi gratia, potest a domĭno, si is providĕrit, prohibĕri, ne ingrediātur. Quidquid autem eōrum cepĕris, eo usque tuum esse intellegĭtur, donec tua custodio coērcĕtur: cum vero evasĕrit custodiam tuam et in naturālem libertātem se recepĕrit, tuum esse desĭnit et rursus occupantis fit. Naturālem autem libertātem recipĕre intellegĭtur, cum vel oculos tuos effugĕrit vel ita sit in conspectu tuo, ut difficĭlis sit eius persecutio. Illud quaesĭtum est, an, si fera bestia ita vulnerāta sit, ut capi possit, statim tua esse intellegātur. Quibusdam placuit, statim tuam esse et eo usque tuam vidĕri, donec eam persecuāris; quodsi desiĕris persĕqui, desinĕre tuam esse et rursus fiĕri occupantis. Alii non alĭter putavĕrunt tuam esse, quam si cepĕris. Sed posteriorem sententiam nos confirmāmus, quia multa accidĕre solent, ut eam non capias...

Item ea, quae ex hostĭbus capĭmus, iure gentium statim nostra fiunt: adeo quidem, ut et libĕri homĭnes in servitūtem nostram deducantur, qui tamen, si evasĕrint nostram potestātem et ad suos reversi fuĕrint, pristĭnum statum recipiunt. Item lapilli, gemmae et cetĕra, quae in litōre inveniuntur, iure naturāli statim inventōris fiunt. Item ea, quae ex animalĭbus dominio tuo subiectis nata sunt, eōdem iure tibi adquiruntur.

Коментарі:

Modo - тепер. Universitatis - поняттю *universitas* (сукупність окремих речей, що становлять одне ціле; все майно разом з боргами, як одне ціле; сукупність людей, що належать до відомої корпорації) протиставляється *singuli*. Singulorum - окремих осіб, тобто часток. Variis ex causis - різними засобами. Ex subiectis apparebit - буде видно з наступного. Per hoc - отже. Dum absteineat - аби тільки він не торкався. Natis - які вирости. Reponere - вивантажувати. Quorum praediis haerent - до маєтків яких вони примикають. Ob id - із цієї причини. Quibuslibet liberum est - усякий вільний, має право. In qua se recipiant - для пристанища собі. Deducere - витягати. Donec tua custodia coercesetur - поки ти тримаєш у своїй владі. Occupantis fit - стає власністю першого, хто заволодів. Oculos tuos effugerit - зникне в тебе з виду. 13. Illud quaesitum est - виникло таке запитання. Quibusdam placuit - на думку одних.

Liber tertius

tit. XIII. De obligationibus

Nunc transeāmus ad obligatiōnes. Obligatio est iuris vincūlum, quo necessitāte adstringĭmur alicuius solvendae rei, secundum nostrae civitātis iura. Omnium autem obligatiōnum summa divisio in dua genĕra deducĭtur: namque aut civĭles sunt aut praetoriae. Civĭles sunt, quae aut

legibus constitutae aut certe iure civili comprobatae sunt. Praetoriae sunt, quae praetor ex sua iurisdictione constituit, quae etiam honorariae vocantur. Sequens divisio in quattuor species deducitur: aut enim ex contractu sunt aut quasi ex contractu aut ex maleficio aut quasi ex maleficio. Prius est, ut de his, quae ex contractu sunt, dispiciamus. Harum aequae quattuor species sunt: aut enim re contrahuntur aut verbis aut litteris aut consensu. De quibus singulis dispiciamus.

Коментарі:

Quo necessitate adstringitur - перекласти активною конструкцією. Solvendae - solvere у значенні *виконувати*. Ex contractu sunt - додати підмет *obligationes*.

tit. XXIII. De emptione et venditione.

Emptio et venditio contrahitur, simulatque de pretio convenierit, quamvis nondum pretium numeratum sit ac ne arra quidem data fuerit. Nam quod arrae nomine datur, argumentum est emptionis et venditionis contractae. Sed haec quidem de emptionibus et venditionibus, quae sine scriptura consistunt, obtinere oportet: nam nihil a nobis in huiusmodi venditionibus innovatum est. In his autem, quae scriptura conficiuntur, non aliter perfectam esse emptionem et venditionem constituimus, nisi ei instrumenta emptionis fuerint conscripta vel manu propria contrahentium, vel ab alio quidem scripta, a contrahente autem subscripta et, si per tabellionem fiunt, nisi et completiones acceperint et fuerint partibus absoluta. Donec enim aliquid ex his deest, et poenitentiae locus est et potest emptor vel venditor sine poena recedere ab emptione. Ita tamen impune recedere eis concedimus, nisi iam arrarum nomine aliquid fuerit datum: hoc etenim subsecuto, sive in scriptis sive sine scriptis venditio celebrata est, is, qui recusat adimplere contractum, si quidem emptor est, perdit, quod dedit, si vero venditor, duplum restituere compellitur, licet nihil super arris expressum est. Pretium autem constitui oportet: nam nulla emptio sine pretio esse potest. Sed et certum pretium esse debet. Alioquin si ita inter aliquos convenierit, ut, quanti Titius rem aestimaverit, tanti sit empti: inter veteres satis abunde hoc dubitabatur, sive constat venditio sive non. Sed nostra decisio ita hoc constituit, ut, quotiens sic composita sit venditio quanti ille aestimaverit, sub hac conditione staret contractus, ut, si quidem ipse, qui nominatus est, pretium definieret, omnimodo secundum eius aestimationem et pretium persolvatur et res tradatur, ut venditio ad effectum perducatur, emptore quidem ex empto actione, venditore autem ex vendito agente. Sin autem ille, qui nominatus est, vel

noluērit vel non potuērit pretium definīre, tunc pro nihīlo esse venditiōnem, quasi nullo pretio statūto. Quod ius cum in venditionibus nobis placuit, non est absurdum et in locationibus et conductionibus trahere. Item pretium in numerata pecunia consistere debet. Nam in ceteris rebus an pretium esse possit, veluti homo aut fundus aut toga alterius rei pretium esse possit, valde quaerebatur... Cum autem emptio et venditio contracta sit (quod effici diximus, simulatque de pretio convenierit, cum sine scriptura res agitur), periculum rei venditae statim ad emptorem pertinet, tametsi adhuc ea res emptori tradita non sit. Itaque si homo mortuus sit vel aliqua parte corporis laesus fuerit, aut aedes totae aut aliqua ex parte incendio consumptae fuerint, aut fundus vi fluminis totus vel aliqua ex parte ablatus sit, sive etiam inundatione aquae aut arboribus turbine deiectis longe minor aut deterior esse coeperit: emptoris damnum est, cui necesse est, licet rem non fuerit nactus, pretium solvere. Quiquid enim sine dolo et culpa venditoris accidit, in eo venditor securus est. Sed et si post emptiōnem fundo aliquid per alluviōnem accessit, ad emptoris commōdum pertinet: nam et commōdum eius esse debet, cuius periculum est. Quodsi fugerit homo, qui veniit, aut subreptus fuerit, ita ut neque dolus neque culpa venditoris interveniat, animadvertendum erit, an custodiam eius usque ad traditionem venditor suscepit. Sane enim, si suscepit, ad ipsius periculum is casus pertinet: si non suscepit, securus erit. Idem et in ceteris animalibus ceterisque rebus intellegimus. Utique tamen vindicationem rei et condictionem exhibere debet emptori, quia sane, qui rem nondum emptori tradidit, adhuc ipse dominus est. Idem est etiam de furti et de damni iniuriae actione. Emptio tam sub condicione quam pure contrahi potest. Sub condicione veluti si stichus intra certum diem tibi placuerit, erit tibi emptus aureis tot. Loca sacra vel religiosa, item publica, veluti forum, basilicam, frustra quis sciens emit, quas tamen si pro privatis vel profanis, deceptus a venditore, emerit, habebit actionem ex empto, quod non habere ei liceat, ut consequatur, quod sua interest, deceptum eum non esse. Idem iuris est, si hominem liberum pro servo emerit.

Коментарі:

Obtinere oportet – повинне мати місце, зобов'язувати. Nihil a nobis... innovatum est — ми не внесли нічого нового. Contrahentium – тих, що домовляються. Poenitentiae locus est – є місце каяття, тобто можна відмовитися. Sine poena – безкарно. Nos etenim subsecuto – якщо же це буде мати місце (відбудеться). Compellitur -зобов'язаний. Super arris = de arris. Si ita inter aliquos convenierit – якщо сторони

домовилися так. *Empto... vendito* - *emptum* договір купівлі-продажу стосовно прав покупця, *venditum* той же договір стосовно прав продавця. *Emptōre... agente* – з наданням покупцю права. *Trahēre* - перенести, поширити. *In numerāta pecunia* – у грошовій сумі. *Valde quaerebātur* - це було важливе питання. *Pericūlum* - у вузькому розумінні *pericūlum* означає в обов'язкових відносинах відповідальність за випадок і винагороду за шкоду й ризик. *De damni iniuriāe actiōne* – щодо позову про навмисну шкоду. *Sticchus* – власне ім'я. *Intra certum diem* – у певний термін. *Basilicam* – *basilica* будівлі в Римі й провінціях, які служили для судових засідань і для торгових справ. *Sciens* – свідомо.

DIGESTA

De diversis regulis iuris antiqui

2. *Ulpianus*. *Feminae ab omnibus officiis civilibus vel publicis remotae sunt et ideo nec iudices esse possunt nec magistratum gerere nec postulare nec pro alio intervenire nec procuratores existere. Item impubes omnibus officiis civilibus debet abstinere.*

9. *Idem*. *Semper in obscuris quod minimum est sequimur.*

10. *Paulus*. *Secundum naturam est commoda cuiusque rei eum sequi, quem sequentur incommoda.*

14. *Pomponius*. *In omnibus obligationibus, in quibus dies non ponitur, praesenti die debetur.*

25. *Idem*. *Plus cautionis in re est quam in persona.*

29. *Paulus*. *Quod initio vitiosum est, non potest tractu temporis convalescere.*

32. *Ulpianus*. *Quod attinet ad ius civile, servi pro nullis habentur: non tamen et iure naturali, quia, quod ad ius naturale attinet, omnes homines aequales sunt.*

35. *Idem*. *Nihil tam naturale est quam eo genere quidque dissolvere, quo colligatum est. Ideo verborum obligatio verbis tollitur: nudi consensus obligatio contrario consensu dissolvitur.*

53. *Paulus*. *Cuius per errorem dati repetitio est, eius consulto dati donatio est.*

54. *Ulpianus*. *Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse haberet.*

55. *Gaius*. *Nullus videtur dolo facere, qui suo iure utitur.*

56. *Idem*. *Semper in dubiis benigniora praeferenda sunt.*

57. *Idem*. *Bona fides non patitur, ut bis idem exigatur.*

59. Ulpianus. Heredem eiusdem potestatis iurisque esse, cuius fuit defunctus, constat.

62. Iulianus. Hereditas nihil aliud est, quam successio in universum ius quod defunctus habuerit.

82. Papinianus. Donari videtur, quod nullo iure cogente conceditur. .

113. Gaius. In toto et pars continetur.

114 Paulus. In obscuris inspicere solere, quod verisimilius est aut quod plerumque fieri solet.

128 Idem. In pari causa possessor potior haberi debet.

131 Idem. Qui dolo desiderit possidere, pro possidente damnatur, quia pro possessione dolus est.

132 Gaius. Imperitia culpa adnumeratur.

142 Paulus. Qui tacet, non utique fatetur: sed tamen verum est eum non negare.

144 Idem. Non omne, quod licet, honestum est.

151 Idem. Nemo damnum facit, nisi qui id fecit, quod facere ius non habet.

180 Idem. Quod iussu alterius solvitur, pro eo est, quasi ipsi solutum esset.

185 Celsus. Impossibilium nulla obligatio est.

193 Idem. Omnia fere iura heredum perinde habentur, ac si continuo sub tempus mortis heredes exstissent.

196. Modestinus. Privilegia quaedam causae sunt, quaedam personae. Et ideo quaedam ad heredem transmittuntur, quae causae sunt: quae personae sunt, ad heredem non transeunt.

202 Iavolenus. Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti posset.

203 Pomponius. Quod quis ex culpa sua damnum sentit, non intelligitur damnum sentire.

204 I d e m. Minus est actionem habere quam rem.

206 Idem. Iure naturae aequum est neminem cum alterius detrimento et iniuria fieri locupletiorum.

207 Ulpianus. Res iudicata pro veritate accipitur.

209 I d e m. Servitutem mortalitati fere comparamus.

Коментарі:

2. Postulare - клопотати в суді про що-небудь, шукати своїх прав, подавати на когось скаргу. Pro alio intervenire - брати на себе чужий борг. 9. In obscuris - тобто in ambiguis rebus. 10. Secundum naturam est

- цілком природно. *Quem sequentur* - хто терпить. 14. *Obligationibus - obligatio* є юридичні відносини між двома або більше особами, у силу яких для однієї з цих осіб виникає юридична необхідність що-небудь дати, зробити або не зробити на користь іншої особи. *Non ponitur* - не визначений, не позначений. 29. *Convalescere* - набути сили закону. 35. *Naturalis* - природний, тобто ґрунтується на *ius naturale*. 55. *Dolus* – будь-яка дія сторони, що відповідає істині й справедливості. 57. *Bona fides* - сумлінність. *Exigatur* - *exigere* вимагати чого-небудь судовим порядком, пред'являти боргові зобов'язання до стягнення. 62. *Successio* - загальне спадкоємство. 131. *Pro... possidente* - про як. *Damnatur* - несе зобов'язання, відповідальність. *Pro... possessione* - про відносно. 196. *Privilegia... causae* - переваги, пов'язані з юридичними відносинами, (*privilegia*) *personae* - особисті переваги. 203. *Damnum sentit* - терпить збиток. *Non intellegitur* - не вважається за законом. 207. *Res iudicata* - законне рішення.

СЛОВНИК ЛАТИНСЬКИХ ЮРИДИЧНИХ ВИСЛОВІВ

А

A contrario – від противного.

A fortiori – виходячи з більш вагомого.

A mensa et toro – від столу та ложа – формула розлучення, припинення спільного подружнього життя.

A nescire ad non esse – від незнання до не існування.

A posse ad esse non valet consequentia – умовивід від можливості до дійсності не має сили.

A posteriori – апостеріорі, знання, набуте з досліду.

A priori – апіорі, з попереднього, спираючись на раніше відоме; без перевірки.

Ab abusu ad usum non valet consequentia – зловживання при користуванні не привід проти самого користування (формула римського права).

Ab actu ad potentiam – від дійсного до можливого.

Ab initio – спочатку.

Ab instantia – звільнення від суду із залишенням у підозрі.

Ab intestato – без заповіту.

Absens carens – відсутній утрачає; відсутній сам завдає собі шкоди.

Absens heres non erit – відсутній не буде спадкоємцем (людина, яка має права на спадок, але не заявляє про них упродовж певного терміну, позбавляється спадку).

Absolutio ab instantia – звільнення від осудження із залишенням під підозрою.

Absolvo (скор. **A.**). – виправдовую. Помітка на **tabella iudicialis** (табличка для голосування суддів). Тому в римському судочинстві літера **A** мала назву **littera salutaris** “рятувальна літера”.

Abstinere hereditatem – відмовитися від спадщини.

Abusus non tollit usum – зловживання не відмінює вживання.

Acquisitio hereditatem – прийняття спадщини.

Acta emendare – внести виправлення до протоколу.

Actio – позов.

Actio commodati contraria – позов позикоодержувача до позикодавця про виконання договору між ними.

Actio contraria – зустрічний позов.

Actio directa – прямий (основний) позов, тобто пред’явленій особі, що уклала угоду.

Actio in personam – особистий позов, заснований на договорі чи іншому зобов'язанні.

Actio in rem – речовий позов, спрямований на захист права власності та інших речових прав незалежно від договору.

Actio intenditur – позов подається.

Actio legis – законний позов.

Actio negatoria – негаторний позов (позов власника майна до особи, яка порушила його право користування, відшкодування шкоди).

Actio noxalis – позов про відшкодування шкоди, яка заподіяна діями дитини, підвладних дітей, дружини або раба відповідача.

Actio quiescit – справу припинено.

Actiōnem denegāre – відмовити у прийнятті позовної заяви.

Actiones iuris – юридичні акти.

Actis testantibus – як свідчать документи.

Actor – позивач у цивільному і кримінальному процесах.

Actore non probante reus absolvitur – коли позов не доведено, відповідач звільняється.

Actum – документ, акт.

Actum est, illicet – суд закінчився, можна розходитися (процесуальна формула).

Ad acta – долучити до справи.

Ad arbitrium – на розсуд.

Ad curiam – перед судом, до суду.

Ad defendendum – для захисту.

Ad deliberandum – для подальшого розгляду (відкласти).

Ad exemplum – за зразком.

Ad hoc – для цього (випадку), спеціально, для певного випадку.

Ad impossibilia nemo obligatur – до неможливого жодного не зобов'язують (формула римського права).

Ad legem – за законом.

Ad notam – до відома.

Ad rem – до справи, за суттю.

Ad turpia nemo obligatur – до ганебного нікого не зобов'язують; ніхто не може примусити іншого вчинити аморально (положення римського права).

Ad huc sub iudice lis est – справа все ще розглядається судом.

Administratio – керування, особливо майном, яке здійснюється опікуном.

Adoptio – вид усиновлення, прийом особи підвладного (*alieni iuris*) в родину усиновителя.

Advocatus (causidīcus) – покликаний, запрошений; процесуальний помічник сторони, що підтримував її своїм особистим авторитетом і юридичними порадами.

Advocatus diabōli – адвокат диявола, захисник безнадійної справи, запеклий обвинувач. Так у католицькій церкві називали людину, яка під час диспуту щодо канонізації нового святого говорила про його недоліки. Не погоджувався з ним **advocatus Dei** (адвокат Бога). Перемагав, звичайно, *advocatus Dei*, тому *advocatus diabōli* – захисник безнадійної справи, приречений на поразку, який сам не вірить в успіх своєї справи.

Aequitas sequitur legem – справедливість йде за законом (де діє закон, там – справедливість).

Aequum et bonum est lex legum – справедливість і благо є законом законів.

Ager publicus – суспільний земельний фонд у Римі. Державний земельний фонд.

Agnates – родичі на основі підпорядкування владі голови родини.

Agnatus proxīmus – найближчий родич.

Agnoscere libērum – визнати батьківство стосовно дитини.

Agressio – напад, незаконне застосування сили однією державою проти суверенітету, територіальної цілісності або політичної незалежності іншої держави або народу.

Ait lex – закон проголошує.

Alibi – алібі. В іншому місці. Спростування обвинувачення шляхом подання доказу, що обвинувачуваний у момент вчинення злочину перебував у іншому місці, а не там, де відбувся злочин.

Aliena res – майно іншої особи, чуже майно.

Alieni iuris – підвладний.

Alimenta – утримання, взаємний обов'язок між батьками і дітьми, що виконувався з часів принципату.

Alimenta pro modo facultatium erunt praebenda – утримання надається відповідно до статків.

Alter ego – друге я, мій представник. Людина настільки близька до когось способом мислення та іншими рисами, що може цілком його замінити. Засвідчено в Діогена (II – III ст.), який приписує цей вираз Зенону (336 – 264 рр. до н.е.).

Altum mare – відкрите море. Нейтральні води.

Anīmus iniurandi – готовність вчинити злочин, злочинний намір.
Annexio – анексія, приєднання, насильницьке приєднання, захоплення однією державою території, що належить іншій державі.

Anni currentis (a.c.) – поточного року.

Ante mortem – перед смертю.

Appellatio – апеляція, оскарження судового рішення.

Appellatiōnem interponēre – подати апеляцію.

Aprobatur – дозволено.

Aqua et igni interdictio – відлучення від води та вогню. Вид покарання за особливо тяжкі злочини, який означає позбавлення цивільних прав та вигнання з країни.

Aquae ductus – право проведення води через чужу ділянку.

Aquae haustus – право черпати воду на чужій ділянці.

Arbiter – (свідок-очевидець), третейський арбітр у судовому процесі, від якого вимагалися спеціальні господарські чи професійні знання; діяв як одноосібний суддя або в тричленній колегії.

Arbitrium – судові рішення, під час оголошення якого суддя керувався у першу чергу своїм сумлінням; рішення третейського суду.

Argumenta falsa – фіктивні докази.

Argumenta non numeranda, sed ponderanda sunt – докази слід не рахувати, а зважувати.

Argumentum ab impossibili – доказ від неможливого.

Argumentum ad hominem – доказ у протилежність об'єктивним доказам, вплив на відчуття співрозмовника.

Argumentum ad ignorantiam – доказ, розрахований на неосвіченість, брак досвіду співрозмовника, аудиторії.

Argumentum ad misericordiam – доказ, розрахований на жалість.

Argumentum ad oculos – наочний доказ.

Argumentum ad rem – доказ, заснований на сутності справи.

Argumentum ex contrario – доказ від протилежного.

Auctoritas rei iudicatae – прецедент судового рішення.

Audiatur et altēra pars – нехай буде вислухана і інша сторона, тобто для справедливого правосуддя слід вислухати і позивача, і відповідача. Такі слова під час присяги говорили ще афінські судді.

Audire querēlam – вислухати скаргу.

Avisatio de periurio – попередження про відповідальність за дачу неправдивих свідчень.

В

Beāti possidentes – блаженні власники. Вираз належить німецькому рейхсканцлеру Отто Бісмарку (1815–1898), який має на увазі, що державі перед тим як обґрунтовувати свої зазіхання на якусь територію, було б краще захопити її.

Bene placito – добровільно.

Benignius leges interpretandae sunt, quo voluntas eārum conservētur (Celsus) – закони слід тлумачити більш милостиво, щоб збереглася воля законодавця.

Bis de idem re ne sit actio (Gaius) – двічі в одній справі позов неприпустимий.

Bonā fide; malā fide – добросовісно; недобросовісно.

Bonā fide exigit, ut quod convenit fiat (Iavolenus) – сумлінність вимагає, щоб договір здійснився.

Bona gratia matrimonium dissolvitur – шлюб розривається за умови повної згоди.

Bona immobilia – нерухоме майно.

Bona materna – майно дитини успадковане від матері.

Bona mobilia – рухоме майно.

Bona vacantia – спадщина від спадкоємця.

Bonus iudex varie ex personis causisque constituet (Celsus) – добрий суддя приймає рішення по-різному, з урахуванням особливостей справи й осіб, що беруть у ній участь.

С

Caelībes – неодружені.

Capītis deminutio – дослівно означає зменшення на голову, обмеження правоздатності, зміна правового положення римського громадянина.

Capītis deminutio maxīma – утрата волі і всіх громадянських і приватних прав, повне знищення правоздатності – громадянин стає рабом.

Capītis deminutio media (minor) – утрата римського громадянства і приватних прав, що ґрунтувалися на цивільному праві.

Capītis deminutio minima – вихід із колишньої родини (але не внаслідок смерті батька) чи вступ в іншу родину, втрата агнації (споріднення з батьком), але не когнації (кровного споріднення), розірвання шлюбу чи втрата громадянських прав.

Capitis deminutionis tria genera sunt, maxima, media, minima: tria enim sunt quae habemus: libertatem, civitatem, familiam (Paulus) – існує три види обмеження правоздатності: найбільше, середнє, найменше, тому що у нас є три стани: воля, громадянство, родина.

Casum sentit dominus – хазяїн відчуває випадок, тобто ризик загибелі речі лежить на її власнику.

Casus belli – привід до війни

Casus delicti – випадок правопорушення.

Causa aequat effecta – причина адекватна наслідкам.

Causa cadere – програти справу.

Causa criminalis – кримінальна справа.

Causa finita – закінчена справа.

Causa formalis – формальна причина.

Causa iusta – законне обґрунтування.

Causa privata – приватна судова справа.

Causa proxima non remota spectatur – приймається до уваги найближча, а не віддалена причина.

Causa publica – публічна судова справа.

Causam dicere – захищати на суді, вести судову справу.

Causam discere – вивчати справу.

Causam vincere – вигравати справу.

Caveant (Videant) consules ne quid res publica detrimenti capiat!
– нехай консули пильнують, щоб республіка не понесла якого-небудь шкоди – надзвичайна сенатська постанова, означала введення надзвичайного стану з наданням консулам диктаторських повноважень.

Censura morum – спостереження за виконанням норм моралі – обов'язок цензора.

Ceteris paribus – за інших рівних (умов).

Charta communis – договір, укладений обома сторонами.

Civiliter mortuus – позбавлений громадянських прав.

Civis – громадянин як суб'єкт прав і обов'язків стосовно громади, членом якої він є.

Civis Romanus – римський громадянин, особа, народжена в законному римському шлюбі. Римськими громадянами не завжди були безпосередньо жителі Рима. Права римського громадянства були спочатку даровані італійським спільникам (90 р. до н.е.), а за

часів правління імператора Каракалли (212 р. н.е.) – усім вільним підданам імперії.

Civis Romanus sum!– я – римський громадянин (формула особистої недоторканості римлян за межами Риму).

Classicus testis – класичний свідок, свідок, який має авторитет, заслуговує на довіру.

Codicillus – кодиціл, приписка, додаток до заповіту, у якому спадкодавець сповіщає спадкоємця, як він його тлумачить, доповнює або змінює свою останню волю, однак скасувати її кодицілом не може.

Cogitatiōnis poenam nemo patitur (Digesta) – ніхто не карається за намір.

Cognomen – родинне ім'я, третя частина римського імені.

Comitas gentium – міжнародна ввічливість.

Comitia – народні збори, які мали право ухвалювати закони та обирати магістратів.

Comitia centuriāta – народні збори у Римі, учасники яких голосували за центуріями (сотнями).

Comitia tributa – народні збори у Римі, учасники яких голосували за трибами (районами).

Communio – спільна власність, коли кілька осіб мають право власності на ту саму річ.

Communio est mater rixarum – спільна власність – мати розбрату.

Condemno (скор. С.) – обвинувачую. Помітка на **tabella iudicialis** (табличка для голосування суддів). Тому в римському судочинстві літера С мала назву **littera tristis** “сумна, зловісна літера”.

Conditio sine qua non – необхідна (обов'язкова) умова, за відсутності якої результат не настав би.

Confessus pro iudicato est, qui quodammodo sua sententia damnatur (Paulus) – той, хто признається в суді, вважається визнаним винуватим і ніби засудженим за вироком, винесеним ним самим.

Consensus – угода, домовленість, згода. Консенсус.

Consensus facit ius – згода творить право.

Consensus omnium – загальна згода.

Consortium omnis vitae – союз на все життя.

Constat ad salutem civium inventas esse leges – відомо, що закони винайдено для блага громадян.

Constat autem ius popūli Romāni ex legibus, plebiscītis, senātus consultis, constitutionibus principum, edictis eōrum, qui ius edicendi habent, responsis prudentium (Gaius) – право народу Риму спирається на закони, рішення народних зборів, постанов сенату, укази імператорів, едикти тих, хто має право їх видавати, на висновки юристів.

Consuetudo est altēra lex – звичай – те саме право.

Contra bonos mores – проти добрих звичаїв; дія, яка противна загальновизнаній моралі.

Contra factum non est argumentum – проти факту немає доказу.

Contra legem – проти закону.

Contra legem facēre – дії, заборонені законом.

Contra legem terrae – проти законів країни.

Contra tabulas – усупереч документу.

Contractus – договір, угода.

Contractus est ultro citroque obligatio – контракт – це взаємне зобов’язання (тобто угода сторін).

Convenīre – подавати позов.

Conventio – зближення, зустріч, угода, договір. Конвенція.

Conventio omnis intellegitur rebus sic stantibus – будь-яка угода передбачає незмінність стану речей.

Coram populo – публічно, відкрито.

Corpus delicti – тіло злочину, речові докази, склад злочину.

Corpus iuris – звід права.

Corpus iuris civilis (CIC) – звід цивільного права. Під час правління імператора Юстиніана комісією під керівництвом квестора Трібоніана у 528 – 534 роках було здійснено кодифікацію всього римського законодавства під назвою “Codex Iustinianus”. У XII ст. кодексу дають назву “Corpus iuris civilis”, а перше друковане видання під титулом “Corpus iuris civilis” було здійснено Діонісієм Готофредом і побачило світ у 1583 році. Звід Юстиніана складається з чотирьох основних частин: 1. **Institutiones** (4 книги) – елементарний виклад основ римського права для початкового вивчення. 2. **Digesta (Pandectae)** – це уривки із 1625 творів 39 римських юристів I-III ст. Збірка складається з 50 книг, які, у свою чергу, розділені на титули, а титули – на фрагменти. Це – найважливіша частина кодифікації, в якій міститься багатіший матеріал з римського права. 3. **Codex** (12 книг) – це звід найважливіших імператорських указів від Адріана до Юстиніана. 4.

Novellae (leges) містять 168 новел (нових законів), виданих Юстиніаном після другої редакції кодексу. **СІС** став підсумком багатовікового історичного розвитку юриспруденції, основою для законодавства європейських держав.

Cretio – кресція, формальна заява про прийняття спадщини, яку слід зробити упродовж певного часу з дня оголошення спадкоємцю заповіту або з дня смерті відповідача.

Crimen – злочин, неправомірне діяння.

Crimen capitale – тяжкий злочин.

Crimen trahit personam – злочин тягне за собою людину: якщо злочин вчинено у межах територіальної юрисдикції суду, суд має юрисдикцію також стосовно злочинця.

Crimen vel poena paterna nullam maculam filio infligere potest: namque unus quisque ex suo admisso sorti subicitur nec alieni criminis successor constituitur (Callistratus) – злочин або покарання батька ніяк не можуть заплямувати сина, бо кожен відповідає за наслідки свого вчинку і ніхто не є спадкоємцем чужого злочину.

Cui bono? Cui prodest? – Кому вигідно? Хто від цього має зиск? (основні питання при розслідуванні злочину).

Cuius commōdum, eius pericūlum – чий зиск, того й ризик.

Culpa in eligendo – провина у виборі (відповідальність за шкоду, заподіяну довіреною особою).

Culpa lata – груба недбалість, необережність, провина.

Culpa lata dolo malo aequiparatur, culpa lata proxima est – груба недбалість дорівнюється до злого наміру, є найближчою до нього.

Culpa levis – незначна провина, легка необережність.

Culpa levissima – найлегша необережність.

Culpa mea – моя провина.

Culpa poena par esto – нехай покарання відповідає злочину.

Cum manu – шлюб з владою чоловіка над жінкою.

Cum privilegio – з привілеєм.

Cum sunt partium iura obscura, reo favendum est potius quam auctori – коли права обох сторін є незрозумілими, слід підтримувати відповідача, а не позивача.

Cura – піклування.

Curia – суд.

Curia advisare vult (c.a.v.; cur.ad.vult) – суд бажає обдумати (суд може відкласти рішення, щоб вивчити додаткові матеріали).

D

Damnum emergens et lucrum cessans – фактично заподіяна шкода та втрачена вигода.

Dare, facere, praestare – дати, зробити, надати (предмети зобов'язання: перенести право власності, вчинити певні дії, гарантувати).

De dolo malo – за злим наміром, зловмисно.

De facto – за фактом, де-факто.

De iure – за правом, законним чином, юридично, де-юре.

De iure – юридично, за правом.

De lege ferenda – з точки зору законодавчої пропозиції.

De lege lata – з точки зору чинного закону.

De minimis non curat lex – закон не переймається дріб'язковим.

De minimis non curat praetor – претор не займається незначними справами.

Debitor – боржник.

Debitor creditoris est debitor creditori creditoris – боржник кредитора є водночас боржником особи, яка є кредитором кредитора.

Debitor intellegitur is, a quo invito exigi pecunia potest (Modestinus) – боржник – це той, з кого можна витребувати гроші всупереч його волі.

Debitum – борг.

Delictum – правопорушення, заподіяння шкоди, внаслідок чого, незалежно від волі правопорушника, виникають нові права і нові обов'язки.

Deportatio – довічне заслання, висилка, вигнання. Депортація.

Depositum – зберігання, передача рухомої речі на тимчасове і безкоштовне зберігання

Dic, duc, fac, fer! – говори правду, веди справу чесно, роби, що потрібно, стійко перенось труднощі (головні заповіді юриста).

Diem eximere – скасувати засідання.

Dies certa – визначений строк.

Dies incerta – невизначений строк.

Discriminatio – розрізнення, ставлення до даної держави більш несприятливе, ніж до інших. Дискримінація.

Divisio – розподіл спільного майна.

Divortium – розлучення, взаємне добровільне припинення шлюбу.

Divortium ex communi consensu – розлучення за взаємною згодою.

Divortium sine causa – безпідставне розлучення.

Do, dico, addico – я виношу рішення, я тлумачу закон, я виконую закон (слова, що вимовляв претор у дні, які призначалися для розгляду справ у суді).

Do, ut des; do, ut facias; facio, ut des; facio, ut facias. – Я даю, щоб ти дав; я даю, щоб ти зробив; я роблю, щоб ти дав; я роблю, щоб ти зробив. Формули римського права, які встановлюють правові відносини між двома особами.

Dolus malus – злий намір.

Dominium – право власності.

Dominus litis – господар суперечки, повірений довірителя на суді.

Dominus sentit periculum – ризик випадкової загибелі речі несе її власник.

Donatarius – той, хто приймає дар.

Donatio – дарунок.

Donatio ante nuptias – дарування між зарученими, звичайний знак уваги нареченого щодо нареченої, повернення якого не можна вимагати, якщо весілля не відбудеться.

Donatio propter nuptias – дарування з боку чоловіка, призначене матеріально забезпечити дружину (і дітей) у разі вдовства.

Donator – той, що дарує (дарувальник).

Dormiunt aliquando leges, nunquam moriuntur – інколи закони сплять, ніколи не вмирають.

Dum casta – поки незаймана, поки як вдова зберігає вірність покійному чоловікові.

Dum ferveat opus – поки йде робота; у процесі укладання угоди.

Duobus litigantibus tertius gaudet – коли двоє сперечаються, третій тішиться.

Duodena – колегія.

Duplicatio – відповідь відповідача на зауваження позивача.

Dura lex, sed lex – суворий закон, але закон.

Е

Ei incumbit probatio, qui dicit, non qui negat (Paulus) – доказ повинен надати той, хто стверджує, а не той, хто заперечує.

Eius est nolle, qui potest velle – відмовлятися від зазіхань може той, хто має на них право.

Elegantia iuris – юридична тонкість.

Emancipatio – звільнення дітей (або онуків) з-під батьківської влади.

Emptio-venditio – договір купівлі-продажу.

Eo ipso – тим самим.

Error facti – помилка у факті.

Error in forma – помилка у формі.

Error in re – помилка за сутністю.

Error iuris – юридична помилка.

Error iuris nocet – помилка у праві шкодить.

Et cetēra (etc.) – і так далі, тощо.

Et similis (et sim.) – і тому подібне.

Ex adverso – з протилежного боку, навпаки.

Ex aequo et bono – за справедливістю і добром.

Ex contractu – зобов'язання з договору.

Ex delicto – з делікту.

Ex more – за звичаями, за неписаними законами.

Ex officio – з обов'язку, офіційно.

Exceptio doli mali – вилучення із закону, що робиться претором з міркувань справедливості, коли сторона у позові зловживала своїм правом.

Exceptio firmat regulam – виняток підтверджує правило.

Exceptio veritatis – відвід через посилання на дійсні обставини.

Exempli gratia (e.g.) – наприклад, для прикладу.

Exercitio iudiciōrum – судове провадження.

Exhereditatio – позбавлення спадщини, ексгеродація.

Exponēre rem – викласти обставини справи.

Expressum facit cessāre tacitum – зрозуміло висловлене усуває те, що ясно без слів.

Exsecutio – судове виконання.

Exsecutio bonōrum – керування майном.

Extra ius – поза правом.

Extra legem – поза законом.

F

Facio ut des – роблю тобі, щоб ти мені дав.

Fac simile – зроби подібне, точна копія чогось, факсиміле.

Facta contra ius non valēre – зроблене всупереч праву не є дійсним.

Facta notoria – загальновідомі факти.

Factio testamenti – складання заповіту.

Factum notorium – загальновідомий факт (факт, який розглядається в суді як безумовно достовірний і тому не потребує доказів).

Familia – домашнє господарство, сукупність сімейного майна.

Familia proprio iure – родина за власним правом, патріархальна родина.

Fas atque nefas – дозволене богами та недозволене.

Fatētur facinus, qui iudicium fugit – визнає себе винним той, хто уникає суду.

Fecit, cui profuit – вчинив той, кому це було на користь.

Femīna – жінка.

Fiat iustitia et pereat mundus – хай здійсниться правосуддя, навіть якщо світ загине (гасло Фердинанда I, імператора (1556-1564) Священної Римської імперії).

Fictio iuris – юридична фікція.

Fictio legis neminem laedit – юридична фікція нікому не шкодить.

Fide, sed cui vide – довіряй, але дивись кому.

Filia – дочка.

Filius familias – син під батьківською владою.

Finalis concordia – остаточна угода сторін.

Flagrante delicto – коли злочин розпалюється, тобто на місці злочину.

Foedus – договір або угода між особами, державами.

Fortior est custodia legis quam hominis – охорона, яку надає закон, сильніша за охорону, надану людиною.

Frater – брат.

Fraus et ius nunquam cohabitant – обман і правосуддя ніколи не сумісні.

Fructus – користь, плоди, регулярне господарське і матеріальне вироблення чогось, що дає плоди: польові плоди, фрукти, молоко, приплід тварин, дрова з лісу тощо.

Fructus sine usu esse non potest (Ulpianus) – плід повинен приносити користь.

Fundi patrimoniales – спадкоємні землі.

Fur semper moram facere videtur – вважається, що злодій завжди зволікає.

Furtum manifestum – крадіжка з речовим доказом.

Furtum nec manifestum – нерозкрита крадіжка (коли злодія не

захоплено на місці злочину).

G

Gardianus – опікун, охоронець, служитель.

Generale tantum valet in generalibus, quantum singulare in singulis – загальне переважає в загальних справах, як окреме – в окремих.

Generali lege decernimus neminem sibi esse iudicem vel ius sibi dicere debere – за загальним правилом ми постановляємо, що ніхто не повинен бути сам собі суддею чи сам для себе встановлювати право.

Generaliter iniuria dicitur omne, quod non iure fit – беззаконням взагалі називається все те, що робиться всупереч праву.

Gestor negotiorum – повірений у справах.

Grata, rata et accepta – бажано, законно, прийнятно (дипломатична формула).

H

Habitatio – право користування чужим приміщенням.

Habeas corpus – Ти можеш мати тіло (недоторканим). Судовий наказ *habeas corpus* на предмет переміщення особи, що перебуває під стражею з тим, щоб вона змогла бути судимою за місцем вчинення злочину.

Heredes facti – створені спадкоємці, тобто за заповітом, а не на підставі факту народження.

Heredes proximi – найближчі спадкоємці.

Heredis fletus sub persona risus est – плач спадкоємця – це замаскований сміх.

Hereditas – правонаступництво в спадкуванні відповідно до цивільного права – за заповітом або за законом; спадщина.

Hereditas iacens – лежача (тобто ще не прийнята) спадщина, у володіння не вступив ніхто із спадкоємців.

Hereditas paterno – спадкування по батьківській лінії.

Hereditas personam defuncti sustinet – спадок представляє особу померлого, тобто спадкоємець повинен виконувати обов'язки особи, що залишила спадок.

Heres – спадкоємець, універсальний спадкоємець спадкодавця, який відповідно до цивільного права, призивався за заповітом або за законом.

Heres ab intestato – спадкоємець у силу відсутності заповіту.

Heres in omne ius mortui, non tantum singularum rerum dominium succedit (Pomponius) – спадкоємець приймає всю правову ситуацію померлого, а не тільки володіння окремими речами.

Heres legitimus – законний спадкоємець.

Heritor – власник спадщини.

Homo alieni iuris – неправоздатна людина (раби та діти, що знаходилися до повноліття під владою батька).

Homo sui iuris – правоздатна особа.

Homo trium litterarum – людина трьох літер: **f,u,r** що означає злодій.

Homo unius assi – неплатоспроможний.

Honeste vivere, alterum non laedere, suum cuique tribuere – чесно жити, не робити зла іншим, кожному віддавати своє.

Honor matrimonii – знаки уваги стосовно партнера по шлюбу.

Honoris causa – заради пошани, з повагою до заслуг.

Hunc ego hominem ex iure Quiritium meum esse aio – я заявляю, що ця людина за квіритським правом є моєю. Це стародавня процесуальна формула, яку проголошували під час обряду манципації.

I

Ianus clausis – за зачиненими дверима.

Ibi ius, ubi remedium – де право, там і засоби його захисту.

Ibidem (ibid.) – у тому самому місці.

Id est (i.e.) – тобто.

Igni et aqua interdicere – відлучити від вогню та води. Вид покарання за особливо тяжкі злочини, який означає позбавлення цивільних прав та вигнання з країни.

Ignorantia iuris nocet (non excusat), ignorantio facti non nocet (excusat) – Незнання закону не є виправданням, незнання факту є виправданням (формула римського права).

Ignorantia legis neminem excusat – Незнання закону нікого не вибачає.

Ignorantia non est argumentum – незнання (законів) – не доказ.

Imperitia pro culpa habetur – незнання ставиться в провину (формула римського права).

Impossibilium nulla est obligatio – неможливе не може ставитись за обов'язок (формула римського права).

In camerā – у кабінеті (судді); приватно; закрите судове засідання.

In contumaciam – у відповідь на впертість, заочне винесення судового вироку у разі неявки відповідача до суду через неповажну причину.

In curiā – у суді.

In custodiam dare – взяти під варту, тримати під арештом.

In dubiis reus est absolvendus – у сумнівних випадках обвинувачуваний звільняється від переслідування.

In dubio melior est causa possidentis – якщо є сумнів, перевага на боці фактичного володільця.

In dubio mitius – у сумнівному випадку – більш м'яке рішення (принцип римського права).

In dubio pro legi fori – у разі сумніву застосовується закон місця розгляду справи.

In dubio pro reo – при сумніві – на користь підсудного.

In flagranti delicto – на місці злочину.

In ipso actu – під час самої дії; у момент вчинення (юридичний термін).

In iudicando criminosa celeritas – під час суду покvapливість є злочинною.

In iudicio – у судді: це друга стадія формулярного процесу. Суддя, якого призначав претор, розглядав справу, знайомився з документами, слухав свідків і потім виносив рішення.

In iure cessio – судова цесія, поступка в праві, процесуальна поступка перед претором, передача права. Поступка права відбувалася у формі вдаваного судового процесу про право власності на річ. Покупець вимагав річ, щодо якої набувач стверджував, що вона належить йому. Продавець визнавав вимогу покупця, а претор, перед яким відбувалася ця процедура, визнавав право власності на річ.

In iure proprio – за власним правом.

In iure у праві – перша стадія цивільного процесу, який існував у період принципату і мав назву формулярного (*per formulas*). На стадії *in iure* сторони з'являлися перед судовим магістратом, претором, який давав позивачеві записку (формулу), адресовану судді. Претор у формулі вказував ті умови, за яких відмовлялося в позові або він надавався позивачу.

In loco delicti – на місці злочину.

In maleficiis voluntas spectatur, non exitus – щодо злочинів береться до уваги воля, а не результат.

In medias res – у суть справи.

In plena vita – цілком живий, тобто той, хто існує не тільки фізично, але і як громадянин.

In pleno – у повному складі.

Ingenui – вільнонароджені. Марціан писав так:

Ingenui sunt, qui ex matre libēra nati sunt: sufficit libēram fuisse eo tempore quo nascitur, licet ancilla concepit (Marcianus) – вільні – це ті, хто народжені матір'ю, вільною під час пологів, навіть якщо вона завагітніла, коли була рабинею.

Iniectio manus – накладання руки.

Iniuria – правопорушення, несправедливість

Iniuria realis – образа дією.

Iniuria verbalis – образа словом.

Inter alios acta – угоди між іншими особами, між іншими, ніж ті, що стоять перед судом.

Inter apices iuris – серед тонкощів права.

Interdicta exhibitoria – засвідчувальні інтердикти, в яких наказувалося певній особі засвідчити річ чи привести когось до суду.

Interdicta prohibitoria – заборонні інтердикти: забороняли певній особі самоуправні дії.

Interdicta restitutoria – відновлювальні інтердикти, які наказували певній особі повернути річ чи відновити попереднє становище.

Inter nos – між нами.

Interlinere testamentum – підробляти заповіт.

Interpretatio abrogans – тлумачення, що скасовує (тлумачення якогось закону, яке залишає його реальне значення).

Intestatus – той, хто помер без заповіту.

Invitat culpam qui peccatum praetērit – несе вину той, хто проходить мимо злочину.

Ipo facto – у силу самого факту.

Ipo iure – у силу самого права, автоматично.

Is fecit, cui prodest – вчинив той, кому це на користь (формула римського права).

Iter – право проходу через чужу ділянку

Iudex damnatur, cum nocens absolvitur – суддя має бути покараним, якщо винного виправдовують.

Iudex est lex loquens – суддя є закон, що говорить, тобто він є його глашатаєм.

Iudicia administrāre – керувати судовою частиною.

Iura in re aliena – права на чужі речі.

Iura legesque – права і закони.

Iure divino – за божественним правом, відповідно релігійним законам.

Iure humano – за людським правом, відповідно природному праву.

Iuris praecepta sunt haec: honeste vivere, alterium non laedere, suum cuique tribuere – настанови права такі: чесно жити, не ображати інших, кожному відплачувати по заслугах.

Iurisconsultus – досвідчений у праві, юрисконсульт.

Iurisdictio – судова компетенція, повноваження давати судову оцінку фактам, розв'язувати правові питання, юрисдикція.

Iurisprudens – правознавець, юрист.

Ius belli – право війни, яким римляни керувалися при веденні будь-якої війни піля її оголошення.

Ius civile vigilantibus scriptum est (Scaevola) – цивільне право пишеться для пильних, тобто той, хто не користується своїм правом, сам винен у своєму збитку.

Ius civile – цивільне право, внутрішньодержавне. Право окремої римської громади (civitas), яке засновано на законі, прийнятому всім народом. Суб'єкти – римські громадяне, квіріти.

Ius commune – загальне, публічне право.

Ius criminale – кримінальне право.

Ius deliberandi – право на обмірковування.

Ius disponendi – право розпоряджатися, тобто право особи розпоряджатися своїм майном на свій розсуд.

Ius dividendi – право заповісти свою нерухомість.

Ius est ars boni et aequi (Celsus) – право – це мистецтво добра і справедливості.

Ius fruendi – речове право особисто одержувати від речі природні здобутки, не змінюючи сутності самої речі.

Ius generis humani – право роду людського, тобто природне право людини.

Ius gentium – право народів; майнове римське право, створене судовою практикою в суперечках між чужоземцями або між римлянами і чужоземцями; у публічному праві – сукупність правил

взаємин Риму з іншими державами, римських громадян з переґрінами (іноземцями).

Ius gladii – право меча, право на застосування збройної сили.

Ius in re aliena – право на чужі речі.

Ius in re propria – право на саму річ.

Ius ad rem – право до речі, тобто на річ, засноване на зобов'язанні, прийнятому на себе іншою особою.

Ius in rem – речове право, що припускає абсолютне панування над майном, власність на нього.

Ius naturale – природне право.

Ius navigandi – право судноплавства (морське право).

Ius nudum – пусте (голе) право (яке нічого не дає).

Ius possidendi – право володіння.

Ius primae occupatioōnis – право першого захоплення.

Ius privatum – приватне право.

Ius privatum est quod ad singulorum utilitatem spectat ... tripertitumvest: collectum est ex naturalibus praeceptis aut gentium aut civilibus (Ulpianus) – приватне право належить до користі окремих осіб ... поділяється на три частини, бо складене з приписів природного права, права народів і цивільного права.

Ius publicum – публічне право.

Ius publicum privatōrum pactis mutāri non potest (Papinianus). – Публічне право не може бути змінене договорами приватних осіб.

Ius puniendi – право покарання.

Ius Quiritium – право Риму, що спочатку поширювалося тільки на патриціїв, а потім – на всіх римлян.

Ius repraesentationis – право представництва.

Ius respondendi – право публічних консультацій, яке Август, а за ним й інші принцепси надавали видатним юристам: право давати консультації за уповноваженням принцепса.

Ius retorsionis – право відплати.

Ius Romanum – римське право.

Ius scriptum – писане право (на відміну від неписаного, тобто звичайного права).

Ius strictum – суворе право, що застосовується точно і жорстко. Ґрунтується на суворому дотриманні формальностей і букви закону: тут більш важлива форма (слова заповіту), ніж зміст (справжня воля спадкодавця). В історії римського права класичним прикладом є **causa Curiana** – справа Курія, де в заповіті було сказано: “Якщо

народиться син і помре до повноліття, нехай моїм спадкоємцем буде Курій”. Син не народився зовсім, отже, суворо дотримуючись тексту документа, і Курій не міг стати спадкоємцем. Але справу вийграв оратор Красс, який захищав Курія. Було враховано суть заповіту: спадкоємцем повинен стати якщо не син, то Курій.

Ius suffragii – право голосування, право обирати.

Ius summum saepe summa malitia est – найвище право часто є найвищим злом.

Ius talionis – право на рівну відплату.

Ius utendi – речове право особисто користуватися чужою невживаною річчю.

Ius utendi et abutendi – право користування і використання, право користуватися річчю за власним розсудом, тобто право власності.

Ius utendi-fruendi – право користування річчю і плодами (доходами) від неї.

Ius vitae necisque – право життя і смерті, право pater familias розпоряджатися життям і смертю членів родини, у тому числі і рабів).

Iustae nuptiae – законний шлюб.

Iustitia – правосуддя, справедливість.

Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuendi (Ulpianus) – правосуддя – це незмінна і постійна воля забезпечити кожному його право, надає кожному своє.

Iustitia debet esse libèra, quia nihil iniquius venali iustitia; plena, quia iustitia non debet claudicàre; et celèris, quia dilatio est quaedam negatio – правосуддя має бути вільним, бо немає нічого більш несправедливого, ніж продажне правосуддя; повним, бо правосуддя не повинне зупинятися на півдорозі; швидким, бо зволікання є видом відмови.

Iustitia fundamentum regni est – правосуддя – основа держави.

L

Legatum – легат, відмова, безоплатне заповідальне розпорядження про видачу спадкоємцем певних сум або речей комусь.

Legatum est donatio testamento relicta (Modestinus) – легат – це дарування, залишене за допомогою заповіту.

Legem brevem esse oportet – закон має бути коротким.

Leges duodēcim tabulārum (LXII) – закони XII таблиць – найдавніше джерело римського права (451-450 pp. до н.е.), результат діяльності законодавчої комісії з десяти чоловіків (**decemvīri**). Були розроблені за зразком грецьких законів Солона, записані на дерев'яних таблицях і виставлені на головній площі Рима Форумі. Мета створення – захист плебеїв від патриціїв. Стали основою для подальшого правового розвитку Риму. Зруйновані галлами у 387 році до н.е.

Leges figendi et refigendi consuetudo periculosissima est – звичка встановлювати, а потім переробляти закони є найнебезпечнішою.

Legis virtus haec est imperāre, vetāre, permittēre, punīre (Modestinus) – призначення закону полягає в тому, щоб наказувати, забороняти, дозволяти, карати.

Leonīna sociētās – співтовариство лева: згода, за якою одна сторона отримує вигоду, а інша несе збитки.

Lex – закон, право, законодавчий акт.

Lex contractus – договірне право.

Lex de futuro, iudex de praeterito – закон діє на майбутнє, суддя розглядає минуле.

Lex est generale iussum populi aut plebis rogante magistratu (Capito) – закон – це загальне веління народних зборів громадян або плебеїв на заклик магістрату.

Lex est norma recti – закон – це панування того, що є правильним.

Lex est, quod popūlus iubet et constituit (Gaius) – закон – це те, що народ наказує і встановлює.

Lex homines recte facere iubet, vetat delinquere – закон наказує людям чинити правильно і забороняє вчиняти злочини.

Lex in manibus – закон у руках, кулачне право.

Lex laesae maiestatis – закон про образу величності (у давньому Римі – нанесення шкоди гідності римського народу).

Lex mercatoria – торговельне право.

Lex naturae haec est, ut qui nascitur sine legitimo matrimonio, matrem sequatur, nisi lex specialis aliud inducit (Ulpianus) – відповідно до закону природи, діти, що народилися поза законним шлюбом, за своїм правовим статусом успадковують від матері, якщо тільки спеціальний закон іншого не вводить.

Lex posterior derogat priori – наступний закон скасовує попередній.

Lex prospicit, non respicit – закон дивиться вперед, а не назад, тобто не має зворотної сили.

Lex retro non agit – закон не має зворотної сили.

Lex semper dabit remedium – закон завжди передбачає спосіб захисту.

Lex specialis derogat generali – спеціальний закон скасовує дію (для даної справи) загального закону.

Lex taliōnis – закон рівної помсти (зуб за зуб).

Libellus accusatorius – обвинувальний вирок.

Libellus appellatiōnis – апеляційна скарга.

Libellus conventiōnis – позовна заява.

Libero (L) – звільняю.

Libertīni sunt, qui ex iusta servitute manumissi sunt (Gaius) – вільновідпущені – це ті, кого відпустили на волю із законного рабства.

Liberum veto – вільне “забороняю”, вільне veto (право накладення одноосібної заборони на постанову законодавчих зборів).

Locus criminis – місце злочину.

Locus delicti – місце правопорушення, місце, де було вчинено злочин або цивільне правопорушення.

Locus regit actum – місце керує актом (тобто форма правочину визначається законом місця його укладення).

М

Magna culpa dolus est – груба необережність равноцінна наміру.

Mala fide – несумлінно.

Mancipatio – манципація – формальне, абстрактне і довільне надбання квіритського права (**ius Quiritum**). Спочатку був продажем за готівку (за мідь). Потім – уявний продаж (**venditio imaginaria**): набувач брав переданий предмет, вимовляючи урочисту формулу: **Hunc ego hominem iure Quiritium meum esse aio** – Я заявляю, що ця людина за правом квіритів належить мені (є моєю). Її проголошували у присутності п'ятох свідків і вагаря (**libripens**), який ударяв шматком необробленої міді (**randusculum**) по вагах і передавав мідь відчужувачу.

Mancipi res sunt omnia praedia in Italico solo, tam rustica — qualis est fundus, quam urbana — qualis est domus, item iura praediōrum rusticōrum (servitutes), velut via, iter, actus, aquaeductus, item servi et quadrupēdes, quae dorso collove

domantur, velut boves, muli, equi, asini (Ulpianus) – манциповані речі – це маєтки на італійській землі, такі як сільські – поле і як міські – будинок, а також права сільських маєтків (сервітуту), такі як право проходу, проїзду, прогону худоби, проведення води, а також раби і чотириногі тварини, які приручаються під седлом, такі як бики, мули, коні, осли.

Mandatum – договір доручення.

Manifestum non eget probatiōne – очевидне не потребує доказів.

Manu militāri – із застосуванням військової сили.

Manumissio – відпускання на волю. Обряд здійснювався над рабом, який після того ставав вільновідпущеником (**libertīnus**).

Manus – перебування дружини під владою чоловіка.

Manus patria potestas – батьківська влада.

Mater semper est certa – мати завжди достеменно відома.

Matrimonium iustum – дійсний шлюб.

Maximum ius est saepe maxima iniuria – вищий закон часто є найвищою несправедливістю.

Mea culpa – моя провина

Melior est iustitia vere praeveniens, quam severe puniens – кращим є те правосуддя, яке істинно попереджає, ніж те, що суворо карає.

Mercis appellatiōne homines non continēre – слово «товар» не застосовують до людей.

Minus est actionem habēre, quam rem (Pomponius) – вигідніше мати саму річ, ніж (один лише) позов.

Modus vivendi – спосіб життя, порядок взаємин (у міжнародному праві).

Mors civilis – громадянська смерть, позбавлення громадянських прав.

Mulier – заміжня жінка.

Mutatis mutandis – вносячи відповідні зміни.

N

Ne bis in idem procedātur – за одне й те ж двічі нехай не карають.

Ne repetātur – не повторювати.

Ne varietur – не змінювати.

Neminem captivabimus nisi iure victum – не заарештуємо нікого, чия провина не доведена судом (принцип недоторканості особи перед королівською владою, сформульований західноєвропейським

середньовічним законодавством; в Україні діяв з другої половини XV ст.).

Neminem laedit, qui suo iure utitur – нікого не ображає той, хто користується своїм правом.

Nemo debet bis puniri pro uno delicto – ніхто не може бути покараним двічі за той самий злочин.

Nemo est heres viventis – ніхто не є спадкоємцем особи, що перебуває серед живих.

Nemo ex suo delicto meliorem suam conditionem facere potest – ніхто не може покращити своє становище шляхом правопорушення.

Nemo iudex in propria causa – ніхто не суддя у власній справі.

Nemo iure suo uti cogitur – ніхто не зобов'язаний використовувати своє право.

Nemo plus iuris ad alium transferre potest, quam ipse habet – ніхто не може передати іншому більше прав ніж має сам.

Nemo potest esse simul actor et iudex – ніхто не може бути одночасно позивачем і суддею

Nemo prudens punit, quia peccatum est, sed ne peccetur – будь-яка розумна людина карає не тому, що було вчинено проступок, але для того, щоб його не вчиняли знову.

Nomen – особисте ім'я вільного громадянина.

Nomen iuris – правове поняття.

Non bis in idem – не двічі за одне й те ж. Формула римського права – не може бути двох стягнень за одну провину.

Non exemplis sed legibus iudicandum est (Celsus) – судити слід не прикладами, тобто іншими рішеннями, що бувають і помилковими, а законами.

Non liquet – не ясно (утримуюсь) – вирок судді.

Non rex est lex, sed lex est rex – не цар – закон, але закон – цар.

Non testatur – не підтверджується.

Nudum ius – “голе право”, тобто право без можливості його реалізації.

Nulla emptio sine pretio esse potest – не може бути продажу без ціни.

Nullius in bonis – у нічийй власності (формула римського права).

Nullum crimen, nulla poena sine lege – немає злочину, немає покарання, якщо вони не передбачені законом (формула римського права).

Numerantur sententiae, non ponderantur – голоси рахують, а не

зважають.

О

Obligatio – юридичне зобов'язання боржника щодо кредитора.

Obligatio est iuris vinculum, quo necessitate adstringimur alicuius solvendae rei, secundum nostrae civitatis iura – зобов'язання – це правові ланцюги, які примушують нас виконати щось відповідно до права нашої держави.

Occupatio – захоплення. Придбання права власності на безгосподарську річ шляхом заволодіння.

Omne ius, quo utimur, vel ad persōnas pertinet vel ad res vel ad actiōnes (Gaius) – все право, яким ми користуємося, стосується або осіб, або речей, або позовів (дій).

Omnis definitio in iure civili periculosa est: parum est enim, ut non subverti posset (Iavolenus) – усяке визначення в цивільному праві є небезпечним, бо мало є такого, чого не можна зіпсувати.

Omnis obligatio vel ex contractu vel ex delicto nascitur – будь-яке зобов'язання виникає або з договору, або з правопорушення.

Onus probandi – тягар доказу, повинність наводити докази

Ope exceptiōnis – у порядку заперечення.

Optima legum interpretis consuetūdo – звичай – найкращий тлумач законів.

Optimus testis confitens reus – найкращий свідок – обвинувачений, що визнає провину.

Ordo iudiciōrum – судоустрій.

Р

Pacta sunt servanda – угод слід дотримуватися.

Pacta tertiis nec nocent nec prosunt – договори не спричиняють третім особам ані шкоди, ані користі.

Pactum – договір, угода, правочин. Пакт.

Par in parem non habet iurisdictiōnem – рівний проти рівного не має юрисдикції (принцип судового імунітету іноземної держави).

Parentes – батьки.

Particeps criminis – співучасник злочину.

Partium meārum non est – мені не підсудне, не в моїй компетенції.

Pater est quem nuptiae demonstrant – батько той, на кого вказує шлюб.

Pater familias – батько сімейства, домовладика, єдина особа **sui iuris** у римській родині, її голова, обов'язково – римський громадянин.

Patria potestas – батьківська влада (за римським правом – влада голови родини над іншими її членами: дружиною, дітьми, рабами).

Patrum more – за звичаєм предків.

Pecunia repetundarum – гроші, які підлягають стягненню з адміністративних осіб, як одержані ними у вигляді хабарів чи шляхом вимагання.

Pendente appellatiōe – до розгляду скарги.

Pendente lite – до закінчення судового провадження.

Pensio – платіж; плата за оренду речі.

Per contumaciam – з огляду на систематичне нез'явлення відповідача.

Per fas et nefas – усіма правдами і неправдами (через закон і беззаконня).

Persōna aliēni iuris – особа залежна, підвладна. Це члени родини, які знаходилися під владою **pater familias**: дружина, сини, доньки, онуки, всиновлені, невістки.

Persōna grata – бажана особа.

Persōna non grata – небажана особа.

Persōna sui iuris – особа свого права, **pater familias**.

Persōna suspecta – підозріла особа.

Personalia – характеристика особи.

Perspicuitas argumentatione elevatur (Cicēro) – очевидність зменшується доказами.

Plebiscitum – рішення плебса, всенародне рішення.

Plus valet unus oculatus testis, quam auriti decem – краще один свідок, що бачив, ніж десять, що почули.

Poenā – покарання, штраф, кара.

Poenā capitis (vitae) – смертна кара.

Poenalis – карний; пов'язаний із застосуванням покарання або штрафу.

Possessio – володіння, повна влада над річчю.

Post et non propter – після, але не внаслідок.

Post factum – після зробленого, після того, якщо вже сталося, відбулося.

Posterior potior est priori – більш пізніше сильніше більш раннього.

Præcepta iuris – приписи права.

Praetor – претор, один із вищих магістратів, що виконував у Римі суддівські функції.

Praetor herēdes facere non potest (Gaius) – претор не може створювати спадкоємця (тобто творити цивільне право).

Praetor hominibus vel lapsis vel circumscriptis subvenit (Ulpianus) – претор – суддя, який допомагає людям, які помилилися чи були обдурені.

Prima lex iustitiae, ne quid falsi dicat – перший принцип правосуддя – не допустити неправди.

Primus inter pares – перший серед рівних. Формула, яка характеризує становище монарха у феодальній державі. Виникла за часів імператора Августа. Він називав себе “першим громадянином”, першим серед рівних.

Prior tempore potior iure – перший за часом – сильніший за правом.

Privatae sunt quae singulorum hominum sunt – приватні речі – це ті, що належать окремим людям.

Privilegium – переважне право, привілей.

Privilegium odiosum – ненависний привілей (особий правовий стан, який шкодить його власнику).

Pro forma – заради форми, формально, проформа.

Pro tribunali – у судовому засіданні.

Probatio liquidissima – найочевидніший доказ (юридичний термін).

Proprietas – власність.

Proprietas plena – повна власність.

Q

Quaesitor – слідчий.

Quaestio – у римському праві – розслідування злочину, що проводилося комісією; у середньовічному праві – розслідування за допомогою катування.

Quaestio facti – питання факту.

Quaestio iuris – питання права.

Querela – скарга.

Querimonia habetur – надійшла скарга.

Questiōnes perpetuae – постійні суди, комісії, введені у класичну епоху для розслідування злочинів.

Qui iure suo utitur nemini facit iniuriam – хто користується своїм правом, той не порушує прав жодного.

Qui nimium probat, nihil probat – хто дуже багато доводить, не доводить нічого.

Qui prior est tempore, potior est iure – хто раніше часом, той сильніший за правом (хто явився раніше, користується законними перевагами).

Qui tacuit, cum loqui debuit et potuit, consentire videtur – хто мовчить, коли мусить та може говорити, розглядається як той, що погоджується.

Qui(d) pro quo – одне замість іншого (плутанина).

Qui, vetante praetore, fecit, adversus edictum fecisse videtur – хто, не дивлячись на заборону претора, вчинив, розглядається як той, що вчинив проти едикту.

Quis, quid, ubi, quibus auxiliis, cur, quomodo, quando? – хто, що, де, за чиєї підтримки, чому, яким чином, коли (запитання, які ставили перед собою слідчі).

Quod erat demonsrtandum – що і необхідно було довести.

Quod non est in actis, non est in mundo – чого немає в паперах, того немає у світі.

Quod non licet feminis, aequè non licet viris – що недозволено жінкам, то рівною мірою недозволено чоловікам (формула римського права, яка робила рівними права чоловіків і жінок під час розлучення).

Quod non vetat lex, hoc vetat fieri pudor (Seneca) – що не забороняє закон, то забороняє сором.

Quot delicta, tot poenae – скільки правопорушень, стільки й покарань.

R

Referente praeside – за доповіддю голови.

Reformatio in peius – зміна на гірше, застосування вищою судовою інстанцією більш суворої санкції у справі, яка розглядається у зв'язку зі скаргю обвинуваченого.

Regina probatiōnum – цариця доказів (так за часів середньовіччя розцінювалося визнання самого обвинуваченого, тобто найвірніший доказ).

Reicere iudicem – відвести суддю.

Removere officio – усунути з посади.

Reo absente – за відсутності відповідача.

Res – річ, матеріальна річ, справа, предмет позову.

Res communes – речі, що є спільною власністю.

Res corporales – тілесні речі, відчутні на дотик, що можуть бути предметом права власності.

Res derelicta – кинуте майно.

Res extra commercium – речі, вилучені з торгового обігу.

Res familiaris – домашнє господарство.

Res frumentaria – продукти.

Res gestae – подвиги, діяння, спільна справа.

Res immobiles – нерухоме майно, яке охоплює землю та все те, що з нею пов'язане природою (дерева) або людською працею (будівлі).

Res in commercio – речі, що перебувають у торговому обігу.

Res incorporales – безтілесні речі: права і юридичні ситуації, які можуть бути предметом юридичної дії.

Res inter alios acta aliis neque nocēre, neque prodesse potest – рішення позову між двома особами не може бути а ні на користь, а ні на шкоду третій особі.

Res iudicata – вирішена справа, вирок, винесений у суді, не підлягає оскарженню.

Res iudicata pro veritate accipitur (Ulpianus) – постанова суду вважається за істину.

Res Mancipi – манциповані речі, тобто ті, для відчуження яких необхідна манципація, які були предметом куплі-продажу у порядку манципium; найбільш важливе майно, італійські земельні ділянки, робоча худоба, раби, сільські сервітути.

Res mobiles – рухоме майно.

Res nec Mancipi – неманциповані речі, на які право власності передається самою передачею речі.

Res novae – державний переворот, нові справи.

Res nullius – речі, які нікому не належать.

Res nullius cedit primo occupanti – річ нічия стає власністю першого, хто її захопить.

Res privatae – приватні речі.

Res publica – держава, республіка, спільна справа.

Res quae usu consumuntur – речі, які можна споживати.

Res quae usu non consumuntur – речі, які не споживають.

Res rustica – сільське господарство.

Res sacra non recipit aestimationem (Ulpianus) – священна річ не підлягає оцінюванню.

Res secundae – удача, щастя, сприятливі справи.

Res summae – найважливіші справи, верховна влада.

Respondeat superior – нехай відповідає вищий (за статусом).

Respondēre, cavēre, agēre – давати відповіді, оформляти документи, виступати в суді (три види діяльності юриста).

Responsa prudentium sunt sententiae et opiniones eorum, quibus permissum est iura condere (Gaius) – відповіді юристів – це думки та судження тих, яким було дозволено творити право.

Restitutio in integrum – поновлення у першопочатковий стан.

Reus – відповідач, обвинувачений.

Reus in exceptione fit actor – не погоджуйтесь із позовом, відповідач стає позивачем.

Revocare ad aliud iudicium – просити про перенесення до іншого суду.

Revocatio testamentum – скасування заповіту укладенням нового.

S

Sanctio – схвалення, влада, джерело влади; примусова міра.

Scire leges non hoc est verba eorum tenere, sed vim ac potestate (Celsus) – знання законів полягає не в тому, щоб пам'ятати їхні слова, а щоб розуміти зміст.

Semel heres – semper heres – одного разу спадкоємець – завжди спадкоємець.

Sententia absolutoria – виправдувальний приговор.

Sententiam pronuntiare – оголошувати рішення.

Servi pro nullis habentur (Ulpianus) – раби вважаються нічим.

Servi res sunt – раби – це речі.

Servitus fundo utilis esse debet (Ulpianus) – сервітут має бути корисним для земельного володіння.

Servitutes – сервітути, речові права на чужу річ, що забезпечують повне або часткове користування річчю й нерозривно пов'язані з певною земельною ділянкою або з певною особою.

Servitutes personarum (hominem) – особисті сервітути, які нерозривно пов'язані з певною особою.

Servitutes praediorum (rerum) – земельні сервітути, які нерозривно пов'язані з певною земельною ділянкою.

Servitutes praediorum rusticorum – сільські земельні сервітути.

Servitutes praediōrum urbanōrum – міські земельні сервітути.

Si in ius vocat, ito – якщо кличуть тебе до суду, йди.

Si pecuniam do, ut rem accipiam, emptio-venditio est; sin autem rem do, ut rem accipiam, permutatio est (Paulus) – якщо я даю гроші, щоб отримати річ, – це є купівля-продаж; якщо ж я даю річ, щоб отримати річ – це є обмін.

Silent leges inter arma – закони мовчать під час війни.

Sine beneficio deliberandi atque inventarii – без пільги роздумів і опису (формула права спадкування у Римі).

Sine manu – шлюб без руки (влади) чоловіка.

Sine pretio nulla venditio est – без ціни немає продажу.

Sine provocatione – без права оскарження.

Species facti обставини – справи, встановлення змісту злочину.

Stare decisis – дотримуватися прецедентів.

Status belli – стан війни.

Status quo – існуюче становище.

Status quo ante (bellum) – становище, що існувало (до війни).

Stipulatio – стипуляція; формальний усний контракт, що встановлює зобов'язання.

Sub crimine falsi – під страхом обвинувачення у порушенні клятви.

Sub curia – під охороною суду, закону.

Sub iudice lis est – справа ще у провадженні.

Sub iudice – у стадії обговорення.

Sui iuris – свого права, тобто повновладний.

Suicidum – самогубство.

Sum crimine falsi – під страхом обвинувачення в порушенні клятви (юридична формула).

Summum ius – summa iniuria – вище право – це вища несправедливість; вища законність – вище беззаконня.

Superficies – суперфіцій: право мати будівлю на чужій земельній ділянці.

Superficies solo cedit – те, що міститься на землі поділяє її участь, тобто належить власнику землі.

Supplet praetor in ea quod legi deest (Pomponius) – претор доповнює те, що відсутнє у законі.

Suum cuique – кожному своє. Положення римського права – кожному належить те, що належить за правом. Ульпіан писав: **Iustitia est constans et perpetua voluntas ius suum cuique tribuere** –

справедливість – це постійна і безперервна воля надавати кожному своє право.

Т

Tabella quaestiōnis – протокол допиту.

Tacitus consensus – мовчазна згода.

Tertium comparationis – спільне двох предметів, що порівнюються, підстава для порівняння.

Tertium non datur – третього не дано. Формулювання другого закону мислення.

Tertius interveniens – третейський суддя.

Testamentum – заповіт.

Testamentum est voluntātis nostrae iusta sententia de eo, quod quis post mortem suam fieri velit (Modestinus) – заповіт – це юридичне виявлення нашої волі про те, хто чого бажає після своєї смерті.

Testamentum fac – склади заповіт.

Testatus – особа, що залишила заповіт; заповідач.

Testes citāre – викликати свідків.

Testes interrogāre – допитувати свідків.

Testes muti – німі свідки, речові докази вчинення злочину.

Testes ponderantur, non numerantur – свідків зважують, а не лічать, тобто важлива якість показань свідків, а не їхня кількість.

Testis oculatus unus plus valet quam auriti decem – один очевидець вартий більше, ніж десять свідків, які чули.

Testis unus – testis nullus – один свідок – не свідок.

Testium fides diligenter examinanda est (Callistratus) – чесність свідків повинна бути ретельно досліджувана.

Traditio передача – передача права власності, що супроводжується фіктивним переданням речі, узгоджена воля сторін втратити і відповідно придбати право власності й дійсні правовідносини між сторонами, які визнають правові норми достатніми для передання права власності.

Tres faciunt collegium – троє утворюють товариство. Положення римського права, сформульоване в Дігестах Юстиніана.

Turpes condiōnes remittendae sunt (Marcellus) – ганебні умови не слід брати до уваги.

Turpis contractus – аморальний договір.

U

Ubi emolumentum, ibi onus – де користь, там і тягар (права потребують обов'язків).

Ubi lingua nuncupassit, ita ius esto – як скаже вголос, нехай так буде право (правовий обов'язок те, що людина сказала, а не те, що подумала. Юридичне правило, записане ще в законах XII таблиць).

Ultima ratio – останній доказ.

Ultima voluntas – остання воля.

Ultra posse nemo obligatur – нікого не можна зобов'язувати більше його можливостей (юридична норма).

Ultra vires – з перевищенням повноважень.

Usus – право користування чужою річчю.

Ususfructus – право користування чужою річчю, а також плодами і доходами від неї.

Utere et abutere – користуйся та використовуй (права власника).

Ut i possidētis. – Оскільки ви володієте (формула інтердикта, яка означає, що відповідна сторона може зберігати за собою те, що вона захопила).

V

Veto – я забороняю (формула втручання народного трибуна у діяльність судових чи законодавчих установ; нині – право голови виконавчої влади відмовити у схваленні законопроекту).

Videant consules, ne quid res publica detrimenti capiat – хай потурбуються консули, щоб республіка не зазнала втрат. Формула надзвичайної сенатської постанови (**senātus consultum ultimum**), яка означала введення надзвичайного стану і надання консулам диктаторських повноважень.

Vim fieri veto – забороняю застосовувати насилля: початок *interdictum prohibitorium* – заборонного інтердикту.

Vim vi repellere licet – силу слід відбивати силою.

Vir – чоловік

Vis maior – непереборна сила, невідворотна подія, зовнішні фактори (стихії), що роблять неможливим виконання якого-небудь обов'язку.

Vis probandi – сила доказу.

Visum repertum – при огляді знайдено (формула протоколу судового огляду).

Volenti non fit iniuria – нема образи тому, хто побажав. Дія за згодою з потерпілим не визнається правопорушенням (положення римського права, за яким дія, вчинена за згодою потерпілого не визнається правопорушенням і тому потерпілий не має права оскаржити таку дію).

Voluntas testatōris pro veritāte habētur – воля спадкодавця вважається законом

Voluntas testatōris, quae in testamento scripta est, legis vim habet et non mutātur – воля спадкодавця, записана в заповіті, має силу закону і не змінюється.

Votum – шлюбний союз.

PROVERBIA ET SENTENTIAE

Ab ovo usque ad mala. – Від яйця до яблук, тобто від початку до кінця: обід у стародавніх римлян починався з яєць і закінчувався фруктами.

Ad felicitiora tempora – до кращих часів.

Ad Kalendas Graecas – до грецьких календ (тобто ніколи, бо календи – перше число кожного місяця – існували лише в римському календарі).

Admiror te, paries, non cecidisse ruinis, Qui tot scriptorum toedia sustineas. – Я дивуюся тобі, стіно, що ти досі не впала в руїнах, витримуючи на собі дурниці стількох писак (графіті у Помпеях).

Alea acta est. – Жереб кинуто (слова Цезаря при перетинанні ним річки Рубікон, тобто назад шляху немає).

Aliis inserviando consūmor. – Слугуючи іншим, виснажуюсь сам. Напис під свічкою, символом самопожертвування, який міститься у популярних в Європі XVI ст. збірках символів і емблем

Alma mater. – Мати-годувальниця (так студенти і випускники поважно називають свій університет).

Alter ego. – Друге я (вірний друг).

Amicus certus in re incerta cernitur. – Справжній друг пізнається в біді.

Amicus Plato, sed magis amica veritas. – Платон – друг, але істина дорожча. В основі – “Нікомахова етика” Аристотеля, де автор, перефразуючи слова свого наставника Платона, критикує его вчення про ідеї.

Amicus verus amore, more, ore, re cognoscitur. – Вірний друг пізнається з любові, з поведінки, з мови, зі справи.

Anno Domīni (A.D.). – *Року Божого* (тобто від Різдва Христового). **Anno mundi (A.m.).** – *Року від створення світу.*

Ante victoriam ne canas triumphum – До перемоги не співай тріумфу.

Aquila non captat muscas. – Орел не ловить мух.

Argumenta non numeranda, sed ponderanda sunt. – Докази треба не рахувати, а зважувати. Положення формальної логіки.

Ars amandi – *Мистецтво кохання* – назва твору римського поета Овідія (43 р. до н.е. – 18 р. н.е.)

Ars longa, vita brevis (est). – Життя коротке, мистецтво вічне. Джерело – сформульований Сенекою латиною перший афоризм

грецького лікаря Гіппократа.

Aurea mediocritas – золота середина. Формула житейської філософії Горація (65-8 рр. до н.е.).

Aut Caesar, aut nihil. – Або Цезар, або ніщо (або пан, або пропав). Ці слова Светоній приписує імператору Калігулі. Вираз став гаслом італійського кардинала Чезаре Борджія (1475-1507).

Aut cum scuto, aut in scuto. – Або зі щитом, або на щиті. Слова матері-спартанки, що вона сказала сину, який ішов на війну, тобто повернись переможцем, або загинь: у спартанців на щиті виносили загиблого з поля бою.

Ave, Caesar, moritūri te salūtant! – Радій, Цезарю, ті, що йдуть на смерть, вітають тебе! (звернення гладіаторів до імператора перед виходом на арену). Спочатку римляни влаштовували гладіаторські бої лише на поминках, Светоній (69-141) у творі *Життя дванадцяти Цезарів* пише, що так вітали імператора Клавдія гладіатори, які направлялись на морський бій. Та пізніше ними відзначалися й радісні події: військові перемоги, завершення побудови храму, дні народження імператора.

Bellum omnium contra omnes. – Війна всіх проти всіх (Т. Гоббс).

Bis dat, qui cito dat. Подвійно дає той, хто дає швидко.

Citius, altius, fortius. – Швидше, вище, сильніше.

Clavus clavo pellitur. – Клином вибивають.

Cogito, ergo sum. – Мислю, значить існую. Вислів належить французькому вченому Р.Декарту (1596-1650).

Cognosce te ipsum! – Пізнай самого себе. За переказами, цей напис було накреслено на фронтоні храму Аполлона в Дельфах. Авторство приписують Фалесу із Мілета (бл. 625-бл. 547 рр. до н.е.) або Хілону і вважають основою всієї елінської мудрості.

Conscientia – mille testes. – Совість – тисяча свідків.

Consuetudo est altera natura. – Звичка – друга натура.

Contra spem spero. – Без надії сподіваюсь. Назва відомого вірша Лесі Українки.

Contraria contrariis curantur. – Протилежне лікується протилежним.

Curriculum vitae – життєпис, автобіографія.

Dato deo, quae dei sunt, et Caesari, quae sunt Caesaris. – Віддай богу – богове, а кесарю – кесареве.

De gustibus non disputandum. – Про смаки не слід сперечатися (про смаки не сперечаються).

De mortuis aut bene, aut nihil. – Про мертвих або добре, або нічого (не говорити). Вислів належить одному з семи мудреців Хілону (IV ст. до н.е.)

Deo iuvante. – З Божою допомогою.

Deo volente. – На все Божа воля.

Divide et imp̄era. – Поділяй і володарюй. Цей вислів приписують французькому королю Людовіку XI (1423-1483) або італійському політику Нікколо Мак'явеллі (1469-1527).

Dixi et animam meam levavi. – Я сказав і полегшив свою душу. (Біблія)

Docendo discimus – Навчаючи (інших), ми навчаємося (самі).

Dónec eris felix, multós numerábis amícos, // Témpora si fuerint núbila, sólus erís. – Поки щасливо живеш – багатьох рахуватимеш друзів, Хмарні настануть часи – лишишся на самоті. Овідій “Tristia” (Скорботні елегії). Переклад А. Содомори.

Duabus sedere sellis – Сидіти на двох стільцях.

Dum spiro, spero. – Поки дихаю, сподіваюсь. Вислів подібного змісту зустрічається у творах Цицерона і Сенеки. Нині – гасло підводників і американського штата Південна Кароліна.

Duo cum faciunt idem, non est idem. – Коли двоє роблять те саме, то це, не те саме.

Duobus litigantibus tertius gaudet. – Де двоє сваряться, третій радіє.

E duobus malis minimum eligendum est. – Із двох лих слід вибрати найменше.

E pluribus unum. – З багатьох єдине (гасло США).

Edimus ut vivamus, non vivimus ut edamus – Їмо, щоб жити, а не живемо, щоб їсти.

Elephantum ex musca facis. – *Робиш із мухи слона.*

Eo ipso – тим самим.

Equi donati dentes non sunt inspiciendi. – Дарованому коню в зуби не треба дивитися.

Errare humanum est. – Людині властиво помилятися. Автор – Сенека Старший (55 рр. до н. е.-39 р. н. е.), твір “Контроверсії”.

Est modus in rebus; sunt certi denique fines. – Все має міру якусь, повсюди межі є певні. Гораций (“Сатири”)

Et tu, Brute, contra me! – І ти, Бруте, проти мене! За переказами, це передсмертні слова Юлія Цезаря, який побачив серед своїх убивць Марка Юнія Брута, свого друга і прибічника.

Etiam sanāto vulnēre cicatrix manet. – Хоч навіть рана вилікувалась, рубець залишається.

Ex cathedra – з кафедри (повчально, вагомо, авторитетно).

Ex libris. – *Із книг, екслібрис – знак власника книги.*

Ex nihilo nihil fit. – З нічого ніщо не виникає. Парафраза основного положення епікурейської філософії у Лукреція (“Про природу речей”).

Ex officio – з обов’язку служби, офіційно.

Exceptio firmat regulam. – Виняток підтверджує правило.

Éxegí monumént(um). – Звів я пам’ятник. Початок третьої оди Горация “До Мельпомени”.

Fac simile. – Зроби подібне.

Féci, quód potuí, faciánt melióra poténtes. – Я зробив, що міг, нехай ті, що можуть, зроблять краще. Це віршована парафраза формули, якою римські консули закінчували свою звітну промову, передаючи повноваження.

Festīna lente! – Поспішай повільно. За Светонієм (“Життя дванадцяти цезарів”) це прислів’я любив повторювати Октавіан Август (31 р. до н.е.-14 р. н.е.).

Fiat lux! – Хай буде світло! Вислів із *Біблії* (Книга *Буття*). Винахідника книгодрукування Іогана Гутенберга (бл. 1399 – 1468) зображували тримаючим розгорнутий папір із написом *Fiat lux!*

Fortes fortuna adiuvat. – Хоробрим доля допомагає. Зустрічається у Теренція у “Форміоні”, а також у Цицерона у “Тускуланських бесідах”.

Fuit Troia, fuimus Troiani. – Була колись Троя, були ми, троянці. (Усе минуло без вороття.) Вергілій “Енеїда”.

Gallina scripsit. – Курка нашкрябала.

Gúttā cavát lapidém non ví, sed sáepe cadéndo. – Крапля точить камінь не силою, а частим падінням. Перша частина вислову належить Овідію. Доповнив її англійський єпископ Латимер (1485 – 1555).

Historia est magistra vitae. – Історія – наставниця життя. Автор – видатний оратор Марк Тулій Цицерон (106-43 рр. до н.е.).

Homīnem te esse memento! – Пам’ятай, що ти людина!

Homo sum: humāni nihil a me aliēnum puto – Я людина, і вважаю, що ніщо людське мені не чуже. (Теренцій)

Honores mutant mores, sed raro in meliores. – Почесті міняють звичаї, але рідко – на кращі. Грецький історик і письменник Плутарх

(50–120) у “Житті Сулли”, повідомляє, що Сулла (давньоримський полководець), який у молодості був м’яким і співчутливим, у проявив крайню жорстокість, ставши диктатором.

Ibi victoria, ubi concordia. – Там перемога, де згода.

In maleficiis voluntas spectātur, non exītus. – При злочинах береться до уваги воля, а не результат.

Inventa lege, inventa fraude. – Коли винайдено закон, винайдено і обман.

Iove nondum barbāto. – Коли ще Юпітер був без бороди.

Labor omnia vincit. – Труд перемагає все. Автор – Вергілій (“Георгіки”). Ці слова є гаслом штату Оклахома (США).

Lapsus calami – Описка.

Lapsus linguae – помилка мови.

Lapsus memoriae – помилка пам’яті.

Locus standi. –Точка зору.

Mala gallīna, malum ovum. – Погана курка, погане яйце.

Mala herba cito crescit. – Бур’ян швидко росте.

Manu aedificāta manu destruem. – Споруджене рукою – рукою і зруйную. За переказами, слова Богдана Хмельницького стосовно Кодацької фортеці.

Manus manum lavat. – Рука руку мие.

Me mortuo terra miscētur. – Після моєї смерті земля змішується з вогнем. (Після нас – хоч потоп).

Memento moriendum esse. – Пам’ятай, що треба вмирати. Формула вітання, якою обмінювались при зустрічі монахи ордену траппістів, заснованого 1664 року.

Mendācem memōrem esse oportet. – У брехуна має бути добра пам’ять.

Miscere utile dulci. – Поєднувати приємне з корисним. Вислів зустрічається у поезії Горація: “Omne tulit punctum, qui miscuit utile dulci” – той досяг одностайного схвалення, хто поєднав корисне з приємним. За часів Вольтера початкові літери цього виразу писалися на театральних квитках: O. T. P. Q. M. U. D.

Natura nihil sine causā gignit. – Природа нічого не породжує даремно.

Nec scire fas est omnia. – Неможливо знати все.

Nec sibi, nec alteri. – Ні собі, ні іншому. Фраза трапляється у трактаті Цицерона “Про обов’язки”.

Nomina stultorum ubique sunt locorum. – Дурні пишуть свої

імена всюди.

Non omnia possunt omnes. – Не всі можуть усе.

Non scholae, sed vitae discimus. – Не для школи, а для життя ми вчимося. Автор – Сенека у творі “Моральні листи до Луцилія”

Nota bene (NB). Добре запам'ятай, зверни увагу.

Notum est amōrem caecum esse. – Відомо, що кохання сліпе.

Nulla dies sine linea. – Жодного дня без рядка. Пліній Старший (23-79 рр.) пише про художника Апеллеса (IV ст. до н.е.), який щодня малював на картині хоча б одну лінію (“Природнича історія”).

Nulla est doctrina sine linguā Latinā. – Немає науки без латини.

Nullum periculum sine periculo vincitur. – Жодна небезпека не долається без ризику. Вислів належить Публію Сіру (I ст. до н. е.) – римському поету, який прославився своїми одновіршовими сентенціями.

O fallacem hominum spem! – О марна людська надіє! Цицерон (“Про оратора”) так говорить про блискучого оратора Луція Красса, який раптово помер від пневмонії у той самий рік, коли отримав довгоочікувану посаду.

Odērint, dum metūant – Нехай ненавидять, аби боялися. Вислів імператора Калігули, який наводить Светоній у *Житті дванадцяти Цезарів*.

Omne initium difficile est. – Всякий початок важкий.

Omnia praeclara rara. – Все прекрасне – рідкісне.

Ōmnia vincit amor et nōs cedāmus amorī. – Усе перемагає любов, скорімося і ми любові. Вергілій *Буколіки*.

O tempora, o mores! – О часи, о звичаї! Вислів належить Цицерону (“Промова проти Катіліни” I).

O, sancta simplicitas! – О, свята простота! За переказами – це останні слова Яна Гуса (1371-1415), ідеолога Реформації у Чехії, які він вимовив під час свого спалення як еретика, коли благочестива стара жінка підкинула у вогнище оберемок хмизу.

Panem et circenses! – Хліба і видовищ! (основна вимога римського плебса).

Pater, peccavi in coelum et coram te. – Отче, я согрішив проти неба і перед тобою. Слова з євангельської притчі про блудного сина.

Patriae in serviendo consūmor. – Я виснажуюсь від служіння батьківщині. (Бісмарк)

Pax quaerenda est – Слід добиватися миру.

Per aspēra ad astra. – *Крізь терни (труднощі) до зірок* (Сенека).

У зворотному порядку **Ad astra per asp̄era** – гасло американського штату Канзас.

Perpetuum mobile. – Вічний рух. Так називали уявну машину, яка б працювала без перерви, без отримання енергії ззовні, що суперечить закону збереження енергії.

Personalia. – Характеристика особи.

Plenus venter non student libenter. – Повний живіт глухий до науки.

Pollice verso – З повернутим пальцем. Так у римському цирку глядачі вимагали добити пораненого гладіатора.

Primā facie – з першого погляду.

Primus omnium – Перший з усіх.

Prosit! – На здоров'я!

Pulsate et aperietur vobis. – Стукайте і вам відчинять. Слова Ісуса Христа (Євангеліє від Матфея).

Qui non est nobiscum, adversus nos est. – Хто не з нами – той проти нас.

Qui quaerit – rep̄erit. Хто шукає – знаходить.

Qui seminat mala, metet mala. – Хто сіє зло – пожне зло.

Quidquid agis, prud̄enter agas et respice finem. – Все, що робиш, роби розумно і дивися в кінець. Із збірки оповідань і анекдотів з римської історії і міфології *Римські діяння* (XII – XIII ст.).

Quod bonum, felix, faustum fortunatumque sit! (QBFFFQS)– Хай буде це добрим, щасливим, сприятливим і успішним!

Quod erat demonstrandum (скорочено **Q.e.d.**) – Що треба було довести.

Quod licet Iovi, non licet bovi. – Що дозволено Юпітеру, те не дозволено бикові.

Quot cap̄ita, tot sententiae. – Скільки голів, стільки й думок.

Reformatio in peius – зміна на гірше.

Repetitio est mater studiorum. – Повторення – мати навчання.

Ruthenōrum me esse gloriōr et libenter profiteor. – Я з русинів, про що заявляю охоче і з гордістю (Станіслав Оріховський-Роксолан – український філософ, письменник XVI ст.).

Salus pop̄uli – supr̄ema lex esto. – Нехай благо народу стане найвищим законом. Слова Цицерона (“De legibus” Про закони). Ці слова – гасло штату Міссурі (США).

Sapienti sat. – Розумному достатньо. Зустрічається у комедії Плавта “Перс”, а потім – у комедії Теренція “Форміон” у вигляді

“*Dictum sapienti sat est*” – Сказаного розумному достатньо.

Scientia potentia est. – Знання – це сила. Слова належать англійському філософу Френсису Бекону (1561-1626 pp.)

Scio me nihil scire – Я знаю, що нічого не знаю. Переклад латиною славетних слів Сократа, які наводить його учень Платон у творі *Апологія Сократа*.

Semel scriptum, decies lectum. – Раз написано, десять разів прочитано.

Si fecisti, nega! – Якщо зробив це – заперечуй (принцип безчесних людей).

Si sapis, sis apis! – Якщо ти розумний, будь бджолою! Сенека.

Si tacuisses, philosophus mansisses! – Якби ти мовчав, залишився б філософом! (Боецій)

Si vis amāri, ama. – Якщо хочеш, щоб тебе кохали, кохай. (Сенека “Моральні листи до Луцілія”).

Si vis pacem, para bellum. – Хочеш миру, готуйся до війни. Слова належать римському письменнику Вегецію (“Короткі настанови у військовій справі”). Подібну думку висловлював Цицерон у “Філіппіках”. Друга частина фрази стала назвою німецького автоматичного пістолету – парабелуму.

Similis simili gaudet. – Подібний подібному радіє.

Sine ira et studio. – *Без гніву і пристрасті*. Цей вислів належить римському історику Таціту (бл. 58-бл. 117 pp.), який у своєму творі “Аннали” цими словами почав розповідь про діяння імператорів Тіберія, Калігули, Клавдія і Нерона.

Sit mens sana in corpore sano! – Нехай у здоровому тілі буде здоровий дух!

Sit tibi terra levis mollique tegaris haréna, – Хай буде тобі земля пухом і вкриє тебе м’який пісок. Перша частина вислову STTL – формула, яку римляни використовували в епітафіях. Марціал (бл. 40 – бл. 104 pp.) використав її в епіграмі про стару звідницю.

Sit, ut sunt, aut non sint – Нехай буде так, як є, або не буде зовсім. Відповідь генерала єзуїтів Лоренцо Річчі французькому уряду на вимогу змінити устав Ордену.

Sub rosā – під трояндою (у таємниці). Троянда була символом мовчання: вважалося, що богиня кохання Венера подарувала її своєму синові Амуру, а той присвятив богу мовчання, щоб закохані оберегали таємниці свого кохання.

Tabūla rasa – чиста дошка (про розум дитини).

Tempora mutantur, et nos mutamur in illis. – Часи змінюються і ми змінюємося разом із ними. В основі – вірш, який приписують франкському імператору Лотарю I (795-855 pp.), онуку Карла Великого.

Terra incognita – невідома земля (щось непізнане). Так позначали недосліджені місця на старовинних географічних картах.

Terra mutata non mutantur mores. – Хоч земля змінилась, звичаї не змінюються.

Una hirundo non facit ver. – Одна ластівка не робить весни. Грецький байкар Езоп (VI ст. до н.е.) розповідає про молодого марнотратника і ластівку. Юнак прогуляв усі гроші, що отримав від батька. Якось побачив в небі першу ластівку. Зрадівши, що скоро літо, юнак продав свій теплий плащ. Проте невдовзі стало ще холодніше, ластівка замерзла, а хлопець почав її лаяти, нібито вона його обдурила.

Unus dies gradus est vitae. – Один день – це крок життя.

Unus multorum – Один з багатьох.

Urbi et orbi. – Місту (тобто Риму) і світу (формула благословення Папи Римського католицькому світу).

Usus est optimus magister omnium rerum. – Досвід – найкращий учитель усього.

Ut salutas, ita salutaberis. – Як ти вітаєш, так і тебе привітають.

Vade mecum. – Ідемо зі мною. Традиційна назва путівника, довідника, розмовника.

Veni, vidi, vici. – Прийшов, побачив, переміг. Так Юлій Цезар сповістив про свою перемогу в битві біля Зели над понтійським царем Фарнаком у 47 р. н.е.).

Verbis ut nummis utendum est. – Словами треба користуватися як грошима (економно).

Vivat nostra civitas, vivat, crescat, floreat! – Хай живе наша держава, хай живе, зростає, квітне!

Vive valeque, magister carissime! – Живи і бувай здоровий, вельмишановний учителю!

Vive valeque. – Живи і бувай здоровий. (Заклучна формула дружнього листа в древніх римлян).

Vivere est militare. Жити – значить боротися. Автор вислову Сенека (4 р.до н.е.-65 р. н.е.)

ЛАТИНСЬКО-УКРАЇНСЬКИЙ СЛОВНИК

А

a, ab – (з Abl) від
abdūco, duxi, ductum 3 відводити, викрадати
abrogo, āvi, ātum 1 скасовувати, знищувати
abrumpo, rūpi, ruptum 3 відривати, переривати
abstineo, tīni, tentum 2 затримувати, утримуватися
absens, entis відсутній
absolvo, absolvi, absolutum 3 розв'язати, звільнити
absolutorius, a, um виправдальний
abstineo, nui, ntum, 2 стримувати; утримуватися
absum, afui –, abesse не бути, бути відсутнім: quod absit чого нехай не
станеться
absurdus, a, um безглуздий
abunde удосталь
abundo, āvi, ātum 1 розливатися, перевищувати права
abūtor, ūsus sum 3 зловживати
ac = atque і, й; також
academia, ae f академія
accēdo, cessi, cessum, 3 підходити, наближатися
accīdo, cīdi, -, 3 падати; accīdit трапляється
accipio, cepi, ceptum, 3 отримувати, приймати
accuso, āvi, ātum 1 обвинувачувати
acer, acris, acre гострий, гарячий, суворий
acerbus, a, um гіркий, жорстокий, суворий
acies, ēi f вістря, бойовий лад
acqūiro, quisīvi, quisītum 3 рости, збільшуватися, додаватися,
набувати
actio, onis f дія, позов
actor, oris m позивач
actuarius, i m секретар.
actus, us m дія; право прогону скота
ad (з Acc.) до, при
addīco, dīxi, dictum 3 присуджувати
addo, dīdi, dītum, 3 додавати
adduco, duxi, ductum 3 приводити
adeo до того ж, навіть
adhibeo, hibui, hibitum, 2 прикладати, вживати, застосовувати (силу)
adhuc ще, до сих пір

adimpleo, ēvi, ētum, 2 виконувати, здійснювати
adiudicatio, ōnis f присудження
adiūvo, iūvi, iūtum, 1 допомагати
administratio, ōnis f керування
administro, āvi, ātum 1 служити, управляти
adnumero (annumero), āvi, ātum 1 зараховувати, належати, дорівнювати
adoptio, ōnis f усиновлення
adopto, āvi, ātum 1 всиновлювати
adquiro = acquirō
adstringo, strinxi, strictum, 3 зобов'язувати, примушувати
adsum, affui, -, adesse бути присутнім, допомагати
adulterium, i n перелюб, розпуста
adversarius, i m противник, ворог
adversus (з Acc.) проти
advocatus, i m адвокат, юрист, захисник
advoco āvi, ātum 1 закликати
aedes, is f громадський будинок, храм
aedificium, ii n будинок, споруда
aedilis, is m едил – магістрат, який виконував адміністративні функції щодо будівництва, доріг, ринків
aeger, gra, grum хворий, слабкий
aeneus, a, um мідний
aequālis, e рівний, однаковий
aequus, a, um рівний, справедливий
aēr, aēris m повітря
aera, ae f ера
aerarium, ii n казна
aes, aeris n мідь, бронза, гроші; aes aliēnum – борги
aestas, ātis m літо, спека
aestimatio, ōnis f оцінка майна
aestimo, āvi, ātum 1 оцінювати, цінувати
aeternus, a, um вічний
ager, agri m поле, земля; ager publicus – державна земля
agnatus, i m агнат, родич за батьком
aggredior, aggressus sum, aggredi 3 підходити, нападати
ago, egi, actum 3 діяти, робити; вести судовий процес
agricōla, ae m землероб
agricultura, ae f землеробство

aio (verbum defectivum: ais, ait, aiunt) говорити, стверджувати
alibi алібі
aliēnus, a, um чужий
alii..., alii одні... інші
aliōquin інакше, у противному разі, крім того
aliquando якимось, одного разу
aliquis, aliqua, aliquid хтось, щось, якийсь, якась, якимось
aliter інакше
alius, alia, aliud інший (з багатьох)
alimentum, i n їжа, харчі
alluvio, ōnis f алювій (приплив, наносна земля)
alter, ěra, ěrum один із двох, інший
altus, a, um високий
amabilis, e приємний, милий
ambitus, us m зловживання, підкуп виборців
ambulo, āvi, ātum 1 прогулюватися: bene ambula щасливої дороги
amica, ae f подруга
amicitia, ae f дружба
amicus, i m друг
amitto, misi, missum 3 втрачати
amo, āvi, ātum 1 кохати, любити
amplus, a, um великий, значний; важкий (роєпа); значний (ресунія)
an питальна частка: чи, або, невже
ancilla, ae f служниця
anima, ae f душа
animadverto, verti, versum 3 (з Асс.) звертати увагу на щось; карати
animal, ālis n жива істота, тварина
animus, i m дух, намір: animus iniuriandi – намір образити
annona, ae f аннона, річний дохід, ціна на продовольство, на хліб
annus, i m рік
annuus, a, um річний, щорічний
ante (з Асс.) перед
antiquus, a, um старий, давній
aperte відкрито
appareo, gui, gĭtum, 2 з'являтися, бути очевидним
appellatio, ōnis f назва, оскарження, звернення до суду
appello, āvi, ātum 1 звертатися (до когось), називати
appello, pŭli, pulsum, 3 приганяти
Appius, i m Апій

arpono, posui, positum 3 ставити; призначати; докладати, додавати
apud (з Acc.) у, біля, серед
aquila, ae f орел
aqua, ae f вода
aquaeductus, us m водопровід, право проведення води через чужу ділянку
arbiter, tri m суддя, третейський суддя
arbitrium, ii n рішення, думка
arbitror, atus sum, ari вважати, спостерігати
arbor, oris f дерево
argentum, i n срібло
argumentum, i n доказ, довід, висновок, аргумент
arma, orum n (pl. t.) зброя
aro, avi, atum I орати
arra (arha), ae f завдаток, застава
ars, artis f мистецтво
as, assis m дрібна мідна монета
astrum, i n небесне світило, зірка
assessor, oris m засідатель, помічник
at але, проте
Athēnae, arum f Афіни
Atheniensis, is m афінянин
atque i; a також
attineo, tinuei, tentum, 2 міцно тримати; належати
auctoritas, atis f судження, думка; влада, вплив
audacia, ae f сміливість, відвага
audeo, ausus sum, 2 наважуватися
audio, iivi, itum 4 слухати
auditorium, i n зал судових засідань
aufēro, abstūli, ablātum, auferre відносити; забирати; викрадати
augeo, auxi, auctum 2 збільшувати, збагачувати
Aulus Agerius A. Агерій, умовна назва позивача
aureus, i m золотий, золотий денарій – монета у 100 сестерціїв
auris, is f вухо
aurum, i n золото
aut або
autem але, однак
autumnus, i m осінь
auxilium, i n допомога

averto, verti, versum, 3 повернення в інший бік; відкладати; уносити;
розтрачувати

avus, i m дід, предок

В

barbārus, a, um чужоземний, варварський

basilīca, ae f базиліка, будівля для судових і торговельних справ

beatus, a, um щасливий, блаженний; багатий

bellum, i n війна

bene добре

beneficium, ii n (bene+facere) благодіяння, послуга, доброзичливість

benignus, a, um доброзичливий, милий

bestia, ae f звір, тварина

bis двічі

bona, ōrum n (pl.) майно, власність

bonum, i n добро, благо

bonus, a, um добрий, чесний

bos, bovis, m бик, корова

brevi

brevis, e короткий

С

cado, cecidi, casum 3 падати; траплятися; програвати процес

caecus, a, um сліпий

caedes, is f убивство, різня

caelum, i n небо

calāmus, i m перо (для писання)

calo, āvi, ātum 1 скликати

campus, i m поле

candidatus, i m претендент на виборну посаду, кандидат

candidus, a, um білосніжний

canis, is m, f собака

capio, serī, captum 3 брати, захоплювати; capere consilium
вирішувати; pass. serī (з Abl.) позбавлятися чогось

capitalis, e головний, кримінальний

captivitas, ātis f полон

captīvus, a, um захоплений у полон

caput, capitis n голова, столиця; правоздатність

carus, a, um дорогий

carcer, ēris m тюрма

castigo, āvi, ātum 1 ганьбити, осуджувати, дорікати; карати

castra, orum n. (pl.) табір
casus, us m випадок, привід; випадкова подія
Catilīna, ae m Луцій Сергій Катиліна – організатор антидержавної
змови, розкритої Цицероном у 63 р. до н.е.
Cato, ōnis m Марк Порцій Катон – письменник, оратор, цензор
causā (з Gen.) заради, для
causa, ae f причина, судова справа, процес
cautiō, ōnis f обережність; забезпечення; боргове зобов’язання
saveo, cavi, cautum, 2 остерігатися; оформляти документи
cedo, cessi, cessum 3 йти, ступати, уступати, підкорятися
celēbro, āvi, ātum, 1 часто відвідувати; виконувати; здійснювати
celer, ēris, ěre швидкий
celeritas, atis f швидкість, покvapливість
celeriter швидко
celerrime якнайшвидше
celo, āvi, ātum, 1 ховати, приховувати
censeo, sui, sum, 2 оцінювати, вважати, думати
censor, oris m цензор – магістрат у Давньому Римі
censu, us m оцінка майна
centum (C) сто
certe точно, звичайно
certo, āvi, ātum 1 сперечатися, боротися
certus, a, um певний, справжній, визначений
cessio, onis f поступка, передача
cetēri, ae, a інші (et cetēra = etc. і так далі)
charta, ae f папір (хартія)
circus, i m коло
citus, a, um швидкий
civīlis, e цивільний, громадянський
civis, is m, f громадянин, громадянка
civitas, ātis, f держава, суспільство, громадянство
clamo, āvi, ātum 1 кричати
clarus, a, um світлий; славний, славетний; видатний
classis, is f розряд; майновий клас; флот
Claudius, i m Клавдій
claudio, clausi, clausum 3 зачиняти, замикати, закривати
clavus, i m цвях
clemens, ntis поблажливий, милостивий
cliens, ntis m вільний громадянин у Римі, який віддав себе під опіку

патрона (багатія)
codicillus, i m кодицил – додаткове розпорядження до заповіту
coerpio, coepi, coeptum, coepisse почати, починатися
coerceo, cui, citum, 2 стримувати; карати
cogito, avi, atum 1 думати, мислити
cognatus, i m близький родич (когнат)
cognosco, novi, nitum 3 пізнавати, помічати, вести слідство
cogo, coegi, coactum, 3 примушувати, вимагати: ius cogens
імперативні (примусові) норми права
collega, ae m товариш (за професією); однодумець
collegium, i n колегія
colligo, legi, lectum 3 збирати, збиратися; складати
colloco, avi, atum 1 розміщувати; видавати заміж
colo, colui, cultum 3 обробляти, шанувати
comitas, atis f ввічливість
comitia, orum n pl народне зібрання, коміції; c. centuriata –
центуріатні коміції, c. tributa – трибутні комісії
comitium, i n коміцій – місце на форумі, де проходили народні збори
commentarium, ii n записки
commercium, ii n торгівля
committo, misi, missum, 3 доручати; зіставляти, дорівнювати
commodatum, i n договір позики
commodatus, i n позичка
commodum, i n зручність; вигода, користь
commodus, a, um зручний
commoveo, movi, motum, 2 приводити в рух; збуджувати
communis, e спільний
comparo, avi, atum 1 порівнювати, готувати, здобувати
compello, puli, pulsum, 3 заганяти; примушувати, схилити
complectio, onis f виконання, здійснення
compono, posui, positum, 3 складати; упорядковувати
comprehendo, hendi, hensum, 3 пов'язувати, поєднувати; захоплювати;
розуміти
comprobo, avi, atum 1 схвалювати; стверджувати
compromissum, i n погодження
concēdo, cessi, cessum, 3 поступатися; погоджуватися; дозволяти
conceptio, onis f сприйняття
concessio, onis f дар, поступка, передача
concordia, ae f згода

concubinatus, us m позашлюбне співжиття
 concurro, curri, cursum, 3 збігатися; стікатися; сходитися; прагнути
 concursus, us m збір, скупчення; публічне оголошення
 condemnatio, ōnis f засудження
 condemno, āvi, ātum 1 засуджувати; виносити вирок
 condico, dixi, dictum 3 вимагати за позовом
 condictio, ōnis f кондикція, зобов'язальний позов
 conditio, ōnis f умова; становище
 condo, dīdi, dītum, 3 закладати; засновувати; творити право
 conductio, ōnis f здавання в найми; договір найму
 confēro, tūli, lātum, ferre зносити, збирати в одне місце, переносити;
 доповідати
 confestim відразу
 conficio, fēcī, fectum, 3 виробляти; виконувати
 confirmo, āvi, ātum 1 зміцнювати; підтверджувати, проголошувати
 дійсним
 coniugatio, ōnis f спілка
 coniunctio, ōnis f зв'язок
 coniuratio, ōnis f змова
 connubium, i n шлюб (між патриціями)
 conor, conātus sum, āri 1 намагатися, прагнути
 conscientia, ae f обізнаність, розуміння; совість, сумління
 conscībo, scripsi, scriptum, 3 записувати, вносити до списку
 consensus, us m згода
 consentio, sensi, sensum, 4 погоджуватися
 consilium, ii n нарада, згода, рішення, план, намір
 consisto, stīti, -, 3 ставати; складатися; полягати
 consortium, ii n спільність
 conspectus, us m вид; зовнішній вигляд; огляд
 constans, ntis постійний, стійкий
 constituo, tui, tutum 3 встановлювати; ухвалювати
 constitutio, ōnis f ухвала; устрій; указ імператора
 consto, stīti, -, 1 лишатися незмінним; складатися
 constringo, strinxī, strictum, 3 стягувати; пов'язувати
 consuetudo, inis f звичка; норма поведінки
 consul, is m консул (голова Римської республіки); пізніше – радник
 consulāris, is m консульський
 consūlo, sului, sultum, 3 радитися; міркувати; запитувати
 consultum, i n постанова, рішення

consūmo, sumpsi, sumptum, 3 витратити; винищувати; припинити позов

contineo, tinui, tentum 2 містити; тримати, стримувати; ґрунтуватися
continuo негайно

contra (з Acc.) проти

contractus, us m договір

contradico, dixi, dictum 3 суперечити, заперечувати

contraho, traxi, tractum 3 стягати, укласти договір

contrarius, a, um протилежний; зустрічний: actio contraria – зустрічний позов

controversia, ae f суперечка, спір, спірне питання

contumacia, ae f упертість; пихатість; непокора; неявка до суду

convalesco, valui, -, 3 одужувати; набувати законної сили

convenio, ōnis f угода, договір

convenio, veni, ventum 4 сходиться, погоджуватися

convoco, āvi, ātum 1 скликати, збирати

coria, ae f кількість, багатство

coriae, arum f. (pl.t.) військо

coram (з Abl.) перед (кимось), у присутності (когось)

cornu, us n ріг, фланг

corporalis, e тілесний, матеріальний

corpus, ōnis n тіло; сукупність, звід: Corpus iuris civīlis Звід цивільного права

corrigo, gexi, rectum 3 виправляти

corruptio, onis f псування, підкуп

cotidie щоденно

credo, credidi, creditum 3 вірити, довіряти

creo, āvi, ātum 1 створювати, обирати, творити

cresco, crevi, cretum 3 рости, зростати

crimen, inis n злочин

criminalis, e злочинний, кримінальний

criminosus, a, um обвинувальний, злочинний

crudeliter жорстоко

cubiculum, i, n кімната, спальня

culpa, ae f провина, вина

cultus, us m культура, виховання, спосіб життя, культ

cum (з Abl.) з, разом з

cumulo, āvi, ātum 1 примножувати

cupio, īvi, ītum, 3 пристрасно бажати; прагнути

cura, ae f піклування

curia, ae f курія – місце засідання сенату; суд

curo, āvi, ātum 1 дбати, турбуватися, лікувати

curricūlum, i n біг, шлях

curulis, e курульний: sella curūlis – курульне крісло консулів, преторів,

курульних едилів

custodia, ae f охорона

custodio, īvi, ītum 4 охороняти, стерегти

D

damno, āvi, ātum 1 засуджувати, виносити вирок

damnum, i n шкода, втрата, штраф

datio, ōnis f надання; передача права власності; дарування, право відчуження

de (з Abl.) з, від, про, згідно

debeo, debui, debītum 2 бути зобов'язаним, бути боржником

debītor, ōnis m боржник

debītum, i n повинність, борг

decem десять

decemvīri, ōrum m децемвіри (колегія з десяти магістратів)

deceptus, a, um обманутий

decerno, crēvi, crētum 3 вирішувати; постановляти

decipio, cēpi, ceptum 3 захоплювати; обманювати

decisio, ōnis f угода, домовленість

declaro, āvi, ātum 1 робити заяву, оголошувати, повідомляти

decoro, āvi, ātum 1 прикрашати, прославляти

decretum, i n постанова

dedīco, āvi, ātum 1 показувати; присвячувати

deditio, ōnis f здача, капітуляція

dedo, dīdi, dītum 3 віддавати; здаватися

dedūco, duxi, ductum 3 відводити; відраховувати

deductio, ōnis f висновок

defendo, fendi, fensum 3 захищати, defendere causas – виступати

захисником зі судових справ

deficio, fēcī, fectum 3 (з Acc.) не вистачати, бракувати; занепадати

definitio, ōnis f визначення; обмеження

defunctus, i m покійник, мертвий

deicio, iēcī, iectum 3 відкидати, скидати; позбавляти; проганяти

deinceps далі deinde згодом, незабаром, потім

delecto, āvi, ātum 1 приваблювати, захоплювати, втішати
 deleo, ēvi, ētum 2 руйнувати, нищити
 delictum, i n неправомірна дія; безчесний, аморальний вчинок; злочин
 delinquo, līqui, lictum, 3 бракувати; помилятися; порушувати закон
 deminutio, ōnis f зменшення, обмеження; право відчуження
 demonstratio, ōnis f показання, *юр.* доказ
 demonstro, āvi, ātum 1 показувати; доводити
 denarius, ii m денарій (срібна монета)
 denēgo, āvi, ātum 1 заперечувати, відмовляти: actiōnem denegāre –
 відмовити у прийнятті позовної заяви
 denīque нарешті
 depono, posui, positum 3 відкласти; віддавати для схову
 deporto, āvi, ātum 1 відвозити; переправляти; висилати
 depositum, i n відкладання; річ, передана на зберігання
 derogatio, ōnis f часткове скасування закону, обмеження закону
 derogo, āvi, ātum 1 відмінити, скасовувати
 descendo, ndi, nsum, 3 спускатися, сходити
 describo, scripsi, scriptum 3 описувати; розподіляти; призначати,
 встановлювати
 desēro, serui, sertum, 3 залишати, покидати, дезертирувати
 designo, āvi, ātum 1 визначати; призначати на посаду
 desīno, sīvi (sii), sītum, 3 переставати, закінчувати
 despēro, āvi, ātum 1 впадати у відчай, втрачати надію
 despicio, spēxi, spectum, 3 дивитися зверху вниз;
 дивитися з презирством
 destruo, strūxi, structum, 3 руйнувати; шкодити
 desum, defui, – , deesse бракувати, не вистачати; бути відсутнім
 detentio, ōnis f тримання, володіння (річчю)
 deterior, ius гірший (deteriōmus, a, um найгірший)
 detractio, ōnis f позбавлення, повне звільнення, привласнення
 detrimentum, i n збиток, втрата, програш
 deus, i m Бог
 devenio, veni, ventum 4 приходити, прибувати
 devincio, vinxi, vinctum 4 зв'язувати, з'єднувати, підкоряти
 devinco, vīci, victum 3 цілковито перемагати
 devōro, āvi, ātum 1 з'їдати, поїдати
 dico, dixi, dictum, 3 говорити
 dicogrāphus, i m секретар
 dictator, oris m диктатор

dies, ei m, f день, термін (dies natālis (m) – день народження)
 differentia, ae f різниця
 diffĕro, distŭli, dillātum, diferre розносити, відкладати, розрізнятися
 difficĭlis, e важкий
 difficultas, ātis f утруднення, перешкода
 Digesta, orum Дігести – збірник праць класичних римських юристів
 dilĭgo, lexi, lectum, 3 високо цінувати, поважати
 dimitto, dimĭsi, dimissum, 3 відпускати, розсилати
 dirĭgo, rexi, rectum, 3 спрямовувати, направляти
 dirumpo, rūpi, ruptum, 3 розривати
 diruo, rui, rutum, 3руйнувати, зносити, розганяти
 discipŭlus, i m учень
 disco, didici, – , 3 учитися, вивчати
 discordia, ae f незгода
 dispicio, spexi, spectum 3 розглядати; розуміти
 disputo āvi, ātum 1сперечатись
 discrĭmen, ĩnis n різниця; критичний момент; небезпека
 dissentio, sensi, sensum 4 суперечити, не узгоджуватися;
 розходитися у поглядах
 dissimĭlis, e неподібний
 dissolvo, solvi, solutum 3 розв'язувати
 dissolŭtus, a, um неохайний, недолугий
 distans, ntis відмітний
 disturbo, āvi, ātum, 1 руйнувати, порушувати
 diu довго
 diversus, a, um протилежний
 dives, divĭtis багатий
 divĭdo, vĭsi, vĭsum, 3 ділити, роз'єднувати
 divisio, onis f розподіл; відмінність
 divĭnus, a, um божественний
 divitiae, ārum, f (Pl) багатство
 do, dedi, datum 1 (dare) давати, дарувати
 doceo, docui, doctum 2чити, навчати; юр. викладати, доповідати
 doctus, a, um вчений
 dolor, ōris m біль
 dolus, i m обман, хитрість
 domicĭlium, ii n житло, місцеперебування
 domĭna, ae f хазяйка, господиня
 domĭnus, i m хазяїн, рабовласник

dominium, i n володіння, власність
domīnor, ātus sum, āgī панувати, володарювати
domus, us m будинок, дім
donatio, ōnis f дарування
donec поки
dono, āvi, ātum, 1 дарувати
donum, i n подарунок
dormio, īvi, ītum, 4 спати
dos, dotis f придане
dubīto, āvi, ātum, 1 сумніватися, вагатися
dubium, ii n сумнів
dubius, a, um сумнівний
duco, duxi, ductum, 3 вести
dum поки, як довго
duodecim дванадцять (Leges duodecim tabularum) Закони XII таблиць
(V ст. до н.е.)

durus, a, um твердий, суворий
dux, ducis m вождь, полководець

Е

e, ex (Abl.) із, від
esse ось, раптом
edictum, i n едикт, наказ
educō, āvi, ātum 1 виховувати
efficio, feci, fectum 3 робити, створювати; виконувати, досягати
egeo, ui, -, 2 потребувати
ego я
egregius, a, um видатний
eligo, legi, lectum 3 вибирати, обирати
eloquentia, ae f красномовство
emo, emi, emptum 3 купувати
emptio, onis f купівля
enim навіть, тому що; насправді
epistūla, ae f лист
eques, equitis m вершник
ergo отже, таким чином
erro, āvi, ātum 1 блукати, помилятися
erubescō, erubui, -, 3 червоніти
eo, ii, itum, ire йти, ходити; їздити
eo туди

eo (Abl. sing. від is, ea, id) тим: eo magis тим більше; eo ipso тим
 et і і
 etiam також, навіть
 exanimō, āvi, ātum 1 перевіряти
 excerptio, onis f виняток
 exemplar, is n зразок
 exemplum, і n приклад: exempli gratia наприклад
 exercitus, us m військо
 exhibeo, hibui, hibitum 2 показувати; свідчити
 expello, puli, pulsum 3 виганяти
 expendo, pendī, pensum 3 виплачувати
 exsilium, ii n заслання, вигнання
 extra (з Acc.) за, поза, за межами
 extraordinarius, a, um той, що виходить за межі
 extremus, a, um найдальший, останній

F

faber, bri m ремісник, майстер
 fabūla, ae f байка, легенда; фабула
 facies, ei f обличчя, зовнішність
 facilis, e легкий
 factum, і n вчинок, факт
 facio, feci, factum 3 робити, діяти, виконувати
 facultas, atis f здібність, можливість
 falsus, a, um брехливий
 familia, ae f родина
 fastus, a, um службовий (день), судовий
 fas est дозволено, можливо
 fascis, is m пучок, в'язка
 fatum, і n доля
 felix, icis щасливий
 femīna, ae f жінка
 fere майже
 fero, tuli, latum, ferre нести, носити; переносити; видавати
 ferrum, і n залізо
 festino, āvi, ātum 1 поспішати
 festus, a, um святковий
 fictio, onis f видумка, вимисел

fides, ei f віра, довіра
figo, fixi, fixum 3 прибивати; скріплювати; встановлювати
filia, ae f дочка
filius, ii m син
finio, īvi, ītum, 4 закінчувати, замикати
finis, is m кінець, межа, границя, кордон, територія
fio, factus sum, fieri 3 виникати, бувати, ставати, траплятися
floreo, ui, -, 2 квітнути, процвітати
foedus, eris n союз, договір
fons, ntis m джерело
forma, ae f форма
fortis, e мужній, доблесний
fortuna, ae f щастя, доля
forum, i, n майдан, форум
frater, tris m брат
frons, frontis f чоло, обличчя, зовнішність
fructus, us m плід, прибуток
frumentum, i n хліб, зерно
frustra даремно
fuga, ae f втеча
fugio, fugi, fugitūrus, 3 втікати, шезати
fundus, i m ґрунт, земля; ділянка
fundamentum, i n основа
fur, furis m злодій
furtum, i n крадіжка
furturus, a, um майбутній

G

Gaius, i m Гай (рим. юрист II ст.н.е.)
Gallia, ae f Галлія (історична область прибіл. на території суч.
Франції, Бельгії, Швейцарії і Північної Італії)
gaudeo, gavīsus sum 2 (з Abl.) радіти, втішатися
generalis, e родовий, головний, загальний
gens, gentis f народ, плем'я, потомок
genus, genēris n рід
gero, gessi, gestum 3 нести, вести, робити
gigno, genui, genitum, 3 творити, народжувати
gestor, oris, m керівник
gladius, ii m меч
gloria, ae f слава

gracilis, е стрункий
gratia (з Gen.) для, заради
gratia, ае f милість, ласка, подяка: gratias agĕre дякувати
gratus, а, um милий
gravis, е важкий
grex, gregis m стадо
gustus, us m смак
gutta, ае f крапля

Н

habeo, ui, itum 2 мати, володіти, тримати
habito, āvi, ātum 1 населяти, жити
haurio, hausi, haustum, 4 черпати, текти
hereditas, atis f спадщина
heres, heredis m спадкоємець
hic, haec, hoc цей, ця, це
historia, ае f історія
hodie сьогодні
homo, hominis m людина, істота
honestus, а, um чесний; достойний; поважний
honeste чесно
honor, ōris m почесць, честь
hora, ае f година
hostis, is m, f ворог
humanitas, ātis f людяність
humanus, а, um людяний
humus, i f земля
hypothēca, ае f іпотека (форма аренди)

І

iaceo, cui, cĭtum, 2 лежати
iacio, ieci, iactum 3 кидати
ibi там
ianua, ае f двері
idem, eādem, idem той самий; він же
ideo тому, з тієї причини
idoneus, а, um вигідний
Idus, uum f Іди, 13-й або 15-й день місяця
ignis, is m вогонь
ignominia, ае f позбавлення доброго імені, ганьба
ille, illa, illum той, та, те

imaginarius, a, um уявний
 imago, inīs f зображення, образ
 immortalis, e безсмертний
 imperātor, ōris m імператор, полководець, володар
 imperitia, ae недосвідченість, невміння
 imperium, ii n наказ, розпорядження; верховна влада; imperium
 (Romanum) римська держава
 impĕro, āvi, ātum I наказувати
 imprŏbus, a, um нечесний
 impubes, eris неповнолітній
 imputatio, onis f розрахунок, юридичне попередження про
 відповідальність
 in (з Acc.) куди? (з Abl.)де?
 in matrimonium ducĕre одружуватися, виходити заміж
 includo, clusi, clusum 3 зачиняти, замикати
 incognītus, a, um незвіданий
 incŏla, ae m житель
 incolumis, e неушкоджений, цілий
 incommodum, i n неприємність
 incorporalis, e безтілесний, нематеріальний
 infamia, ae f безчестя, ганьба
 infans, infantis m, f дитина, немовля
 informo, āvi, ātum I інформувати, повідомляти
 ingens, ntis величезний
 ingenuus, a, um вільнонароджений; благородний
 iniquus, a, um нерівний, несправедливий
 iniectio, onis f юр. накладення руки на боржника для приводу його в суд
 inimicus, i m ворог, неприятель
 initium, ii n початок
 iniuria, ae f правопорушення, кривда
 iniustus, a, um несправедливий
 iniuste несправедливо
 innumerābilis, e незліченний
 innocentia, ae f невинність, чесність
 inopia, ae f недостаток, бідність
 inquam, inquit казати, говорити
 insignis, e незвичайний
 institutum, i n установа, інституція; звичай, принцип
 instituto, tui, tutum 3 встановлювати

instrumentum, i n знаряддя
insŭla, ae f острів
insum, infui, –, inesse бути в середині
intellĕgo, lexi, lectum 3 розуміти, сприймати, мислити, пізнавати
intendo, ndi, nsum 3 натягати, претендувати
intentio, onis f виклад вимог позивача
inter (з Acc.) між, серед
interdico, dixi, dictum 3 забороняти
interdictum, i n заборона, преторське визначення
interdum інколи
interest важливо, має значення
interpres, ĕtis m, f тлумач
interpretatio, onis f тлумачення, пояснення
interrogatio, onis f питання
interrĕgo, āvi, ātum 1 питати, опитувати
intersum, fui, -, esse (з Dat.) бути між, брати участь
intestabilis, e той, хто не може бути свідком
intestatus, a, um померлий без заповіту
intro, āvi, ātum 1 входить
invenio, veni, ventum 4 знаходити
invidia, ae f заздрість
ira, ae f гнів
irrigo, āvi, ātum 1 зрошувати, зволожувати
ipse, ipsa, ipsum сам
is, ea, id цей; він
iste, a, ud цей; той
iudicium, ii n суд
iter, itinĕris n путь, дорога; право проходу
itĕrum знову, ще раз
iubeo, iussi iustum 2 наказувати
iudex, iudicis m суддя
iudicium, i n суд; судовий розгляд; рішення; судження; вирок
iudico, āvi, ātum 1 судити, виносити рішення; мати думку
iumentum, i n (з iugumentum від iungo, 3 зв'язувати, запрягати) в'ючна тварина
iurisdictio, onis f юрисдикція, судова компетенція, судочинство
ius, iuris n право
iusiurandum, i n присяга, клятва
iussum, i n наказ, постанова, рішення: iussŭ з наказу

iustitia, ae f справедливість
iustus, a, um справедливий
iuvenis, is m юнак

К

Kalendae, ārum f Календи, перше число місяця

L

labor, ōris m праця, труд
labōro, āvi, ātum l працювати
laboriōsus, a, um працювительний
lacrīma, ae f сльоза
laedo, si, sum 3 ображати
lana, ae f вовна
lapsus, us m падіння, помилка
latifundium, ii n маєток, землеволодіння
Latini, ōrum pl. латиняни – жителі Лація
Latinus, a, um латинський
Latium, i n Лацій – історична область між Тірренським морем,
Етрурією і Кампанією з центром у Римі
latus, a, um широкий
laudo, āvi, ātum l хвалити
legātus, i m посол, легат
legio, onis f легіон
legitīmus, a, um законний, чинний
lego, legi, lectum 3 збирати, читати
senatum legēre складати списки сенаторів
levo, āvi, ātum l підняти, облегувати
lex, legis f закон
liber, bri m книга
liber, ěra, ěrum вільний
liběri, orum m. (pl.) діти
libertīnus, i m вільновідпущеник
libertus, a, um вільновідпущений
libra, ae f ваги, римський фунт (327,45 г); звідси назва італійської
валюти *ліра*
liběro āvi, ātum l звільняти
libertas, atis f свобода, привілей, право
libripens, endis m вагар (присутній під час формальних угод)
licet, licuit (licitum est), ěre (verbum impersonale безособове дієслово)
дозволено, можна

lingua, ae f мова
lis, litis f спір, тяжба, судовий процес
littĕra, ae f буква
littĕrae, arum f наука
locatio, onis f відання в оренду
locus, i m місце, місцевість
longus, a, m довгий
loquor, locūtus sum, loquī говорити
luceo, luxi, – , 2 бути світлим, світити
lucrum, i n прибуток, зиск
ludus, i m гра
ludi, orum m громадські ігри
luna, ae f місяць
lupus, i m вовк
lux, lucis f світло

М

magister, tri m вчитель
magistra, ae f вчителька
magistratus, us m державна посада, магістрат
magnificus, a, um розкішний, славний
magnopĕre дуже, переконливо
magnus, a, um великий
maleficiūm, i n злочин, злодіяння
malum, i n зло, нещастя, біда
malus, a, um поганий, злий
mancipatio, onis f манципація (*юр.* передача у власність)
mancipium, ii n манципій, раб
mandatum, i n доручення
maneo, mansi, mansum 2 залишатися
manifestus, a, um очевидний, явний
manumissio, ōnis f акт відпускання на волю
manumitto, mīsi, misum 3 звільняти з рабства, відпускати на волю
manus, us f рука; влада
mater, tris f мати
mare, is n море
matrimonium, ii n подружжя, шлюб
maxīme найбільше
medicamentum, i n ліки
medicus, i m лікар

medius, a, um середній
memoria, ae f пам'ять
membrum, i n член, учасник
mens, mentis f думка, розум
mensis, is m місяць
mercatorius, a, um торговий
merces, ědis f оплата, нагорода
meridies, ei f полудень
metus, us m страх, погроза
meus, a, um мій
miles, ĩtis m воїн
mille тисяча
minister, tri m слуга
miser, misĕra, misĕrum нещасний, бідний
misericordia, ae f милосердя
mitto, misi, missum 3 посилати, кидати; вводити у володіння
missio, onis f відправлення; введення у володіння
mobilis, e рухливий
modestia, ae f скромність, поміркованість
modus, i m спосіб, міра
momentum, i n момент, значення
mons, ntis m гора
monstro, āvi, ātum 1 показувати
mora, ae f зволікання
mors, rtis f смерть
mortalis, e смертний
mos, moris m звичай
moveo, movi, motum, 2 рухати, зворушувати
mulier, ěris f заміжня жінка
multus, a, um численний; багато
mundus, i m всесвіт
municipium, i n муніципій – вільне місто
munio, ĩvi, ĩtum, 4 укріпляти
munus, ěris n обов'язок; послуга, милість, дарунок
muto, āvi, ātum 1 змінювати
mutuum, ui n позика

N

narro, āvi, ātum, 1 розповідати
nascor, natus sum, nasci 3 народжуватися, виникати

natura, ae f природа
naturalis, e природний
nauta, ae m моряк
navis, is f корабель
natio, onis f народ, плем'я, рід
neque = neque і не
nefastus, a, um неслужбовий (день)
nefas беззаконня
nemo ніхто
nego, āvi, ātum 1 заперечувати, відмовляти
negotium, i n справа, заняття
nepos, otis m онук, нащадок
nepotis, is f онука
neuter, tra, trum жоден, ніякий
nec, necis f убивство, смерть
nihil ніщо
niger, gra, grum чорний
nisi якщо не
nobilis, e знатний, відомий
nocere, ui, citum 2 шкодити
nocens, entis шкідливий
nolle, nolui, - nolle не бажати
non не
Nonae, ārum f Нони, 5-й або 7-й день місяця
nonnullus, a, um деякий
nos ми
nosco, novi, notum 3 пізнавати
noster, tra, trum наш
noto, āvi, ātum 1 помічати
notus, a, um відомий; видатний
novus, a, um новий, незвичний, безпрецедентний
nox, ae f шкода, збиток, провина, кара
nox, noctis f ніч
nubes, is f хмара
nullus, a, um ніякий, жоден
Numerius Negidius Нумерій Негідій (умовна назва відповідача)
numero, āvi, ātum 1 рахувати
numerus, i m число, розмір
nummus, i m (sestertius) дрібна римська монета

nunc тепер, зараз
nuntio, āvi, ātum 1 повідомляти, сповіщати
nuptiae, arum f шлюб

О

obligatio, onis f зобов'язання, доручення; цінний папір
obligatus, a, um зобов'язаний, вдячний
obligo, āvi, ātum 1 зобов'язувати
obsum, obfui (offui), esse (з Dat.) протидіяти, шкодити
obtineo, tinui, tentum 2 володіти, населяти, займати місце
occido, cidi, cisum 3 убивати
odiosus, a, um ненависний
officium, i n обов'язок
olim колись, раніше
omnis, e весь
onus, ōris n тягар, вантаж
opĕra, ae f праця, зусилля
ops, opis f сила, міць, влада
opes, opum (pl) майно, багатство
opinio, onis f думка
oportet слід, треба
oppĭdum, i n місто
opto āvi, ātum 1 бажати, прагнути
opulentus, a, um заможний, багатий
oratio, onis f промова
orator, oris m оратор
orior, ortus sum 4 виникати, починатися
os, oris n рот, уста
os, ossis n кістка, скелет
ordinarius, a, um правильний, звичайний
ordo, ĩnis f порядок, стан
origo, ĩnis f початок, походження

Р

ractum, i n договір
panis, is m хліб
par, paris рівний
parens, entis m батьки
pareo, ui, ĩtum 2 підкорятися, слухатися
paries, ĕtis m стіна
paro, āvi, ātum 1 готувати, виготовляти, укладати

pars, partis f частина, сторона
parsimonia, ae f ощадливість
parvus, a, um малий
pater, tris m батько
paternus, a, um батьківський
patria, ae f батьківщина
patronus, i m покровитель
patrimonium, ii n спадщина
pauper, ēris бідний
paulum мало
pax, pacis f мир, спокій
peccatum, i n провина, поступок
pecco, āvi, ātum 1 грішити
rectus, ōris n груди, серце
pecunia, ae f гроші
pecuniarius, a, um грошовий
peculium, i n пекулій (рухоме та нерухоме майно)
pedes, itis m піхотинець
pello, pepūli, pulsum 3 бити, вражати, потрясати
pendo, rependī, pensum 3 вшати, зважувати, відважувати
per (з Acc.) через
percutio, cussi, cussum, 3 пробивати, бити, стукати, вдаряти
peregrinus, a, um перегрін, іноземний, чужий
periculosus, a, um небезпечний, ризикований
pericūlum, i n небезпека
perītus, a, um досвідчений
permitto, misi, missum 3 дозволяти
permutatio, onis f обмін, договір міни
persona, ae f особа
pertineo, tinui, - 2 простягатися, досягати, стосуватися, належати
pes, pedis m нога
peto, īvi, ītum 3 намагатися, просити, відправлятися, направлятися
petitorium, i n позовна заява
petitor, oris m позивач
pignus, oris n застава, запорука, гарантія
plebs, plebis f плебс, простий народ
plerumque переважно, здебільшого
poena, ae f кара, покарання
poēta, ae m поет

pondus, ěris n вага, вантаж
pontifex, ěcis m понтифік, жрець
popŭlus, i m народ; громадянське суспільство
porto āvi, ātum l нести
porta, ae f ворота
possessio, onis f володіння, власність
possideo, sēdi, sessum 2 володіти, мати, займати
possum, potui, posse могли
post (з Acc.) після
posterior, ius пізніший
postquam після того, як; відтоді, як
potens, entis могутній
potentia, ae f могутність, сила
potestas, atis f влада, могутність, можливість
praeseptum, i n настанова
praedium, ii n маєток
praemium, ii n нагорода
praescriptio, onis f законопроект
praesens, entis присутній
praesentia, ae f присутність
praesum, fui, esse (з Dat.) очолювати, бути попереду
praeterea крім цього
praeses, ědis m намісник
praesidium, ii n захист, охорона
praesto, stīti, stītum l виявляти, перевищувати, надавати
praesumptio, onis f передбачення
praetor, oris m претор
pretium, ii n ціна
princeps, ěpis вождь, голова, правитель, імператор; *середньов.* князь
princĭpalis, e головний
princĭpatus, us, m першість, головна рада
privatus, a, um приватний
prior, ius перший (з двох); попередній; найближчий
privilegium, i n перевага; виняткове право
pro (з Abl.) за
probatio, onis f схвалення, доказ
probĭtas, atis f чесність, порядність
probo, āvi, ātum l схвалювати, доводити
procedo, cessi, cessum 3 іти вперед

procurator, oris m керівник, прокуратор, опікун
 prodigus, a, um марнотратний
 profestus, a, um робочий (день)
 prohibeo, ui, itum 2 забороняти
 progressus, us m просування, успіх, прогрес
 promitto, misi, missum 3 обіцяти
 propinquus, a, um близький
 pronepos, otis m правнук
 proprius, a, um власний
 proprietas, atis f власність
 propter (з Acc.) з уваги на
 praetor, otis m пропретор, намісник провінції
 proscriptio, onis f проскрипція (списки осіб, які оголошені поза законом)
 prosum, profui, prodesse допомагати, бути корисним
 proverbium, ii n прислів'я
 provincia, ae f провінція
 proximus, a, um найближчий
 prudens, ntis мудрий, розсудливий, досвідчений у праві: iurisprudens
 юрист, знавець права
 prudentia, ae f розсудливість, мудрість, досвід
 pubes, eris дорослий
 publicus, a, um публічний, народний, суспільний, державний: res publica державна справа
 pudor, oris m сором, цнота
 puella, ae f дівчинка, донька
 puer, eri m хлопець, учень, син
 pueri, orum m, f pl. діти
 pugna, ae f битва, бій
 punio, i, itum 4 карати, штрафувати
 pulcher, chra, chrum гарний, вродливий, благородний
 pupilla, ae f неповнолітня; дівчинка-сирота
 pupillus, i m неповнолітній; підопічний; хлопчик-сирота
 puto, avi, atum, 1 думати, вважати; приймати

Q

quadrupes, pedis m, f чотиринога тварина
 quaero, sivi, situm 3 шукати, питати
 quaestio, onis f слідство, розслідування
 quaestor, oris m квестор (фінансовий магістрат)

qualis, e який
quam ніж, як
quamdiu як довго, у той час, як; доки
quando коли
quantum скільки
querimonia, ae f скарга
querella, ae f судова скарга, позов
qui, quae, quod який
quia оскільки
quicumque, quaecumque, quodcumque усякий; той, який би не
quid що, чому, до чого, далі, хіба
quidam, quaedam, quoddam хтось, щось, якийсь
quidem хоча, власне
Quiris, itis m квірит, повноправний римський громадянин
quis хто
quod тому що, що
quodcumque куди
quotannis щорічно

R

radix, icis f корінь
rarus, a, um рідкісний
ratio, onis f розум, рахунок
receptio, onis f прийняття, використання
rescuro, avi, atum 1 знову одержувати, відновлювати; звільняти з
полону
reddo, didi, ditum 3 віддавати назад, повертати
refigo, fixi, fixum 3 знімати; скасовувати (leges)
regno, avi, atum 1 царювати
regnum, i n царство
rego, rexi, rectum 3 керувати
regio, onis f область, країна
regula, ae f правило, критерій, норма
remaneo, nsi, nsum 2 залишатися
remedium, i n ліки; спосіб
remitto, missi, missum 3 повертати, відсилати, відкидати; звільняти
reperio, repereri, repertum 4 знаходити
repetitio, onis f повторення
res, rei f справа, річ
rescribo, scripsi, scriptum 3 відписувати

rescriptum, i n рескрипт
respicio, spexi, spectum 3 дивитися назад, озиратися
respondeo, ndi, nsum, 2 відповідати
responsum, i, n відповідь, думка, судження
respublica, ae f держава, держ. справа
restitutio, onis f відновлення
retineo, tinui, tentum, 2 затримувати, тримати
retro назад, ззаду
reus, i m обвинувачуваний, відповідач
revertor, reversus sum, reverti повертатися назад
revoco, avi, atum 1 відкликати назад, відмовляти, відхилити
rex, regis m цар, володар, король
rideo, risi, risum 2 посміхатися, сміятися; глузувати, висміювати
risus, us m сміх
rogatio, onis f питання, текст закону (головна частина)
rogo, avi, atum 1 запитувати; просити; пропонувати
Roma, ae f Рим
Romanus, i римлянин
rursus навпаки, назад, у свою чергу
rusticus, a, um сільський

S

sacer, cra, crum священний
sacrificium, ii n жертвоприношення
sacramentum, i n присяга, клятва
saepe часто
salus, utis f благополуччя
santio, onis f непорушний закон
sapientia, ae f мудрість
sapiens, ntis мудрий
saevio, saevii, saevitum 4 лютувати, бути жорстоким
scelus, eris n лиходійство
schola, ae f школа
scientia, ae f знання
scio, ivi, itum 4 знати
scribo, psi, ptum 3 писати
scriptura, ae f документ, договір
secundus, a, um другий, слідуючий
senatus, us m сенат
senatus consultum, i n сенатська постанова

senex, senis m старий
sensus, us m почуття, смисл
sententia, ae f думка, вислів, судовий вирок
sentio, sensi, sensum 4 думати, відчувати, вважати
sequor, secutus sum, sequi 3 (з Acc.) слідувати; переслідувати: ut
sequitur з цього випливає
series, ei f ряд
servio, ūvi, ūtum 4 служити
servitus, utis f підкорення, рабство, сервітут (право користування
чужою річчю)
servus, i m раб, слуга
sevērus, a, um суворий; міцний
signo, āvi, ātum 1 засвідчувати
significo, āvi, ātum, 1 означати
signum, i n знак, військ. прапор
simīlis, e подібний
simul разом, у той же час
sine (з Abl.) без
singūli, ae, a окремі, поодинокі
societas, atis f товариство
solus, a, um тільки один, сам
sol, solis m сонце
soleo, solūtus sum, 2 мати звичку; часто бувати; робити
specto āvi, ātum 1 дивитись, звертатись
spero āvi, ātum 1 надіятися, сподіватися
specialis, e особливий, приватний
species, ei f вид, рід, зовнішність
spes, ei f надія
spiro āvi, ātum 1 дихати
spondeo, spondi, sponsum, 2 ручатися, гарантувати, присягатися
statua, ae f статуя
status, us m стан
statuo, ui, ūtum, 2 постановляти
stella, ae f зірка
stipulatio, onis f стипуляція
studeo, ui, – , 2 (з Dat.) займатися, старатися, намагатися, вивчати
studium, ii n старання, прагнення, заняття
sub куди (з Acc.), де (з Abl.)
subiectus, a, um підлеглий, підвласний

successio, onis f наслідування, одержання в спадщину
suffragium, ii n голосування
sum, fui, -, esse бути
summus, a, um верхній, вищий, головний
sumo, sumpsi, sumptum, 3 брати, приймати, обирати
super (з Acc.) над, зверху
superior, ius вищий
supĕro āvi, ātum 1 перевищувати, перемагати
supersum, superfui, –, superesse бути зайвим
superus, a, um верхній
supra (з Acc.) над, понад, вище, раніше
supremus, a, um найвищий
suppono, posui, positum 3 підкладати; підробляти, замінювати
suspicio, ōnis f підозра

Т

tabŭla, ae f дошка, таблиця
taceo, tacui, tacitum 2 мовчати; замовчувати
tacitus, a, um мовчазний
talio, ōnis f таліон, відплата рівна злочину
tamen однак
tango, tetīgi, tactum, 3 торкатися
tantum так, настільки, лише
tantus, a, um такий (за кількістю), такий (за розміром)
telum, i n зброя, спис; стріла, дротик
tempus, ōris n час
teneo, tenui, tentum, 2 тримати, володіти, зобов'язувати
terra, ae f земля, країна
terror, ōris n страх, переляк
testamentum, i n заповіт
testimonium, ii n свідчення, підтвердження
testis, is m свідок
testor, ātus sum, āgi свідчити
theatrum, i n театр
thesaurus, i m скарбниця
timeo, timui, - 2 боятися, лякатися
toga, ae f тога, верхній одяг римського громадянина
tolero āvi, ātum 1 зносити, терпіти
totus, a, um цілий, весь
traditio, ōnis f передача

trado, didi, ditum 3 передавати
traho, traxi, tractum 3 тягнути; одержувати, приймати
trans (з Acc.) через, по той бік
transcribo, scripsi, scriptum 3 переписувати, передавати
tribunal, ālis n трибунал – підвищення для засідання магістратів
tribunus, i m трибун (голова триби)
tribuo, bui, butum 3 виділяти, наділяти, віддавати, дарувати
tribus, us f триба
tributum, i n податок, данина
tu ти
tunc тоді
turpis, e огідний, безчесний
tutela, ae f опіка
tutor, ōris m захисник, покровитель

U

ubi де
ullus, a, um який-небудь
ultimus, a, um найдальший, останній
universitas, ātis f цілісність, сукупність; університет
universus, a, um загальний, весь
unquam коли-небудь, будь-коли; non unquam ніколи
unus, a, um один
unusquisque, unaquaeque, unumquodque кожний, всякий
urbanus, a, um міський
urbs, urbis f місто
ursus, us m ведмідь
usque аж до
usucapio, onis f отримання, придбання за давністю
usurpo, āvi, ātum 1 вживати; привласнювати (всупереч праву)
usus, us m користування, вживання, досвід; узус (право користування
чужою річчю)
usufructus, us m узуфрукт – особистий сервітут
ut як; ut (uti) щоб, що
utcumque як би не, як би там не
uter, tra, trum котрий з двох
uterque, utraque, utrumque кожний із двох, і той і другий; обидва
utilis, e корисний
utīnam о, якби
utor, usus sum, uti 3 використовувати, користуватися, вживати

utrimque з обох боків
utrum чи
uxor, ōris f жінка, дружина

V

vacans, ntis порожній; непотрібний, зайвий
vaccus, a, um порожній, пустий, незаселений
vaco, āvi, ātum 1 бути вільним, незайнятим, відпочивати
vado, - , - , 3 іти, простувати, вирушати
valde сильно, дуже
valedico, xi, - , 3 прощатися
valeo, valui, valīdum 2 бути здоровим, мати значення, силу
valīdus, a, um сильний, потужний
varius, a, um різноманітний
vas, vasis n (pl. vasa, ōrum) посудина
vasto, āvi, ātum 1 спустошувати
vectīgal, ālis n податок, данина; прибуток
vehēmens, ntis рішучий, різкий
vehicūlum, i n повозка, віз, колісниця
veho, vexi, vectum 3 возити; носити
vel або
veluti (velut) немов би; velut si як ніби
venditio, ōnis f продаж
venditor, ōris m продавець; зрадник
venia, ae f милість, благодіяння, дозвіл; veniam dare пробачати
venio, veni, ventum 4 приходити, прибувати
verbum, i n слово, дієслово
veritas, atis f правда, істина
verto, verti, versum 3 повертати, обертати;vertēre terga тікати
vestis, is f одяг
veto, āvi, ātum 1 забороняти, заперечувати, не допускати
vetus, ěris старий, давній
via, ae f дорога, шлях; право проїзду повозок через чужу ділянку
vicīnus, i m сусід
victoria, ae f перемога
video, vidi, visum 2 бачити
vigilia, ae f варта
villa, ae f вілла, заміський або сільський будинок
vinco, vici, victum 3 перемагати; доводити свою правоту (у суді)
vincūlum, i n кайдани, пута; в'язниця

vindicatio, onis f віндикація (речовий позов)
vindico, āvi, ātum 1 вимагати за судом; присвоювати; карати
vinum, i n вино
vir, viri m чоловік, дорослий, громадянин
virgilis, e зрілий, мужній, чоловічий
virgo, inis f дівчина
virtus, utis f звитяга, добродієність
vis f (vim, vi) сила, могутність, насильство
vita, ae f життя
vitium, i n недолік, псування
vituperō, āvi, ātum 1 шкодити; ляяти
vivo, vixi, victum 3 жити, мешкати
vivus, a, um живий
vocabulum, i n найменування, назва, слово
voco, āvi, ātum 1 кликати, називати; закликати до суду
volo, volui, -, velle хотіти
voluntas, atis f бажання, воля, рішення
vos ви
vulgus, i n натовп, юрба

ПРЕДМЕТНИЙ ПОКАЖЧИК

Аблатив місця	79
Аблатив незалежний	127
Аблатив порівняння	72
Алфавіт	14
Віддієслівний іменник Gerundium	120
Віддієслівний прикметник Gerundivum	121
Відкладені дієслова	122
Відмінювання кількісних числівників	105
Відносний займенник	92
Вказівний займенник <i>is, ea, id</i> <i>цей, ця, це</i>	91
Вказівні займенники	91
Герундивна конструкція	121
Голосні	14
Граматичні категорії дієслова	25
Граматичні категорії іменника	20
Давноминулий час дійсного способу активного стану	86
Давноминулий час дійсного способу дієслів <i>esse</i> і <i>posse</i>	87
Давноминулий час дійсного способу пасивного стану	99
Давноминулий час кон'юнктива активного та пасивного стану	135
Диграфи	15
Дифтонги	15
Дієприкметник майбутнього часу активного стану	98
Дієприкметник минулого часу доконаного виду пасивного стану	97
Дієприкметник теперішнього часу активного стану	65
Дієслова, складені з <i>esse</i>	42
Друга відміна іменника	33
Займенники	40
Займенникові прикметники	41
Заперечення	28
Заперечні займенники	93
Зворотний займенник	40
Знахідний відмінок з інфінітивом	115
Інфінітиви	114
Кількісні числівники	105
Кон'юнктив у незалежних реченнях	136

Кон'юнктив у підрядних реченнях	136
Майбутній II час дійсного способу активного стану	87
Майбутній II час дійсного способу дієслів <i>esse</i> і <i>posse</i>	88
Майбутній II час дійсного способу пасивного стану	100
Майбутній час I дійсного способу активного і пасивного стану	58
Майбутній час I дійсного способу дієслів <i>esse</i> і <i>posse</i>	59
Минулий час доконаного виду дійсного способу активного стану	85
Минулий час доконаного виду дійсного способу дієслів <i>esse</i> і <i>posse</i>	86
Минулий час доконаного виду дійсного способу пасивного стану	98
Минулий час доконаного виду кон'юнктива	134
Минулий час недоконаного виду дійсного способу	57
Минулий час недоконаного виду дійсного способу дієслів <i>esse</i> і <i>posse</i>	58
Минулий час недоконаного виду кон'юнктива	133
Минулий час недоконаного виду умовного способу <i>esse</i> і <i>posse</i>	133
Наголос	17
Називний відмінок з інфінітивом	116
Наказовий спосіб майбутнього часу	59
Наказовий спосіб теперішнього часу	27
Напіввідкладені дієслова	122
Неозначена форма дієслова теперішнього часу пасивного стану	46
Неозначена форма теперішнього часу активного стану	26
Неозначені займенники	93
Неповні ступені порівняння	72
Неправильне дієслово <i>eo, ii, itum, ire йти</i>	122
Непряме питання	144
Означальні займенники	91
Основа інфекта	26
Основа перфекта	85
Основа супіна	97
Основні форми дієслова	25
Особові займенники	40
П'ята відміна іменника	79

Перша відміна іменника	21
Питальні займенники	92
Підрядні речення часу зі сполучником <i>cum</i>	147
Підрядні речення, які вводяться сполучниками <i>ut</i> <i>щоб</i> , <i>ne</i> <i>щоб не</i>	144
Постпозитивна частка <i>–que</i>	48
Правило послідовності часів	143
Префікси	42
Приголосні	16
Прийменники	35
Прикметники I –II відміни	34
Прикметники III відміни	64
Присвійні займенники	34
Прислівник	73
Прислівникові числівники	107
Римський календар	109
Римські цифри	108
Родовий частковий	73
Розділові числівники	107
Синтаксис назв міст	79
Синтаксис пасивної конструкції	47
Синтаксис числівників	108
Словникова форма дієслова	25
Словникова форма іменника	21
Структура простого речення	28
Ступені порівняння прикметників	70
Ступені порівняння прислівників	74
Суплетивні ступені порівняння	72
Теперішній час дійсного способу активного стану	27
Теперішній час дієслова <i>esse</i>	22
Теперішній час дієслова <i>posse</i>	43
Теперішній час дійсного способу пасивного стану	46
Теперішній час кон'юнктива активного і пасивного стану	132
Теперішній час умовного способу дієслів <i>esse</i> і <i>posse</i>	133
Третя відміна іменника Голосний тип	51
Третя відміна іменника Мішаний тип	52
Третя відміна іменника Приголосний тип	50
Умовний спосіб	132
Утворення кількісних числівників	105

Утворення порядкових числівників	107
Четверта відміна іменника	78
Числівник	104

ЛІТЕРАТУРА

1. Багатомовний юридичний словник-довідник / І. О. Голубовська, В. М. Шовковий, О. М. Лефтерова та ін. К.: Видавничо-поліграфічний центр «Київський університет», 2012. 543 с.
2. Латинсько-український словник: 10 тисяч найуживаніших латинських слів з максимальним відтворенням їхніх значень українською мовою / В. Д. Литвинов. Київ: Українські пропілеї, 1998. 709 с.
3. Литвинов В.Д. 500 крилатих висловів.Тексти: латино-український словник. К.: Індоевропа, 1993. 320 с.
4. Лучканин С.М. Латинські сентенції (крилаті латинські вислови) з істориколітературним коментарем: навч. посіб. із вивч. латин. афоризмів для студ. Ін-ту філол. та іст. фак. Київ. нац. ун-ту ім. Тараса Шевченка. Київ: Наук.світ, 2009. 136 с.
5. Підопригора О. А., Харитонов Є. О. Римське право: підручник. К.: Юрінком Інтер, 2003. 512 с.
6. Притиченко А.М. Латинська мова для юристів: навчальний посібник. Київ: ТОВ 7 БЦ, 2019. 129 с.
7. Рибачок С.М. Латинська мова для студентів-юристів: навч. посіб. Тернопіль, 2012. 190 с.
8. Скорина Л. П. Латинська мова для юристів. Київ: Атіка, 2018. 418 с.
9. Тарасова Г.М. Латинська мова для юристів. К.: Університетська книга, 2024. 344 с.
10. Українсько-англійсько-латинський словник / В. Миронова, Н. Корольова, М. Ластовець. К.: Видавничо-поліграфічний центр Київський університет, 2018. 319 с.
11. Ухаль М.М. Латинська мова: Підручник, Ужгород, 2017, 320 с.
12. Фрумкіна А.Л. Латинська мова : навч. посіб. (для студентів філологічних спеціальностей) / А.Л. Фрумкіна, Г.В. Адамова, Л.Р. Кривда. Одеса, 2024. 200 с.
13. Хоміцька З.М. Словник латинських юридичних висловів. Харків: Право, 2008. 272 с.
14. Цимбалюк Ю.В. Англо-латинсько-українсько-російський словник афоризмів К., Грамота. 2009. 408 с.
15. Шаманова Н.Є. Латинська мова: навч. посібник. Миколаїв: НУК, 2021. 144 с.